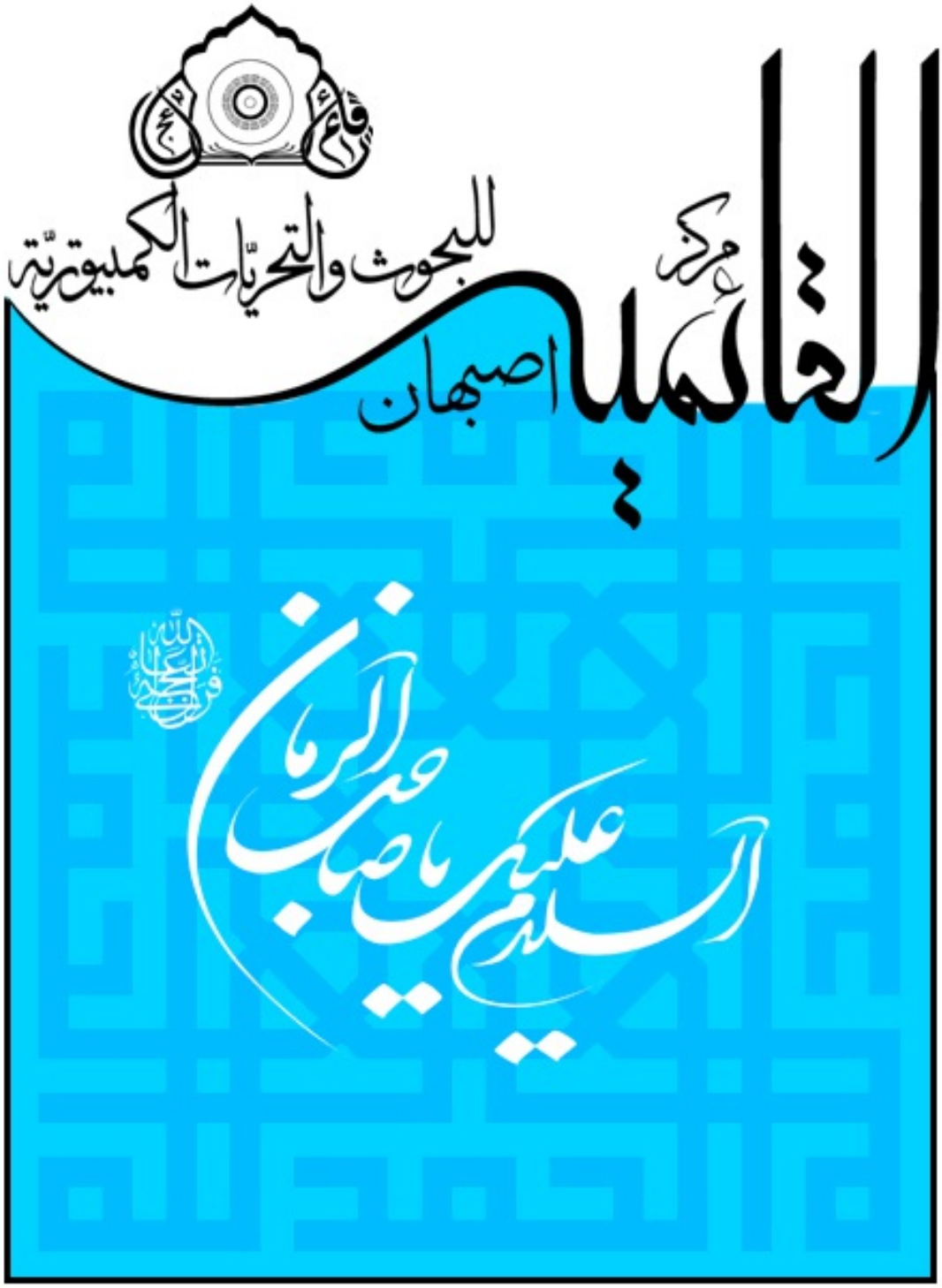

www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

الامام محمد الجواد عليه السلام

سيرة و تاريخ

عدنان حسيني

بسم الله الرحمن الرحيم

الامام محمد الجواد عليه السلام سيرة و تاريخ

كاتب:

عدنان الحسينى

نشرت فى الطباعة:

مركز الرساله

رقمى الناشر:

مركز القائمية باصفهان للتحريات الكمبيوترية

الفهرس

الفهرس ----- ۵
الامام محمد الجواد علیه السلام سیرة و تاریخ... ----- ۸
اشارة ----- ۸
مقدمة المرکز ----- ۸
المقدمة ----- ۹
الجواد فی ظل أبیه ----- ۱۰
ظروف ما قبل المیلاد ----- ۱۰
بشری المولد العظیم ----- ۱۱
رعایة أبویة خاصة ----- ۱۲
نسبه الشریف ----- ۱۳
امه ----- ۱۳
کنیته ----- ۱۳
حلیته ----- ۱۳
القابه الشریفة ----- ۱۴
اولاده ----- ۱۴
النص علی امامته ----- ۱۴
اشاره ----- ۱۴
نص النبی ----- ۱۵
نص الامام الکاظم ----- ۱۶
نص الامام الرضا ----- ۱۶
شهادات أخری ----- ۱۷
العمر و منصب الامامة ----- ۱۷
الحالة السیاسیة فی عصر الامام ----- ۱۸

اشاره ----- ۱۸
الموقف السیاسی بعد شهادة الامام الرضا ----- ۱۹
القول بخلق القرآن ----- ۲۰
الامام و السلطة ----- ۲۱
احداث الزواج و مراسیم عقد القران ----- ۲۴
الثورات و الانتفاضات فی عهد الامام ----- ۲۷
اشاره ----- ۲۷
ثورة عبدالرحمن فی الیمن ----- ۲۸
انتفاضة القمیین ----- ۲۸
ثورة محمد بن القاسم العلوی ----- ۲۸
العطاء الفکری للامام ----- ۲۹
اشاره ----- ۲۹
اصحاب الامام و الرواة عنه ----- ۳۰
دور الامام فی الحیاة العلمیة ----- ۳۵
اشاره ----- ۳۵
دوره فی الفقه و أحکام الشریعة ----- ۳۶
دوره فی تفسیر القرآن ----- ۳۸
دوره فی ترسیخ العقائد الاسلامیة ----- ۳۹
اشاره ----- ۳۹
التوحید و الصفات ----- ۳۹
الفرق المنحرفة ----- ۴۰
الرد علی الأحادیث الموضوعة ----- ۴۱
توظیف المعجزة و الکرامة فی الهدایة و الارشاد ----- ۴۱
اشاره ----- ۴۱

دوره فی التربیة الأخلاقیة و الاجتماعیة ----- ۴۳
روائع من نور کلمه ----- ۴۳
شهادته و ما قیل فیه ----- ۴۵
استدعاء المعتصم ----- ۴۵
مثلث الاغتیال ----- ۴۵
و حان الرحیل ----- ۴۶
الاشادة بشخصیة الامام ----- ۴۸
ما قیل فی رثائه ----- ۴۹
پاورقی ----- ۵۱
تعریف مرکز القائمیة باصفهان للتحریات الکمبیوتریة ----- ۵۹

الامام محمد الجواد علیه السلام سیرة و تاریخ...

اشارة

سرشناسه : حسینی، عدنان

عنوان و نام پدیدآور : الامام محمد الجواد علیه‌السلام سیره و تاریخ.../ مولف عدنان الحسینی

مشخصات نشر : قم: مرکز الرساله، ۱۴۲۰ق. = ۱۳۷۸.

مشخصات ظاهری : ص ۱۴۹

فروست : (سلسله المعارف الاسلامیه۳۴)

شابک : ۹۶۴-۳۱۹-۲۱۷-۲۱۸۰۰ریال

وضعیت فهرست نویسی : فهرستنویسی قبلی

یادداشت : عربی

یادداشت : کتابنامه به‌صورت زیرنویس

موضوع : محمدبن علی(ع)، امام نهم، ق ۲۲۰ - ۱۹۵

رده بندی کنگره : BP۴۸/ح۴۵الف۸

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۹۵۸۲

شماره کتابشناسی ملی : م۷۹-۱۷۳۰۴

مقدمة المرکز

بسم الله الرحمن الرحیم الحمدلله رب العالمین، و صلی الله علی سیدنا محمد و آله الطیبین الطاهرین... و بعد.. فاننا مع الامام الجواد علیه‌السلام سنعیش لأول مرة ظاهرة مثیرة بحق، تستوقف النظر و تستحث العقول، ألا و هی الامامة المبکرة، الظاهرة التی نصادفها لأول مرة فی تاریخ أهل البیت علیهم‌السلام، فابن الثامنة من العمر یتولی هنا امامة المسلمین بکل ما یتعلق بها من مسؤولیات و مهام، و ما تتطلبه من علم کامل بالشریعة و أحکامها، و من الصعب بل المتعذر أن یدعی کل هذا لمن هو فی هذه السن، الا أن یکون محاطا بعنایة الهیة خاصة و قد اصطنعه الله تعالی لهذه المهمة، و أعد لها الاعداد التام من قبل. و هذا ما ینقلنا علی الفور الی استدعاء البعد المیز لشأن المصطفین و دور الاصطفاء فی احداث النقلة النوعیة فی الذات الانسانیة، الأمر الذی یجعل مقارنة المختص بهذا الاصطفاء مع غیره من سائر الناس حتی أصحاب المواهب الخاصة مقارنة فاقدة لموضوعها، غیر مبررة بحال... و هذا ما یجعل ظاهرة کهذه أمرا طبیعیا، فی دائرة الامکان، و بلا غرابة، و هذا ما ینقلنا مرة أخری الی النماذج الأسبق فی هذه الدائرة، و الذی باصطحابه ستکون الظاهرة التی اقترنت بالامام الجواد علیه‌السلام انما هی أنموذجا مکررا لظاهرة أسبق تاریخا، بکثیر، ففی دائرة الاصطفاء قد سبقت النبوة لعیسی ابن‌مریم فی السابعة من عمره بعد أن تکلم بها فی مهده، ثم سبقت بکل مهماتها و لوازمها لصبی ما یزال فی بواکیر صباه، ذلک یحیی بن زکریا علیهماالسلام: (و آتیناه الحکم صبیا).. فلسنا اذن مع أمر ممکن الوقوع فحسب، بل مع أنموذج مکرر لواقع محقق، و ضمن الدائرة ذاتها، دائرة الاصطفاء.. [صفحه ۶] ثم بعد ذلک فان المتقلد لهذه المهمة سوف یعیش بین الناس عالمهم و جاهلهم، فلیس من الصعب اذن التحقق من صحة هذا التقلید و التقدم، و هذا ما وقع مبکرا مع الامام الجواد علیه‌السلام من قبل من استنکر شأنه، و فی مجلس عقده المأمون و شحنه بأهل العلم ممن هم حوله أذعن قاضی قضاته یحیی بن أکثم بأن ابن‌الثامنة، الجواد بن الرضا علیهماالسلام، ان هو الا امام معلم، و لیس هو بفتی ملهم و حسب.. ثم عاش الامام الجواد علیه‌السلام تجربته کلها و

من حوله علماء فحول، من أصحاب القرآن و الحدیث و الکلام، فی عصر ازدهرت فیه العلوم و قعدت قواعدها، و أسست أصولها، فلم یر منه أصحابه أو خصومه دون ما کانوا یرون من آبائه العظام من علم و حلم و حکمة، و تلک تجربة أمة امتدت به سبع عشرة سنة، حتی وفاته علیه‌السلام، و لیس هناک فی التاریخ قضیة هی أثبت من تجربة أمة.. فکیف اذا کانت تجربة فی عصر عصیب، یطارد الحکام أصحابها، و من قبل قتلوا جده الکاظم علیه‌السلام سجینا، ثم اغتالوا أباه الرضا علیه‌السلام، ثم هم من حوله یتربصون به و بأصحابه؟ ان هذا لمن أهم ما یثبت عظمة تلک التجربة و عظمة رائدها الذی لو وجد فیه خصومه السیاسیون و هم الحاکمون، و الدینیون و هم متوافرون، من مغمز لما توانوا فی نشره، بل لطربوا له و لنسجوا من حوله الحکایات و الأساطیر... و فی صفحات اصدارنا هذا سنعیش مع هذه الظاهرة، وفی رحاب رائدها الأول فی تاریخ أهل البیت علیهم‌السلام، و الثالث فی دائرة الاصطفاء، مؤدین بعض الحق لهذا الامام العظیم، مستلهمین المزید من الدروس و العبر... و کم هو جمیل أن یتزامن اصدارنا هذا مع مرور ألف و مئتی عام علی وفاته سلام الله علیه یوم ولد و یوم مات و یوم یبعث حیا. مرکز الرسالة [صفحه ۷]

المقدمة

الحمدلله رب العالمین، و الصلاة و السلام علی رسوله الأمین و آل بیته الطیبین الطاهرین المنتجبین، و صحبه الهداة المهدیین. فقد درجت الامم و الشعوب منذ عهدها بالتدوین علی تخلید قادتها و رجالاتها، عرفانا منها لما أسدوه لها من خدمات جلیلة، و بما زانوا مجدها و تأریخها بکل طارف و تلید. و نحن کأمة اسلامیة لنا أعظم دین، و أغنی تراث، و أرقی حضارة، ما کنا بدعا من الامم و الحضارات فی تخلید عظمائنا و رجالاتنا الذین شادوا مجد هذه الأمة، و بنوا صرحها الشامخ. بل، نحن أحق من غیرنا بذلک للعدید من الاعتبارات. و رب تساؤل یقفز الی ساحة الذهن، بأنهم کثر أولئک الذین کان لهم دور فی عملیة صیاغة التاریخ، و صناعة المجد، و بناء الحضارة.. فمن من اولئک حقیق بالتخلید و الذکر الجمیل؟ ثم، کیف نحیی تراثهم، و نعید تأریخهم؟ و لماذا..؟ و طبیعی أن یأتی الجواب بأن أی دراسة یجب أن تتناول النخبة الصالحة الرشیدة التی بذلت کل ما فی وسعها من أجل أن تحیا هذه الأمة علی مبادیء رسالتها الخالدة، و أن تشتمل تلک الدراسة علی تاریخ حیاة أولئک الأعلام المضحین، و مناهجهم فی عملیة البناء و التغییر، و جهادهم و جهودهم المضنیة فی هذا المجال، کما ینبغی تناول سیرتهم العملیة و أقوالهم بالدرس و التحلیل. و أما الغرض من تدارس أحوال و مواقف أولئک العظام؛ فهو لاستلهام [صفحه ۸] مناهجهم فی الحیاة، و فی البناء الحضاری، و للاستنارة من فیض علومهم و معارفهم الخلاقة، و اسهاماتهم فی تبیین معالم الدین، و توضیح أصول الشریعة... أضف الی ذلک مکافحتهم للجهل، و مقارعة الظلم و الظالمین، و نشر العدل، و احقاق الحق... بل، و اتخاذهم منارات یسترشد بهدیهم لجمیع الأجیال البشریة علی رغم تعاقبها مر الدهور. و لا ریب بأن الأحق بهذا التدارس و التعظیم، هو شخص النبوة الکریم، أشرف موجود، و سید الکائنات و أقدسها، و هل أحد أحق من بعده غیر أهل بیته المطهرین الذین أذهب الله عنهم الرجس، و اختارهم قادة رساليين یقتدی بهم؟ حتی صار و دورهم ملموسا و متمیزا فی بناء الانسان و صیانته و حفظ المجتمع و کیانه. و من هنا أصبح تسلیط الضوء علی حیاتهم المشرقة بالعطاء - بعد اختلاط الأوراق - وفاء لرسالة الاسلام الخالدة باعتبارهم علیهم‌السلام قادتها الأمناء الحقیقیین. فالأئمة المعصومون الاثنا عشر من أهل البیت علیهم‌السلام الذین نص علیهم رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فی عدة أحادیث صحاح، هم محور الحیاة الذی تدور علیه کل مکرمة و فضیلة، فقد جعلهم الله حیاة للأنام، و مصابیح الظلام، و مفاتیح الکلام، و دعائم للاسلام... و وصفهم أمیر البیان علیه‌السلام بقوله: «هم الذین یخبرکم حکمهم عن علمهم، و صمتهم عن منطقهم، و ظاهرهم عن باطنهم. لا یخالفون الدین و لا یختلفون فیه، فهو بینهم شاهد صادق». فدراسة حیاة الأئمة المیامین علیهم‌السلام یجب أن تنطلق من تلک الحقائق المهمة، و ینبغی الترکیز علی المنهج الأصیل و الدور الحقیقی و الواقعی لهم علیهم‌السلام باعتبارهم وحدة متکاملة لا فرق بین القائم منهم بالسیف أو المتصدی بالدعاء أو الناشر للعلم أو غیرها من مناهج العمل و التغییر للوصول الی الهدف المشترک للجمیع. فهم علیهم‌السلام رغم

تنوع أدوارهم، وفق [صفحه ۹] طبیعة المرحلة و الظروف السیاسیة المحیطة بهم، یحملون هدفا مشترکا واحدا لا یختلفون فیه، ذلک هو حفظ الکتاب الکریم و سنة الرسول المصطفی صلی الله علیه و آله و سلم، و طلب الاصلاح و الهدایة، و الأمر بالمعروف و النهی عن المنکر. و نحن علی أعتاب مرور اثنی عشر قرنا (۱۲۰۰ عام) علی شهادة الامام الجواد علیه‌السلام، فالأمل یحدونا أن تستطیع هذه الدراسة الموجزة من سیرة تاسع أئمة أهل البیت علیهم‌السلام القاء بعض الضوء علی الدور الفاعل و الکبیر لتحرک الامام أبی‌جعفر الثانی الجواد علیه‌السلام فی الأمة، من خلال جس مواقع حرکته التغییریة و الاصلاحیة فی الزمن القصیر الذی عاشه. و یمکن تلمس تحرک الامام علیه‌السلام، و استشفاف الحقائق الناصعة فی أدوار حیاته عبر الفصول الأربعة التی اشتملتها هذه الدراسة. فمرورا بالتعریف بظروف مولد الامام علیه‌السلام، الی التعریف بشخصه المبارک و بعض سماته، ثم النصوص الدالة علی امامته، و أخیرا کان لنا بحث مقتضب حول مسألة العمر و منصب الامامة، کل ذلک تضمنه الفصل الأول. أما الفصل الثانی: فقد عرض للمرحلة التالیة من حیاة الامام الجواد علیه‌السلام خاصة بعد شهادة أبیه، و ما رافق ذلک من ارهاصات انعکست مباشرة علی حیاة الامام. فکان لابد من استبیان الظروف و الأحداث السیاسیة خلال هذه الفترة الزمنیة من عمر الامام، خاصة ما کان من مقولة خلق القرآن، ثم علاقة الامام علیه‌السلام بالجهاز الحاکم الذی کان یتربص به الدوائر للقضاء علیه. کما استعرضنا أحداث عقد قرانه علیه‌السلام علی ابنة المأمون العباسی ثم زواجه منها، و ما رافق ذینک الحدثین من حوادث کان لها انعکاسات مباشرة علی حیاته علیه‌السلام. و فی خاتمة الفصل کانت لنا اطلالة علی بعض الثورات [صفحه ۱۰] و الانتفاضات التی کانت تصب فی خط أهل البیت علیهم‌السلام و تدعو لهم. و أما الفصل الثالث: فقد حاولنا أن نستجمع فیه عطاءه الفکری و دوره الرسالی، و نشاطه فی استقطاب الأصحاب و الوکلاء و توجیه الأمة نحو المسار الاسلامی الصحیح، و ممارسة دوره العلمی فی ارساء قواعد التشریع الاسلامی، و مناظراته و احتجاجاته فی الدین و العقیدة. و لم یفتنا اقتباس شذرات من أنوار کلمة الندیة، کی نروی بها صحراء نفوسنا المجدبة. و أخیرا کان لنا فصل رابع بحثنا فیه عن کیفیة استدعاء المعتصم العباسی للامام من المدینة الی بغداد، و الأسباب و الدواعی التی دفعت مثلث الاغتیال الی التآمر علی الامام و تنفیذ عملهم الدنیء بقتله بالسم و هو فی غضارة شبابه، ثم عرجنا علی من أشاد بشخصیة الامام الجواد علیه‌السلام و أقر بفضله و تقدمه فانتقینا منهم ما یسمح لنا به سعة الکتاب. و قبل الوداع کان مسک الختام جولة فی رحاب شعر المدیح و الرثاء لجواد الأئمة علیه‌السلام. اللهم فاجعلنا به مهتدین، و بنوره مستوضحین طریق الحق، و ببرکته مستمطرین خیر السماء و برکاتها، فانه حجتک العلیا، و مثلک الأعلی، و کلمتک الحسنی... الداعی الیک، و الدال علیک، الذی نصبته علما لعبادک، و مترجما لکتابک، و صادعا بأمرک، و ناصرا لدینک، و حجتک علی خلقک، و نورا تخرق به الظلم، و قدوة تدرک بها الهدایة، و شفیعا تنال به الجنة.. و الحمد لله رب العالمین [صفحه ۱۱]

الجواد فی ظل أبیه

ظروف ما قبل المیلاد

لو عدنا قلیلا الی الوراء... أی الی ما قبل مولد أبی‌جعفر الثانی علیه‌السلام بسنة أو نحوها، لو جدنا أن ظروفا عصیبة مرت بأبیه الامام الرضا علیه‌السلام، الذی عانی فی أخریات سنی حیاته الشریفة من أزمات حادة، کان یثیرها بعض الواقفة و الانتهازیین؛ للتشکیک بامامته علیه‌السلام بعدم انجابه الولد. ذلک أنه کان مرکوزا فی الذهنیة العامة للمسلمین أن من علامات الامام المعصوم أن یخلفه امام من صلبه، اذ لا تکون الامامة فی أخ أو عم أو غیرهم، فقد سئل الامام الرضا علیه‌السلام، أتکون الامامة فی عم أو خال؟ فقال: «لا، فقلت: ففی أخ؟ قال: لا، قلت: ففی من؟ قال: فی ولدی، و هو یومئذ لا ولد له» [۱] . و أغلب الظن أن الأیدی العباسیة لم تکن بعیدة عن ساحة قدس الامام الرضا علیه‌السلام فی التنقیب و افتعال الحوادث و المواقف للنیل من امامته علیه‌السلام و الطعن فیها. نعم، من

هنا كانت معاناة الامام أبى‌الحسن الرضا عليه‌السلام تتزايد يوما بعد [صفحه ۱۲] يوم، خاصة و قد امتد به العمر الى نحو الخامسة و الأربعين، و لم يكن قد خلف بعد (الولد) الذى يليه بالامامة، ثم الذى زاد المحنة سوءا هو تكالب بعض اخوته و عمومته و أبناء عمومته من العلويين و العباسيين عليه، حسدا من بعضهم، و بغضا و كرها من البعض الآخر.. و ثمة تأليب الانتهازيين و السلطويين على البيت النبوى عموما، حيث أثاروا جميعا حول شخصية الامام العظيمة غبار حسدهم و أحقادهم الدفينة. لكن الامام عليه‌السلام كان يقف أمامهم بحزم... و يجيبهم جواب الواثق المطمئن من نفسه بأن الليالى و الأيام لا تمضى حتى يرزقه الله ولدا يفرق به بين الحق و الباطل. هذا الموقف نستشفه من رواية محمد بن يعقوب الكلينى، قال: كتب ابن‌قياما [۲] الى أبى‌الحسن الرضا عليه‌السلام كتابا يقول فيه: كيف تكون اماما و ليس لك ولد؟ فأجابه أبوالحسن عليه‌السلام: «و ما علمك أنه لا يكون لى ولد؟! و الله لا تمضى الأيام و الليالى حتى يرزقنى الله ذكرا يفرق بين الحق و الباطل» [۳] . و ينقلنا الكلينى عليه الرحمة الى مشهد آخر مع نفس هذا الموقفى، و هو يصف حواره مع الامام الرضا عليه‌السلام بقوله: دخلت على على بن موسى، فقلت له: أيكون امامان؟ قال: «لا، الا أن يكون أحدهما صامتا». فقلت له: هو ذا أنت، ليس لك صامت! فقال لى: «و الله ليجعلن الله منى ما يثبت به الحق و أهله، و يمحق به الباطل و أهله» و لم يكن فى الوقت له ولد، فولد له أبو [صفحه ۱۳] جعفر عليه‌السلام بعد سنة [۴] . و حتى بعد مولد أبى‌جعفر التقى عليه‌السلام لم يكن المشككون منفكين من محاولاتهم تلك حتى رأوا البينة و أذعنوا لها صاغرين، هم و من جاءوا بهم من القافة أجمعين. و هنلك رقى ابن‌الرضا عليه‌السلام درجات منبر، و ألقى خطبة قصيرة بليغة، و صلت فى مداها أقصى غاية المنى فى تأنيب المشككين، و ردع (الواقفة) و المتصيدين فى الضباب، أو عكر من الماء، حين طعنوا فى بنوة أبى‌جعفر عليه‌السلام و انتسابه للامام الرضا عليه‌السلام. فلقد جاءوا بالافك، و قول الزور... و انه لكبير ما ادعوه على قدس الامامة، و الشرف الباذخ للبيت النبوى الطاهر. مطهرون نقيات ثيابهم تجرى الصلاة عليهم كلما ذكروا كانت هذه لمحة ضوء خاطفة تطلعنا من خلال أشعتها على بعض الظروف التى و اكبت و سبقت ولادة الامام أبى‌جعفر الجواد عليه‌السلام.. ثم يحين اليوم الموعود...

بشرى المولد العظيم

«اللهم انى أسألك بالمولودين فى رجب محمد بن على الثانى، و ابنه على بن محمد المنتجب...» [۵] الدعاء. هذا الدعاء أورده شيخ الطائفة الطوسى رحمه الله (ت / ۴۶۰ ه) فى مصباح [صفحه ۱۴] المتهجد [۶] ، و ابن‌عياش أحمد بن محمد بن عبدالله الجوهرى صاحب كتاب (مقتضب الأثر)، و قيل هو دعاء مأثور عن صاحب الأمر عليه‌السلام، قال ابن‌عياش: خرج الى أهلى على يد الشيخ أبى‌القاسم الحسين بن روح رضى الله عنه فى مقامه عندهم. و به أخذ بعض المؤرخين بناء على نقل ابن‌عياش من أن مولد الجواد عليه‌السلام كان فى يوم الجمعة العاشر من رجب سنة (۱۹۵ ه) الموافق لسنة (۸۱۱) الميلادية. و هو التاريخ المعمول به عند الطائفة اليوم. لكن العلماء و مشايخ الطائفة يذهبون الى أن ولادته الميمونة كانت فى شهر رمضان من عام (۱۹۵ ه)، و ترددوا بين (۱۹ ، ۱۸ ، ۱۷ ، ۱۵) منه، و لعل ثانيها [۷] هو الأرجح من بين هذه التواريخ، لكن الأكثر قال بالتاريخ الأخير بناء على نقل اللاحق عن السابق [۸] . و أما حدث المولد العظيم و ساعته و ما جرى فيه من الكرامة فتحكيه السيدة الكريمة حكيمة بنت أبى‌الحسن موسى بن جعفر عليه‌السلام قالت: (لما حضرت ولادة الخيزران أم أبى‌جعفر عليه‌السلام دعانى الرضا عليه‌السلام، فقال: «يا حكيمة احضرى ولادتها»، و أدخلنى و اياها و القابلة بيتا و وضع لنا مصباحا، و أغلق الباب علينا. فلما أخذها الطلق طفىء المصباح، و كان بين يديها طست، فاغتممت بطفء المصباح، فبينا نحن كذلك اذ بدر أبوجعفر عليه‌السلام فى الطست، و اذا [صفحه ۱۵] عليه شىء رقيق كهيئة الثوب يسطع نوره حتى أضاء البيت فأبصرناه فأخذته فوضعته فى حجرى و نزعت عنه ذلك الغشاء. فجاء للرضا عليه‌السلام و فتح الباب و قد فرغنا من أمره، فأخذه و وضعه فى المهد، و قال لى: «يا حكيمة الزمى مهده». قالت: فلما كان فى اليوم الثالث رفع بصره الى السماء ثم نظر يمينه و يساره ثم قال: «أشهد أن لا اله الا الله، و أشهد أن محمدا رسول الله». فقمت ذعرة فزعة فأتيت أباالحسن عليه‌السلام، فقلت:

سمعت من هذا الصبی عجبا. فقال: «و ما ذاک؟»، فأخبرته الخبر. فقال: «یا حکیمة ما ترون من عجائبه أکثر» [۹] .

رعایة أبویة خاصة

لیس أمرا غریبا أن یکتنف الامام الرضا علیه‌السلام ولیده برعایة و عنایة خاصتین، بل و یحیطه بهالة من التعظیم و التبجیل و هو طفل رضیع، ذلک أن أباجعفر هو وحید الامام أبی‌الحسن الرضا علیه‌السلام الذی رزقه بعدما جاوز علیه‌السلام الخامسة و الأربعین من العمر، فعلیه تکون الامامة منحصرة بولیده الفرد. لهذا کله فقد کان امامنا الرضا علیه‌السلام یولیه تربیة خاصة، و عنایة زائدة، کما کان یتوسم فیه برکة و خیرا عظیما علی شیعته و محبیه. فعن یحیی الصنعانی، قال: دخلت علی أبی‌الحسن الرضا علیه‌السلام و هو بمکة و هو یقشر موزا و یطعم أباجعفر علیه‌السلام، فقلت له: جعلت فداک هو المولود المبارک؟ قال: «نعم یا یحیی، هذا المولود الذی لم یولد فی الاسلام مثله مولود أعظم برکة علی شیعتنا منه») [۱۰] . [صفحه ۱۶] و ینقل لنا الرواة و المؤرخون أیضا کیف أن الامام الرضا علیه‌السلام کان یترقب و بشوق بالغ، و لهفة عجلی مولد ابنه محمدا، فلما ولد کان علیه‌السلام یلازم مهده، و فی بعض الأحیان کان یناغیه و هو فی مهده طول لیلته [۱۱] ؛ بل ان علقته بطفله الرضیع بلغت حدا أنه علیه‌السلام کان یلازم مهده لعدة لیال حتی ان أحد شیعته کلمه فی أن یکف عن کثرة ملازمته لمهد ولیده قائلا له: جعلت فداک قد ولد للناس أولاد قبل هذا، فکل هذا تعوذه؟ لقد ظن هذا المعترض أن الامام أباالحسن علیه‌السلام، و لشدة حبه لمولوده، فانه یخاف علیه من عیون الحساد؛ لذلک فهو یعوذه طوال هذه المدة. لکن الامام علیه‌السلام أجاب المستفهم بأن حنوه علی ولده لیس لغرض التعویذ، بل انه علیه‌السلام یلقی الیه أمر الامامة و علومها، بقوله: «ویحک لیس هذا عوذة، انما أغرة بالعلم غرا» [۱۲] ، کما کان یطعمه بنفسه، و ما کان یفارقه طویلا حتی انه علیه‌السلام لیصطحبه فی سفره و تنقلاته داخل المدینة و خارجها تنویها به علیه‌السلام، و زیادة فی اعظامه و اکرامه. و أما تعظیم الامام الرضا علیه‌السلام لمولوده المبارک، فانه ما کان ینادیه الا بکنیته منذ نعومة أظفاره، فقد تحدث محمد بن أبی‌عباد و کان یکتب للرضا علیه‌السلام، ضمه الیه الفضل بن سهل، قال: ما کان علیه‌السلام یذکر محمدا ابنه الا بکنیته، و یقول: کتب الی أبوجعفر... و کنت أکتب الی أبی‌جعفر.. و هو صبی بالمدینة، فیخاطبه بالتعظیم، و ترد کتب أبی‌جعفر علیه‌السلام فی نهایة البلاغة و الحسن، فسمعته یقول: «أبوجعفر وصیی و خلیفتی فی أهلی من [صفحه ۱۷] بعدی» [۱۳] ، و ربما کتب الیه الامام الرضا علیه‌السلام: فداک أبوک!! فقد روی العیاشی عن محمد بن عیسی بن زیاد: قال: کنت فی دیوان أبی‌عباد، فرأیت کتابا ینسخ فسألت عنه فقالوا: کتاب الرضا الی ابنه علیهماالسلام من خراسان، فسألتهم أن یدفعوه الی فاذا فیه: «بسم الله الرحمن الرحیم، أبقاک الله طویلا و أعاذ من عدوک یا ولد، فداک أبوک...» ثم یوصیه علیه‌السلام بالانفاق و خاصة علی الهاشمیین من قرابته، و یختم کتابه بقوله: «و قد أوسع الله علیک کثیرا، یا بنی فداک أبوک لا تستر دونی الأمور لحبها فتخطیء حظک، و السلام» [۱۴] . و یبلغ حب الوالد لولده مداه و یغرق فیه نزعا، حتی یوصله الی امتزاج روحیهما فی روح واحدة هی روح رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم. ذلک الاغراق فی الحب و المودة یوقفنا علیه بنان بن نافع فی خبر یرویه حول محاورة فی الامامة جرت بینه و بین الامام الرضا علیه‌السلام من جهة و بین الامام الجواد علیه‌السلام من جهة أخری. یقول ابن‌نافع فی نهایة الخبر: ثم دخل علینا أبوالحسن، فقال لی: «یابن نافع سلم و اذعن له بالطاعة، فروحه روحی و روحی روح رسول الله» [۱۵] . و أخیرا ینقل لنا صاحب کتاب دلائل الامامة خبرا عن أمیة بن علی القیسی الشامی یمکننا من خلاله الوقوف علی درجة العلاقة بین الوالد و الولد، و شدة حب الوالد لولده و اهتمامه به من جهة، و مدی تعلق الولد [صفحه ۱۸] بوالده من جهة أخری، فقد نقل قول أمیة: کنت مع أبی‌الحسن علیه‌السلام بمکة، فی السنة التی حج فیها، ثم صار الی خراسان، و معه أبوجعفر، و أبوالحسن علیه‌السلام یودع البیت، فلما قضی طوافه عدل الی المقام فصلی عنده، فصار أبوجعفر الی الحجر فجلس فیه، فأطال. فقال له موفق: ثم جلعت فداک. فقال: «ما أرید أن أبرح من مکانی هذا الا أن یشاء الله»، و استبان فی وجهه الغم. فأتی موفق أباالحسن علیه‌السلام فقال له: جعلت فداک قد جلس أبوجعفر فی الحجر، و هو یأبی أن یقوم، فقام أبوالحسن علیه‌السلام فأتی

أباجعفر فقال: «قم یا حبیبی». فقال علیه‌السلام: «ما أرید أن أبرح من مکانی هذا». قال علیه‌السلام علیهم‌السلام «بلی یا حبیبی». ثم قال علیه‌السلام: «کیف أقوم و قد ودعت البیت وداعا لا ترجع الیه»؟ فقال له علیه‌السلام: «قم یا حبیبی»، فقام معه [۱۶] .

نسبه الشریف

سمی محمدا و هو بعد فی الأصلاب الشامخات و الأرحام المطهرات، أبوه علی الرضا علیه‌السلام، و جده الکاظم موسی بن جعفر الصادق بن محمد الباقر ابن‌علی السجاد زین‌العابدین بن الحسین السبط الشهید ابن‌علی بن أبی‌طالب علیهم‌السلام. نسب وضاح، و ذریة طیبة مطهرة نقیة.. نعم، انها (سلسلة الذهب) باعتراف عشرین ألفا أو یزیدون من الکتاب أو النساخ، و طلبة العلم و الحدیث و رواته فی نیسابور، و علی رأسهم الحافظان أبوزرعة، و محمد ابن‌أسلم الطوسی [۱۷] . [صفحه ۱۹]

امه

أما أمه، فهی أم ولد اسمها (سبیکة)، نوبیة. و قیل: سکن المریسیة [۱۸] و قیل أیضا: ان الامام الرضا علیه‌السلام لما اشتراها لاستیلادها أطلق علیها اسم «خیزران»، و هی من قبیلة ماریة القبطیة زوج النبی صلی الله علیه و آله و سلم. و علی کل حال... فقد کانت من الجلال و القدر أن عدت فی زمانها أفضل بنات جنسها، و الیها أشار رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و هو یذکر الامام محمدا التقی علیه‌السلام بقوله: «بأبی ابن‌خیرة الاماء، ابن‌النوبیة الطیبة الفم، المنتجبة الرحم» [۱۹] . و یدل علی مکانتها و جلالة قدرها أیضا، أن الامام الکاظم موسی بن جعفر علیه‌السلام طلب من یزید بن سلیط أن یبلغها منه السلام ان استطاع الی ذلک سبیلا، فقد ورد فی الخبر أن الامام الکاظم علیه‌السلام التقاه فی طریق مکة و هم یریدون العمرة. فقال له: «انی أؤخذ فی هذه السنة، و الأمر الی ابنی علی سمی علی و علی. فأما علی الأول فعلی بن أبی‌طالب علیه‌السلام، و أما علی الآخر فعلی بن الحسین... یا یزید فاذا مررت بالموضع و لقیته، و ستلقاه فبشره أنه سیولد له غلام أمین مأمون مبارک، و سیعلمک أنک لقیتنی فأخبره عند ذلک أن الجاریة التی یکون منها هذا الغلام جاریة من أهل ماریة القبطیة جاریة رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم، و ان قدرت أن تبلغها منی السلام، فافعل ذلک». و الروایة سنوردها بتمامها بعد قلیل فی موضوع النص علی امامة الجواد علیه‌السلام. و فی خبر آخر أورده المحدث الشیخ حسین بن عبدالوهاب فی «عیون [صفحه ۲۰] المعجزات» بسند ذکره، عن کلثم بن عمران [۲۰] ، قال: قلت للرضا علیه‌السلام: ادع الله أن یرزقک ولدا. فقال: «انما أرزق ولدا واحدا و هو یرثنی». فلما ولد أبوجعفر علیه‌السلام قال الرضا علیه‌السلام لأصحابه: «قد ولد لی شبیه موسی بن عمران، فالق البحار، و شبیه عیسی بن مریم، تقدست أم ولدته، قد خلقت طاهرة مطهرة» [۲۱] .

کنیته

و کنی بأبی‌جعفر من یوم مولده، و ما کان الامام الرضا علیه‌السلام یدعوه الا بها، و هی الکنیة المشهور بها [۲۲] ، ثم عرفه الرواة و المحدثون بالثانی لتمییزه عن الامام أبی‌جعفر الباقر علیه‌السلام، و یکنی أیضا بأبی علی، و لا یعرف بها.

حلیته

کان علیه‌السلام شدید الأدمه [۲۳] ، ضاوی الجسم [۲۴] قصیره، قط الشعر مثل حلک الغراب [۲۵] ، و طبیعی جدا أن یکون الامام أبو جعفر علیه‌السلام - و هو من بین أب حجازی و أم نوبیة - حائل اللون، و لا ریب فی ذلک، هذا و ان کان الامام الجواد علیه‌السلام حائل اللون الا أنه: [صفحه ۲۱] مشتقة من رسول الله نبعته طابت مغارسه و الخیم و الشیم و أما ما انفرد به ابن‌الصباغ من أن صفته أبیض معتدل، و وافقه بعض من کتب فی سیرة الامام الجواد علیه‌السلام، و رجح قوله، استثقالا منه أن یقول بسمرة الامام، فهو خلاف

المشهور من صفته علیه‌السلام [۲۶] .

القابه الشریفة

تمیز امامنا الجواد علیه‌السلام بألقاب عدیدة من أخصها به قدیما لقب (التقی) [۲۷] ثم بعد ذلک (الجواد) [۲۸] قال ابن‌شهر آشوب: فدیت امامی أباجعفر جوادا یلقب بالتاسع و بین هذین اللقبین عددوا له ألقابا أخری منها: المنتجب و المرتضی و الزکی و القانع و الرضی و المتوکل و غیرها [۲۹] .

اولاده

ذکر الشیخ المفید رحمه الله أن الجواد علیه‌السلام (خلف بعده من الولد علیا ابنه الامام من بعده، و موسی، و فاطمة، و أمامة ابنتیه، و لم یخلف ذکرا غیر من [صفحه ۲۲] سمیناه) [۳۰] . و نقل ابن‌شهر آشوب عن الشیخ الصدوق انهن: حکیمة و خدیجة و أم‌کلثوم [۳۱] و زاد علیهن السید ضامن بن شدقم فی (تحفة الأزهار): فاطمة. و فی (الشجرة الطیبة) للمدرس الرضوی المشهدی أن بنات الامام الجواد علیه‌السلام: زینب، و أم محمد، و میمونة، و خدیجة، و حکیمة، و أم‌کلثوم. و قال آخر: ولد الجواد علیه‌السلام علیا، و موسی، و الحسن، و حکیمة، و بریهة، و أمامة، و فاطمة [۳۲] . اذن، المشهور أن للامام الجواد علیه‌السلام ابنة یقال لها (حکیمة) کانت جلیلة القدر، رفیعة المقام، عالیة الشأن. أو کل الیها أخوها الامام الهادی علیه‌السلام جاریته (نرجس) کی تعلمها معالم الدین، و أحکام الشریعة، و تؤدبها بالآداب الالهیة. و زوج الامام الهادی علیه‌السلام نرجس من ولده الامام العسکری علیه‌السلام فانجبت له الامام المهدی علیه‌السلام و قامت حکیمة بمهمة القابلة لأمه لیلة ولادته [۳۳] ، و صرحت بمشاهدة الامام المهدی علیه‌السلام بعد مولده [۳۴] . و کان لحکیمة دور مهم بعد استشهاد الامام الحسن العسکری علیه‌السلام، حیث کانت تقوم بدور السفارة بین الشیعة و بین الامام محمد المهدی علیه‌السلام [صفحه ۲۳] فی غیبته الصغری، فکانت تقوم باستلام الکتب و المسائل و توصلها الی الامام علیه‌السلام ثم تستلم منه توقیعاته الشریفة و توصلها الی الناس [۳۵] . أضف الی ذلک أنها تروی حرز الامام الجواد علیه‌السلام، و قد توفیت هذه السیدة الجلیلة فی مدینة سامراء، و دفنت عند رجلی الامامین العسکریین علیهماالسلام، و قبرها مشهور معروف. و غریب من مثل الشیخ المفید أن یفوته التعرض لذکر اسمها ضمن تعداده لأبناء الامام أبی‌جعفر الجواد علیه‌السلام، مع أنه - علیه الرحمة - ذکرها فی «الارشاد» فی ثانی خبر له فی باب ذکر من رأی الامام الثانی عشر علیه‌السلام، فقال: أخبرنی أبوالقاسم، عن محمد بن یعقوب - و هو الکلینی -، عن محمد بن یحیی، عن الحسین بن رزق الله، قال: حدثنی موسی بن محمد ابن‌القاسم ابن‌حمزة بن موسی بن جعفر، قال: حدثتنی حکیمة بنت محمد بن علی - و هی عمة الحسن علیه‌السلام - أنها رأت القائم علیه‌السلام لیلة مولده و بعد ذلک [۳۶] . و أما ولده موسی المعروف بالمبرقع، و الیه ینتهی نسب السادة الرضویین، فقد عاش فی المدینة، و بعد شهادة أبیه انتقل الی الکوفة فسکنها مدة، ثم هاجر الی قم فوردها سنة (۲۵۶ ه) قاصدا استیطانها، فکان أول سید رضوی تطأ أقدامه هذه المدینة، و کان من أهل الحدیث و الدرایة. توفی فی ربیع الآخر سنة (۲۹۶ ه) و دفن فی بیته.

النص علی امامته

اشاره

من نافلة القول معرفة أن منصب الامامة نص الهی، أبلغه تعالی نبیه [صفحه ۲۴] الکریم صلی الله علیه و آله و سلم یوم نص علی خلافة الامام أمیرالمؤمنین علی بن أبی‌طالب علیه‌السلام له صلی الله علیه و آله و سلم فی منصب امامة المسلمین؛ ثم کانت للرسول

الأعظم محمد صلی الله علیه و آله و سلم مواقف و کلمات - فی روایات وردتنا - صرح فی بعضها بأسماء الأئمة خلفائه واحدا واحدا حتی أثنی عشر اماما، کما أن الأئمة علیهم‌السلام - باعتبار عصمتهم - نصوا علی من یلیهم بهذا المنصب، و لم یکن الأمر باختیارهم. أخرج ابراهیم بن محمد الحموئی الشافعی فی فرائده بسنده، عن سعید ابن‌جبیر، عن ابن‌عباس رفعه: «ان خلفائی و أوصیائی و حجج الله علی الخلق بعدی لاثنا عشر، أولهم أخی و آخرهم ولدی». قیل: یا رسول الله و من أخوک؟ قال صلی الله علیه و آله و سلم: «علی». قیل: فمن ولدک؟ قال: «المهدی الذی یملأ الأرض قسطا و عدلا..» الحدیث [۳۷] . و فیه: عن الأصبغ بن نباتة، عن ابن‌عباس رفعه: «أنا و علی و الحسن و الحسین و تسعة من ولد الحسین مطهرون معصومون» [۳۸] . و امامنا الجواد علیه‌السلام وردت النصوص بامامته عن جده النبی الأکرم صلی الله علیه و آله و سلم و عن آبائه علیهم‌السلام و الیک جملة من هذه النصوص:

نص النبی

عن جابر بن یزید الجعفی قال: سمعت جابر بن عبدالله الأنصاری یقول: قال لی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم: «یا جابر ان أوصیائی و أئمة المسلمین من بعدی [صفحه ۲۵] أولهم علی، ثم الحسن، ثم الحسین، ثم علی بن الحسین، ثم محمد بن علی المعروف بالباقر، ستدرکه یا جابر فاذا لقیته فاقرأه منی السلام، ثم جعفر بن محمد، ثم موسی بن جعفر، ثم علی بن موسی، ثم محمد بن علی، ثم علی ابن‌محمد، ثم الحسن بن علی، ثم القائم اسمه اسمی، و کنیته کنیتی محمد بن الحسن بن علی...» [۳۹] . و نقل صاحب الفرائد خبرا آخر یرویه ابن‌عباس عن یهودی یدعی نعثلا حاجج رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فی صفات الله، ثم فی أوصیائه و طلب من النبی تسمیتهم، فسماهم له رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم اثناعشر وصیا [۴۰] . و نقل أخطب خوارزم الموفق بن أحمد فی کتابه «مقتل الحسین» عن ابن‌شاذان قال: حدثنا أحمد بن محمد بن عبدالله الحافظ حدثنی علی بن علی بن سنان الموصلی عن أحمد بن محمد بن صالح عن سلمان بن محمد عن زیاد بن مسلم عن عبدالرحمن بن یزید بن جابر عن سلامة عن أبی‌سلمی راعی أبل رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم قال: سمعت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم یقول: ««لیلة أسری بی الی السماء قال لی الجلیل جل و علا: (آمن الرسول بما أنزل الیه من ربه)، قلت: و المؤمنون، قال: صدقت یا محمد من خلفت فی أمتک، قلت: خیرها، قال: علی بن أبی‌طالب، قلت: نعم یا رب، قال: یا محمد انی اطلعت الی الأرض اطلاعة فاخترتک منها فشققت لک اسما من اسمائی فلا- اذکر فی موضع الا- ذکرت معی، فأنا المحمود و أنت محمد، ثم اطلعت الثانیة، فاخترت علیا، و شققت له اسما من اسمائی، فأنا الأعلی و هو علی؛ یا محمد انی [صفحه ۲۶] انی خلقتک و خلقت علیا و فاطمة و الحسن و الحسین و الأئمة من ولده من سنخ نور من نوری و عرضت ولایتکم علی أهل السموات و أهل الأرض فمن قبلها کان عندی من المؤمنین و من جحدها کان عندی من الکافرین، یا محمد لو ان عبدا من عبیدی عبدنی حتی ینقطع أو یصیر کالشن البالی ثم اتانی جاحدا لولایتکم ما غفرت له حتی یقر بولا-یتکم، یا محمد أتحب أن تراهم، قلت: نعم یا رب، فقال: لی التفت عن یمین العرش فالتفت اذا أنا بعلی و فاطمة و الحسن و الحسین و علی بن الحسین و محمد بن علی و جعفر بن محمد و موسی بن جعفر و علی بن موسی و محمد بن علی و علی بن محمد و الحسن بن علی و المهدی فی ضحضاح من نور قیاما یصلون و هو فی وسطهم - یعنی المهدی - کأنه کوکب دری. قال: یا محمد هؤلاء الحجج و هو الثائر من عترتک، و عزتی و جلالی انه الحجة الواجبة لاولیائی و المنتقم من أعدائی» [۴۱] . روی الشیخ المفید رحمه الله بالاسناد عن زکریا بن یحیی بن النعمان، قال: سمعت علی بن جعفر بن محمد یحدث الحسن بن الحسین بن علی بن الحسین، فقال فی حدیثه: لقد نصر الله أباالحسن الرضا علیه‌السلام لما بغی علیه اخوته و عمومته... و ذکر حدیثا طویلا حتی انتهی الی قوله: فقمت و قبضت علی ید أبی‌جعفر محمد بن علی الرضا علیه‌السلام، و قلت له: أشهد أنک امام عند الله. فبکی الرضا علیه‌السلام ثم قال: «یا عم، ألم تسمع أبی و هو یقول: قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بأبی ابن‌خیرة الاماء النوبیة الطیبة، یکون من ولده الطرید الشرید، الموتور بأبیه وجده، صاحب الغیبة...» [۴۲] . [صفحه ۲۷] و روی الشیخ الصدوق فی (عیون أخبار الرضا) بسنده عن

محمد بن علی بن عبدالصمد الکوفی، قال: حدثنا علی بن عاصم، عن محمد بن علی ابن‌موسی، عن أبیه علی بن موسی، عن أبیه موسی بن جعفر، عن أبیه جعفر بن محمد، عن أبیه محمد بن علی، عن أبیه علی بن الحسین، عن أبیه الحسین بن علی بن أبی‌طالب علیهم‌السلام، قال: «دخلت علی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و عنده أبی بن کعب، فقال لی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم: مرحبا أباعبدالله، یا زین السموات و الأرض... ثم ذکر حوارا طویلا- مفصلا بین النبی صلی الله علیه و آله و سلم و بین أبی ابن‌کعب ذکر له النبی أسماء الأئمة و دعاء کل واحد منهم حتی وصل الی امامنا أبی‌جعفر الجواد علیه‌السلام، فقال فی صفته: و ان الله عزوجل رکب فی صلبه - أی فی صلب الامام الرضا علیه‌السلام - نطفة مبارکة طیبة رضیة مرضیة، و سماها محمد بن علی، فهو شفیع شیعته، و وارث علم جده. له علامة بینة، و حجة ظاهرة، اذا ولد یقول: لا اله الا الله، محمد رسول الله...» الخبر [۴۳] .

نص الامام الکاظم

جاء فی کتاب الغیبة لشیخ الطائفة الطوسی رحمه الله خبر رفع الی محمد بن سنان، قال: دخلت علی أبی‌الحسن موسی علیه‌السلام من قبل أن یقدم العراق بسنة، و علی ابنه جالس بین یدیه، فنظر الی و قال: «یا محمد ستکون فی هذه السنة حرکة فلا تجزع لذلک.. الی أن قال علیه‌السلام: «من ظلم ابنی هذا حقه و جحد امامته من بعدی کان کمن ظلم علی بن أبی‌طالب علیه‌السلام امامته و جحده حقه بعد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم قال: قلت: و الله لئن مد الله لی فی العمر لأسلمن له حقه، [صفحه ۲۸] و لأقرن بامامته. قال: صدقت یا محمد یمد الله فی عمرک و تسلم له حقه، و تقر له بامامته و امامة من یکون بعده، قال: قلت: و من ذاک؟ قال: ابنه محمد». قال: قلت: له الرضا و التسلیم [۴۴] . و هذا نص صریح بامامته من جده الامام الکاظم علیه‌السلام، و هناک نص آخر فی روایة طویلة ننقل منها موضع الحاجة، یرویها یزید بن سلیط الزیدی فی لقائه مع الامام موسی بن جعفر علیه‌السلام فی طریق مکة، و هم یریدون العمرة - الی أن قال: -. ثم قال أبوابراهیم علیه‌السلام: «انی أؤخذ فی هذه السنة، و الأمر الی ابنی علی سمی علی و علی، فأما علی الأول فعلی بن أبی‌طالب علیه‌السلام و أما علی الآخر فعلی بن الحسین، أعطی فهم الأول و حکمته، و بصره و وده و دینه، و محنة الآخر و صبره علی ما یکره، و لیس له أن یتکلم الا بعد موت هارون بأربع سنین، ثم قال: یا یزید فاذا مررت بهذا الموضع، و لقیته و ستلقاه، فبشره أنه سیولد له غلام أمین مأمون مبارک، و سیعلمک أنک لقیتنی فأخبره عند ذلک أن الجاریة التی یکون منها هذا الغلام جاریة من بیت ماریة القبطیة جاریة رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم، و ان قدرت أن تبلغها منی السلام فافعل ذلک». ثم یرحل الامام الکاظم علیه‌السلام، و یلتقی یزید بالامام الرضا فی نفس ذلک الموضع و یخبره، و یقص علیه الخبر. فیجیبه الامام علیه‌السلام: «أما الجاریة فلم تجیء بعد، فاذا دخلت أبلغتها منک السلام». قال یزید: فانطلقنا الی مکة، و اشتراها فی تلک السنة، فلم تلبث الا قلیلا حتی حملت، فولدت ذلک الغلام [۴۵] . [صفحه ۲۹]

نص الامام الرضا

نصوص کثیرة رویت عن الامام الرضا علیه‌السلام بشأن امامة أبی‌جعفر الجواد علیه‌السلام و النص علیه جمع شتاتها العلامة المجلسی و استوفاها فی الجزء الخمسین من بحاره [۴۶] فکانت ستة و عشرین نصا، اخترنا منها النصوص التالیة: روی الکلینی بسنده عن معمر بن خلاد قوله: ذکرنا عند أبی‌الحسن علیه‌السلام شیئا بعد ما ولد له أبوجعفر علیه‌السلام، فقال: «ما حاجتکم الی ذلک، هذا أبوجعفر قد أجلسته مجلسی و صیرته فی مکانی» [۴۷] . و عنه بسنده، عن الخیرانی، عن أبیه قال: کنت واقفا بین یدی أبی‌الحسن علیه‌السلام بخراسان، فقال له قائل: یا سیدی ان کان کون فالی من؟ قال: «الی أبی‌جعفر ابنی». فکأن القائل استصغر سن أبی‌جعفر علیه‌السلام، فقال أبوالحسن علیه‌السلام: «ان الله تبارک و تعالی بعث عیسی بن مریم رسولا نبیا، صاحب شریعة مبتداة فی اصغر من السن الذی فیه أبوجعفر علیه‌السلام» [۴۸] . و نقل ابن‌الصباغ المالکی فی فصوله المهمة عن الشیخ المفید قدس سره باسناده عن صفوان بن یحیی

قال: قلت للرضا علیه‌السلام: قد کنا نسألک قبل أن یهب الله لک أباجعفر فکنت تقول: «یهب الله لی غلاما». فقد وهبه الله لک، و قر عیوننا به، فلا أرانا الله یومک، فان کان کون فالی من؟ فأشار بیده الی أبی [صفحه ۳۰] جعفر و هو قائم بین یدیه، فقلت له: جعلت فداک، و هذا ابن ثلاث سنین؟ قال: «و ما یضر من ذلک! قد قام عیسی بالحجة و هو ابن أقل من ثلاث سنین» [۴۹] . کما نقل القندوزی الحنفی فی ینابیعه، عن فرائد السمطین للمحدث الجوینی الخراسانی الشافعی باسناده، عن دعبل الخزاعی، عن علی الرضا ابن‌موسی الکاظم علیهماالسلام قال: «یا دعبل الامام من بعدی محمد ابنی، و بعد محمد ابنه علی، و بعد علی ابنه الحسن، و بعد الحسن ابنه الحجة القائم المنتظر فی غیبته، المطاع فی ظهوره» [۵۰] .

شهادات أخری

و ممن شهد بامامة الجواد علیه‌السلام و أذعن لها عم أبیه: علی بن الامام جعفر الصادق علیه‌السلام المعروف بالعریضی، فقد روی الکلینی رحمه الله بسنده، عن محمد ابن‌الحسن بن عمار قال: کنت عند علی بن جعفر الصادق جالسا بالمدینة، و کنت أقمت عنده سنتین أکتب عنه ما سمع من أخیه - یعنی أباالحسن موسی الکاظم علیه‌السلام - اذ دخل علیه أبوجعفر محمد بن علی الرضا علیه‌السلام فی مسجد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم، فوثب علی بن جعفر رحمه الله بلا حذاء و لا رداء فقبل یده و عظمه، فقال له أبوجعفر علیه‌السلام: «یا عم اجلس رحمک الله» فقال: یا سیدی! کیف أجلس و أنت قائم؟ [صفحه ۳۱] فلما رجع علی بن جعفر الی مجلسه جعل أصحابه یوبخونه و یقولون: أنت عم أبیه، و أنت تفعل به هذا الفعل؟! فقال: (اسکتوا، اذا کان الله عزوجل - و قبض علی لحیته - لم یؤهل هذه الشیبة، و أهل هذا الفتی و وضعه حیث وضعه، أنکر فضله؟! نعوذ بالله مما تقولون، بل أنا له عبد) [۵۱] . و روی الکشی بسنده عن علی بن جعفر خبرا له مع واقفی حاججه فی أمر الامامة، فأجابه علی بن جعفر جوابا قاطعا بأن أباجعفر الجواد علیه‌السلام هو الامام الناطق بعد أبیه علی بن موسی الرضا [۵۲] . کما روی الکشی فی رجاله باسناده عن أبی‌عبدالله الحسین بن موسی ابن‌جعفر، قال: کنت عند أبی‌جعفر علیه‌السلام بالمدینة و عنده علی بن جعفر، و أعرابی من أهل المدینة جالس، فقال لی الأعرابی: من هذا الفتی؟ و أشار بیده الی أبی‌جعفر علیه‌السلام. قلت: هذا وصی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم. فقال: یا سبحان الله! رسول الله قد مات منذ مئتی سنة و کذا و کذا سنة، و هذا حدث، کیف یکون؟! قلت: هذا وصی علی بن موسی، و علی وصی موسی بن جعفر، و موسی وصی جعفر بن محمد، و جعفر وصی محمد بن علی... الخبر [۵۳] . و هذا الخبر من جملة الأحادیث و المرویات المستفیضة فی مظانها، الدالة علی أنه کان معروفا آنذاک أن الأئمة من أهل البیت علیهم‌السلام هم أوصیاء رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بالنص علیهم واحدا بعد واحد. [صفحه ۳۲]

العمر و منصب الامامة

لیس غریبا اذا قلنا: انه لا مدخلیة للعمر فی تسنم منصب الامامة، و لو أن ظاهرة الامام الجواد علیه‌السلام کانت الاولی من نوعها فی الاسلام علی ما هو معهود و معروف! الا أنها لم تکن الاولی فی العالم علی مستوی حرکة الأنبیاء و الرسل و أوصیائهم السابقین، فذاک عیسی بن مریم آتاه الله الحکمة و النبوة و کان فی المهد صبیا، و قبله کان یحیی، فقد آتاه الله الحکم و الکتاب و هو صبی (و آتیناه الحکم صبیا) [۵۴] . (فان الظاهرة التی وجدت مع هذا الامام و هی ظاهرة تولی شخص للامامة و هو بعد فی سن الطفولة، علی أساس أن التاریخ یتفق و یجمع علی أن الامام الجواد توفی أبوه و عمره لا یزید عن سبع سنین. و معنی هذا أنه تولی زعامة الطائفة الشیعیة روحیا و فکریا و علمیا و دینیا و هو لا یزید عن سبع سنین، هذه الظاهرة التی ظهرت لأول مرة فی حیاة الأئمة فی الامام الجواد علیه‌السلام) [۵۵] . و قد قدمنا فی الفصل الأول الروایات التی تنص علی أن الامام الرضا علیه‌السلام و هو الامام المعصوم قد شهد بأن مولوده الصغیر - و کان یشیر الیه - سیکون الامام من بعده بالرغم من صغر سنه [۵۶] ، و بذلک فقد حل الامام الرضا علیه‌السلام

اشکالیة المسألة فی حیاته و أرجع أصحابه و شیعته و جمیع [صفحه ۳۳] المسلمین الی ابنه الجواد علیه‌السلام. ثم ان الامام الجواد علیه‌السلام نفسه قد أدرک الشک و الحیرة من بعض أصحاب أبیه فی هذا الأمر؛ لأنهم لم یألفوا ذلک من قبل فأراد فی بعض المواقف تبیان هذه الظاهرة، و الفات نظر المترددین الی الحقیقة التی غابت عن أذهانهم، فقد روی الکلینی بالاسناد عن علی بن اسباط، قال: خرج علیه‌السلام علی فنظرت الی رأسه و رجلیه؛ لأصف قامته لأصحابنا بمصر، فبینا أنا کذلک حتی قعد، فقال: «یا علی، ان الله احتج فی الامام بمثل ما احتج فی النبوة، فقال: (و آتیناه الحکم صبیا) [۵۷] ، قال: (و لما بلغ أشده) [۵۸] ، (و بلغ أربعین سنة) [۵۹] فقد یجوز أن یؤتی الحکمة صبیا [۶۰] ، و یجوز أن یعطاها و هو ابن أربعین سنة» [۶۱] . و عندما یسأل عن هذا الموضوع و هو ابن سبع سنین أو نحوها، یجیب سائله اجابة قاطعة لیس فیها ترديد و لا توریة... جواب واثق مطمئن من امامته علی الناس، و هو ما رواه الکلینی بالاسناد عن محمد بن اسماعیل بن بزیع، قال: سألته - یعنی أباجعفر علیه‌السلام - عن شیء من أمر الامام، فقلت: یکون الامام ابن أقل من سبع سنین؟ فقال: «نعم، و أقل من خمس سنین». فقال سهل: فحدثنی علی بن مهزیار بهذا فی سنة احدی و عشرین [صفحه ۳۴] و مائتین [۶۲] . کما أنه علیه‌السلام یرد علی المنکرین علیه صغر سنه بشواهد قرآنیة لها مصادیق من سیرة الرسول الأعظم صلی الله علیه و آله و سلم، و هو ما نقرأه فی روایة الکلینی الاخری عن علی بن ابراهیم، عن أبیه، قال: قال علی بن حسان لأبی‌جعفر علیه‌السلام: یا سیدی، ان الناس ینکرون علیک حداثة سنک، فقال: (و ما ینکرون من ذلک، قول الله عزوجل؟ لقد قال الله عزوجل لنبیه صلی الله علیه و آله و سلم: (قل هذه سبیلی أدعو الی الله علی بصیرة أنا و من اتبعنی) [۶۳] فوالله ما تبعه الا علی علیه‌السلام و له تسع سنین و أنا ابن تسع سنین» [۶۴] . من خلال التأمل فی الروایات التی مر ذکرها یتبین لنا ترکیز الأئمة علیهم‌السلام علی دور الامامة فی حیاة الامة، و مقارنتها بالنبوة. و طبیعی أن تقرن الامامة بالنبوة لما بینهما من سنخیة واحدة، فالامام علیه‌السلام انما یلفت نظر النسا الی أن العمر لا مدخلیة له فی منصبی النبوة و الامامة؛ لأنهما منصبان یتعینان من قبل الله سبحانه و تعالی، و الله تعالی لا یختار لرسالاته الا- المعصوم المتحصل لجمیع الکمالات، و علیه فهو تبارک و تعالی لا یتعامل مع سن المبعوث بقدر ما یتعامل مع ظروف المرحلة التی تمر بها الرسالة و الأمة، و مدی الحاجة الی الشخص المختار لتدارک حالة المجتمع فی مقطع زمنی معین تکون الحاجة الیه هناک ماسة و ضروریة. نعم، فالامام یرید أن یقول للناس: علیکم أن تنظروا للامام.. أن تتعاملوا [صفحه ۳۵] مع منصب الامامة، کما تنظرون الی مقام النبوة و تتعاملوا معها. فالامامة امتداد طبیعی للنبوة، لذلک تکتسب نفس قداستها؛ لأنهما کما قلنا - من مختصات السماء، و ما ترسله السماء یجب أن یکون له قدسیة خاصة، و أنها - أی الامامة - «.. أجل قدرا، و أعظم شأنا، و أعلی مکانا، و أمنع جانبا، و أبعد غورا من أن یبلغها الناس بعقولهم، أو ینالونها بآرائهم، أو یقیموا اماما باختیارهم...» [۶۵] . و لما کان هذا حال الامامة و الامام، یجریان مجری النبوة و الأنبیاء، فانه یجوز علی الامام أن یتولی الامامة و هو ابن سنتین - مثلا - أو أقل من ذلک أو أکثر، کما جاز ذلک فی النبوة و هو ما عرفناه من قبل فی مثال یحیی بن زکریا، و عیسی بن مریم علیهماالسلام. و الشهید آیة الله العظمی السید محمد باقر الصدر قدس سره فی محاضرته التی أشرنا الیها قبل قلیل یلفت النظر الی أنه لو تم دراسة ظاهرة امامة الجواد علیه‌السلام بقانون حساب الاحتمالات لتبین: (أنها وحدها کافیة للاقتناع بحقانیة هذا الخط الذی کان یمثله الامام الجواد علیه‌السلام). و هو طریق عقلی آخر یضاف الی طرق اثبات الامامة و حصرها بأهل البیت علیهم‌السلام، ثم یفترض السید الشهید قدس سره عدة افتراضات یمکن أن تثار حول امامة الامام الجواد علیه‌السلام و یجیب عنها منطقیا و تاریخیا، لکنه قدس سره یجیب قبل طرح الافتراضات فیقول: (اذ کیف یمکن أن نفترض فرضا آخر غیر فرض الامامة الواقعیة فی شخص لا یزید عمره عن سبع سنین و یتولی زعامة هذه الطائفة فی کل المجالات الروحیة و الفکریة و الفقهیة و الدینیة). [صفحه ۳۷]

الحالة السیاسیة فی عصر الامام

اشاره

تمیزت الفترة الزمنیة التی عاشها الامام الجواد علیه‌السلام بعد استشهاد والده الامام الرضا علیه‌السلام؛ بهدوء سیاسی نسبی، بعد أن تم تصفیة الحساب فی وقت سابق بین الأخوین العباسیین الأمین و المأمون بمقتل الأول (۲۵ محرم ۱۹۸ ه)، و تفرد الثانی بالسلطة السیاسیة، و قد خلا له الجو من المنافس السیاسی سوی الامام الرضا علیه‌السلام، الذی کان یتصدر الزعامة الروحیة و الاجتماعیة للمجتمع الاسلامی، و سوی بعض الثورات و الانتفاضات العلویة هنا و هناک، و التی سرعان ما قضی علیها بحنکة سیاسیة، و دهاء ماکر، و قوة عسکریة حاسمة، ثم دبر أمر تصفیة الامام الرضا علیه‌السلام فی آخر صفر [۶۶] سنة ۲۰۳ ه، بمکیدة و دهاء تامین، الأمر الذی جنب المأمون أی مشکلة سیاسیة ذات بال تواجه استقرار الحکومة. أما اضطرابات بغداد و انفصالها عن سلطة المأمون، و مبایعة عمه ابراهیم [صفحه ۳۸] ابن‌المهدی العباسی فی) ۵ محرم سنة ۲۰۲ ه) بالخلافة، ثم مناوشاتهم و حروبهم مع ولاة دولة المأمون، فسرعان ما أخمدت و عادت بغداد الی أحضان دولة الخلافة المأمونیة، بدخول المأمون مدینة السلام علی رأس جیش خراسانی لجب فی ۱۸ صفر سنة ۲۰۴ ه [۶۷] . و بعد استتباب الأوضاع السیاسیة فی بغداد، و استقرار شؤون الدولة فی العاصمة الجدیدة (بغداد)، من بناء القصور الملکیة و الدواوین (الوزارات)، و المراکز الأمنیة و غیرها، تتناهی الی سمع المأمون أخبار أبی‌جعفر ابن‌الرضا علیه‌السلام و احتفاء الناس به، و ظهور کراماته و معجزاته. فیتأمل المأمون – و هو السیاسی المحنک و الخبیر – فی الأمر ملیا، و یرسل خلف الامام ابن‌الرضا علیه‌السلام یستدعیه من المدینة الی بغداد فی تلک السنة. و فی تقدیرنا أن التحرک السیاسی للامام الجواد علیه‌السلام یبتدیء من السنة التالیة (۲۰۵ ه) التی وصل فیها الی بغداد بعد أن أدی نسک الحج، و عاد الی المدینة لیجمع أهل بیته و عمومته من الهاشمیین و خدمه؛ لمرافقته الی عاصمة الدولة لاجابة (المأمون) طلبه، و کان له علیه‌السلام أول لقاء مع المأمون العباسی فی التاریخ المذکور، و من ذلک الوقت یبدأ المسلسل التاریخی الحافل السیاسی، و الاجتماعی، و العلمی لحیاة جواد الأئمة علیهم‌السلام. بعد هذه التقدمة الموجزة ندخل الی رحاب الحیاة السیاسیة للامام الجواد علیه‌السلام، باستشفاف بعض ملامح موقف السلطة العباسیة تجاه الامام علیه‌السلام من جهة، و تجاه الشیعة عموما من جهة أخری. [صفحه ۳۹]

الموقف السیاسی بعد شهادة الامام الرضا

کانت الفترة بین (رمضان ۲۰۱ – صفر ۲۰۳ ه) [۶۸] التی تقلد فیها الامام الرضا علیه‌السلام ولایة العهد سنی هدوء نسبی الا ما کان من اضطراب الأمور فی بغداد حنقا علی المأمون؛ لمقتل محمد الأمین أولا؛ و لتولیته العهد من بعده للرضا من آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم، ظنا منهم أن الخلافة ستخرج من بنی‌العباس الی آل أبی‌طالب، لکن تبین بعد ذلک أن المأمون کان یفکر غیر ما کانوا یستعجلون تفکیره. و أما السنوات القلائل التی أعقبت استشهاد الامام الرضا علیه‌السلام فکانت هی الاخری مشحونة بالحذر و الترقب من قبل الشیعة عموما و البیت الهاشمی خصوصا؛ للسیاسة التی اتخذها المأمون فی تقریب الامام الجواد علیه‌السلام و انزاله تلک المنزلة منه، و هذا الترقب و الحذر راجع الی عدة أمور لعل من أهمها ما نوجزه بالنقاط التالیة: ۱ – شغف المأمون بأبی‌جعفر علیه‌السلام بعد أن استدعاه من المدینة المنورة الی بغداد؛ لما رأی من غزارة علمه و هو لم یبلغ الحلم بعد، و لم یحضر عند أحد للتلمذ و الدراسة، ثم ان صغر السن و امتلاک علوم جمة و الجلوس للمناظرة و الحجاج مع کبار الفقهاء هی ظاهرة فریدة و غریبة فی دنیا الاسلام [صفحه ۴۰] یومذاک، تجلب الانتباه و تأخذ بالعقول و تستهویها؛ لهذا فقد أبقاه عنده فترة طویلة. ۲ – المأمون، و لأجل رفع أصابع الاتهام عنه باغتیال الامام الرضا علیه‌السلام، أراد أن یثبت ظاهریا للعوام و الخواص حبه للنبی صلی الله علیه و آله و سلم، من خلال بقائه علی ولاء و حب البیت العلوی؛ لذلک أظهر اهتماما زائدا، و تکریما متمیزا للامام الجواد علیه‌السلام، بل و أقر له ما کان یعطی أباه الرضا علیه‌السلام من عطاء و زیادة، فبلغ عطاؤه ألف ألف درهم سنویا [۶۹] . ۳ – تزویجه ایاه من ابنته (زینب) المکناة بأم الفضل، و اسکانه قصور السلطنة. ۴ – تولیته بعد وروده بغداد عام (۲۰۴ ه) عبیدالله بن الحسن بن عبیدالله بن العباس بن علی بن أبی‌طالب علیه‌السلام مکة و المدینة. و بقی علی ولایتهما حتی أواخر عام (۲۰۶ ه). ۵ – أمره ولاة الأقالیم و الخطباء باظهار فضائل

الامـام أمیرالمؤمنین علی بن أبی‌طـالب علیه‌السـلام علی المنـابر فی جمیع المناسـبات. ۶ - تبنیه مـذهب الاـعتزال و اظهـار القول بخلق القرآن فی ربیع الأول سـنهٔ (۲۱۲ ه)، و کـان الـدافع من وراء ذلـک - علی ما یظهر لنا - سیاسـیا، لأجل تصـفیهٔ بعض الخصوم و ابعاد البعض الآـخر، و اجبـار بعض الفقهـاء، خـارج المـدار السـلطانی، الـدخول فی فلک البلاط؛ لتمریر بعض المآرب السیاسـیهٔ فی مرحلهٔ لاحقهٔ. ثم لعله أراد من اظهار هذا الحق باطلا کان یختبیء فی [صـفحه ۴۱] مطاوی نفسه التی لم تعرف نوایاها الحقیقیـهٔ، فماتت معه بموته. کمـا أراد صـرف النـاس عن التوجه الی أهـل البیت علیهم‌السـلام و التمسـک بمنهجهم القویم. بهـذا الـدهاء السیاسـی اسـتطاع المأمون العباسـی سـحب البساط من تحت أرجل شـیعهٔ أهل البیت علیهم‌السلام عموما، و الطالبیین بشکل أخص، و فوت علیهم فرصهٔ أی ثورهٔ أو انتفاضهٔ ضد حکومته. و بذلک تمکن من أن یأمن هذا الجانب - و ان کان علی حذر و وجل الی فترهٔ غیر قلیلهٔ - اسـتطاع خلالهـا ترتیب البیت العباسـی، و اسـتحکام أمر الخلافـهٔ. و لم یکن المـأمون مسـتعجلا هـذه المرهٔ مع الامام الجواد علیه‌السـلام الصبی الصـغیر ثم الشاب الیافع، بشأن تصـفیهٔ وجوده، لما یشـکله علیه‌السـلام من خطر علی مسـتقبل الخلافهٔ و الوجود العباسـی ککل. و لقد انعکس ذلک الهـدوء السیاسـی النسبی الـذی أعقب تولی الامام الرضا علیه‌السـلام عهد المأمون له بالخلافهٔ من بعده، علی امتداد فترهٔ امامـهٔ أبی‌جعفر الثـانی علیه‌السـلام، الاـ مـا کـان من ثورهٔ عبـدالرحمن بن أحمـد بن عبـدالله بن محمـد بن عمر بن علی بن أبی‌طـالب علیه‌السـلام فی الیمن سـنهٔ (۲۰۷ ه). کـان هـذا مجمل الوضع السیاسـی بعیـد استشـهاد الامام الرضا علیه‌السـلام، و تسـنم الامام الجواد علیه‌السـلام منصب الامامهٔ، و اظهاره لها و هو حدث صغیر، الأمر الذی جعل الأنظار تتجه نحوه، و تصطک عنده رکب العلماء، و تثنی أمامه هیبهٔ و اذعانا لعلمه. ثم ما کان من أحداث (قم) سـنهٔ (۲۱۰ ه). و فی سنهٔ (۲۱۴ ه) کانت حرکهٔ جعفر بن داود القمی فی مصر. و سنأتی علی تفصـیل هذه الثورات [صـفحه ۴۲] و الحرکـات فی خاتمـهٔ هـذا الفصل ان شاء الله. و فی مطلع سـنهٔ (۲۱۵ ه) کان خروج المأمون لغزو الروم، مارا بتکریت سالکا طریق الموصل - نصـیبین علی ما یبـدو. و قـد طال أمـد حروبه نسبیا مع الروم فاسـتمرت حتی وفاته فی عام (۲۱۸ ه) [۷۰] تخللتها فترات هدنـهٔ عاد فیها الی الشام. و لعل آخر حـدث فی حیاهٔ الامام الجواد علیه‌السـلام کان خروج محمد بن القاسم بن عمر بن علی بن الحسین بن علی بن أبی‌طالب علیه‌السلام فی الطالقان من بلاد خراسان عام (۲۱۹ ه) یدعو للرضا من آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم.

القول بخلق القرآن

فی ربیع الأـول من عام (۲۱۲ ه) أظهر المـأمون لأـول مرهٔ القول بخلق القرآن الکریم، و تفضـیل علی بن أبی‌طـالب علیه‌السـلام، و أنه أفضل الناس بعـد رسول الله صـلی الله علیه و آله و سـلم. ثم بعـد فترهٔ أصـدر (مرسوما) ملوکیا و عممه علی کافهٔ ولایات الامبراطوریهٔ الاسـلامیهٔ یدعو فیه القضاهٔ و المحدثین للقول بخلق القرآن، و الا ردت شـهاداتهم، و أمر باشخاص جماعهٔ منهم الیه، و کان یومها فی الرقهٔ. أما السـبب الذی قاد الی أطروحهٔ خلق القرآن هو أن بعض المثقفین و العلماء الذین لم یکونوا میالین الی السـلطهٔ السیاسیهٔ، و لم یسـتطیعوا خوض نضال سیاسی و اجتماعی مکشوف مع السلطهٔ خوفا علی استمراریهٔ وجودهم فی الحیاهٔ، لما تمیز به الدور الأموی من طابع قمعی استبدادی. [صفحه ۴۳] فقد انتحلوا مذهب الاعتزال الذی أخذ بدوره یطور الفلسـفهٔ الاسلامیهٔ عن طریق علم الکلام الذی یغلب علیه الطـابع السـجالی العقلی الحر، و اعتمـاده الجـدل المنطقی، و القیـاس فی مناقشـهٔ القضـایـا الکلامیـهٔ. ثم کـان من مقولاتهم: المنزلـهٔ بین المنزلتین، و حریـهٔ الاختیار (التفویض)، و أخیرا خلق القرآن. و بوصول نوبهٔ الخلافهٔ الی المأمون و دعمه مذهب الاعتزال، حـدا به الموقف (السیاسـی - العقیـدی) الی اتباع وسائل اداریهٔ قسـریهٔ لفرض و اشاعهٔ هذا المذهب، حتی بلغ الأمر أن أصدر مرسومه السلطانی - فیما بعد - بعدم تقلید منصب القضاء لغیر معتنقی مذهب الاعتزال و القائلین بخلق القرآن. هذه الأطروحهٔ الفکریهٔ العقائدیهٔ التی کـان یراد منهـا تصـفیهٔ بعض المناوئین للسـلطهٔ العباسـیهٔ، أضـحت سیاسهٔ رسـمیهٔ للدولـهٔ أیام حکم المأمون و المعتصم و الواثق، یعاقب من لم یقل بها و یتخذها مبدأ له. و فعلا فقد شکل هذا المقطع الزمنی (محنهٔ) بالنسبهٔ لغیر (فقهاء السلطان). فقد وجدوا أنفسهم

فی مواجهة تحول الفکر و المعتقد الی مؤسسة من مؤسسات السلطة التی أخذت تلوح بعصا الایدیولوجیة؛ لسحق المعارضة السیاسیة، و ضرب المعارضة الفکریة فی آن واحد. و التأریخ لم یحدثنا عن موقف للامام الجواد علیه‌السلام من هذه القضیة التی کانت مثار جدل و نقاش سنین عدیدة.

الامام و السلطة

قبل الحدیث عن علاقة الامام أبی‌جعفر الثانی علیه‌السلام بالسلطة العباسیة، [صفحه ۴۴] و المأمون العباسی رأس السلطة بالخصوص، ثم ما تمخض عن تلک العلاقة من ارهاصات، لابد من القاء الضوء علی بعض المقدمات التی استرعت انتباه السلطة الحاکمة، و جعلتها تولی قضیة الامام الجواد علیه‌السلام أهمیة خاصة، سیما و أن امامته علیه‌السلام و هو بهذه السن غیر المعهودة من قبل، قد طار صیتها فی الآفاق، و أخذت تجتذب الیها القلوب، و تستهوی جماهیر الأمة الاسلامیة، و راح حدیث خلافة أبی‌جعفر لأبیه الرضا علیهماالسلام فی منصب الامامة، و نبوغه العلمی و هو فی هذا السن المبکر یسری شیئا فشیئا الی مختلف أقطار الدولة الاسلامیة، بعد أن أصبح حدیث عامة الناس و شغلهم فی مکة و المدینة. و مرة اخری اختلفت کلمة الشیعة بعد استشهاد الامام الرضا علیه‌السلام، و وقعوا فی حیرة من أمر الامامة؛ لاستصغار بعضهم سن أبی‌جعفر علیه‌السلام، رغم أن الرضا علیه‌السلام طالما أکد لشیعته و أصحابه حال حیاته بصریح العبارة، و أبوجعفر لم یتجاوز الثلاث سنوات، بأنه امامهم و مولاهم من بعده، و قد مرت الاشارة الی تلک الأحادیث فی النص علی امامته علیه‌السلام من الفصل الأول. و لکن... و بعد استشهاد الامام الرضا علیه‌السلام تحیرت الشیعة و اضطرب أمرهم فی کل الأمصار، ففی بغداد مثلا (اجتمع الریان بن الصلت، و صفوان ابن‌یحیی، و محمد بن حکیم، و عبدالرحمن بن الحجاج، و یونس بن عبدالرحمن و جماعة من وجوه الشیعة و ثقاتهم فی دار عبدالرحمن بن الحجاج فی (برکة زلزل) یبکون و یتوجعون من المصیبة. فقال لهم یونس بن عبدالرحمن: دعو البکاء، من لهذا الأمر، و الی من نقصد بالمسائل الی أن یکبر هذا الصبی؟ یعنی أباجعفر علیه‌السلام، و کان له ست [صفحه ۴۵] سنین و شهور [۷۱] ثم قال: أنا و من مثلی! فقام الیه الریان بن الصلت فوضع یده فی حلقه، و لم یزل یلطمه و یقول له: أنت تظهر الایمان لنا و تبطن الشک و الشرک،: ان کان أمره من الله جل و علا، فلو أنه کان ابن یوم واحد لکان بمنزلة الشیخ العالم و فوقه، و ان لم یکن من عند الله فلو عمر ألف سنة فهو واحد من الناس، هذا مما ینبغی أن یفکر فیه، فأقبلت العصابة علیه (یونس بن عبدالرحمن) تعذله و توبخه. و کان وقت الموسم، فاجتمع من فقهاء بغداد و الأمصار و علمائهم ثمانون رجلا، فخرجوا الی الحج، و قصدوا المدینة؛ لیشاهدوا أباجعفر علیه‌السلام فلما وافوا، أتوا دار الامام جعفر الصادق علیه‌السلام؛ لأنها کانت فارغة، و دخلوها و جلسوا علی بساط کبیر، و خرج الیهم عبدالله بن موسی، فجلس فی صدر المجلس، و قام مناد و قال: هذا ابن‌رسول الله، فمن أراد السؤال فلیسأله. فقام الیه رجل من القوم فقال له: ما تقول فی رجل قال لامرأته أنت طالق عدد نجوم السماء؟ قال: طلقت ثلاث دون الجوزاء. ثم قام الیه رجل آخر فقال: ما تقول فی رجل أتی بهیمة؟ قال: تقطع یده، و یجلد مئة جلدة، و ینفی. فورد علی الشیعة ما حیرهم و غمهم، و اضطربت الفقهاء و قاموا و هموا بالانصراف، و قالوا فی أنفسهم: لو کان أبوجعفر علیه‌السلام یکمل لجواب المسائل لما کان من عبدالله ما کان، و من الجواب بغیر الواجب، فهم فی ذلک اذ فتح باب من صدر المجلس، و دخل (موفق) و قال: هذا أبوجعفر، فقاموا الیه بأجمعهم و استقبلوه و سلموا علیه، فدخل علیه‌السلام و علیه قمیصان، [صفحه ۴۶] و عمامة بذؤابتین احداهما من قدام و الاخری من خلف، و نعل بقبالین [۷۲] ، فجلس و أمسک الناس کلهم، ثم قام صاحب المسألة الاولی، فقال: یابن رسول الله، ما تقول فیمن قال لامرأته أنت طالق عدد نجوم السماء؟ فقال له: «یا هذا اقرأ کتاب الله، قال الله تبارک و تعالی: (الطلاق مرتان فامساک بمعروف أو تسریح باحسان) [۷۳] فی الثالثة». قال: فان عمک أفتانی بکیت و کیت. فقال: «یا عم اتق الله و لا تفت و فی الامة من هو أعلم منک». فقام الیه صاحب المسألة الثانیة، فقال له: یابن رسول الله، ما تقول فی رجل أتی بهیمة؟ فقال: «یعزر، و یحمی ظهر البهیمة، و تخرج من البلد حتی لا یبقی علی الرجل عارها». فقال: ان عمک أفتانی بکیت

و کیت. فالتفت و قال بأعلی صوته: «لا اله الا الله، یا عبدالله! انه عظیم عند الله أن تقف غدا بین یدی الله فیقول لک، لم أفتیت عبادی بما لا تعلم و فی الأمة من هو أعلم منک؟». فقال عبدالله بن موسی: رأیت أخی الرضا و قد أجاب فی هذه المسألة بهذا الجواب. فقال أبوجعفر علیه‌السلام: «انما سئل الرضا عن نباش نبش قبر امرأة ففجر بها، و أخذ ثیابها، فأمر بقطعه للسرقة، و جلده للزنا، و نفیه للمثلة». ففرح القوم، و دعوا له و أثنوا علیه) [۷۴] . [صفحه ۴۷] نعم، فرح القوم لما عرفوا من أن الامامة حقا متعینة فی هذا الفتی المستوعب للفقه... الحاضر الجواب... العارف باجابة أبیه، و قد ترکه أبوه طفلا صغیرا فی الخامسة من عمره... و جاء فی العدید من المصادر أن القوم سألوه فی مجلس واحد عن ثلاثین ألف مسألة [۷۵] ، و وجدنا أن البعض أخذ یلتمس وجوها لتبریر عدم معقولیة مثل هذا العدد الهائل من المسائل فی مجلس واحد [۷۶] و هو أمر غیر معقول طبعا، اللهم الا أن یستمر انعقاد المجلس لعدة أیام أو یخفض العدد الی الثلاثین. و المرجح - و الی هذا الرأی ذهب آخرون - أن (الألف) زیادة من النساخ، فان الفیض الکاشانی رحمه الله نقل الخبر فی المحجة البیضاء و لیس فیه کلمة (ألف) [۷۷] . من ثم - و بعد استتباب الأوضاع الأمنیة داخلیا - بدأ یتناهی الی سمع الدولة فی بغداد، احتفاء الناس بالامام و انبهارهم بعلومه علی صغر سنه. و نظرا لأن اللعبة السیاسیة لم تنته بعد. فبغیاب نجم الامام الرضا علیه‌السلام، برز نجم آخر لمع فی دنیا الاسلام، أخذ یستقطب الیه الأمة شیئا فشیئا بجاذبیة یندر وجودها فی أکابر الشخصیات العلمیة أو السیاسیة. اذن فمشکلة الامامة - بالنسبة للسلطة العباسیة - و استقطاب جماهیر [صفحه ۴۸] الأمة لم تزل قائمة الی الآن، و فصول المسلسل (الدرامی) الذی لم ینته بانتهاء الامام الرضا علیه‌السلام.. یجب أن یعالج هذه المرة بأسلوب أهدأ.. و طریقة طبیعیة تسقط الامام و الامامة من أعین الناس، دون استخدام العنف أو التصفیة الجسدیة.. فلقد سعی المأمون الداهیة المتآمر، و هو أعظم خلفاء بنی‌العباس خطرا.. و أکثرهم علما.. و أبعدهم نظرا.. و أشدهم مکرا.. و أخفاهم مکیدة.. سعی هو و حاشیته الی الالتفاف علی الامام أبی‌جعفر علیه‌السلام بالمکر و التحایل؛ لقتله و هو ما یزال حیا، و ذلک باسقاطه فی أعین الناس، و کذا فعل المعتصم. ففی احدی المرات وصل بهم خبث السریرة الی أنهم أرادوا ایثاق الامام و سقیه خمرا الی حد الاسکار، ثم اخراجه الی الناس علی تلک الحالة مضمخا بخلوق الملوک. لکن کیدهم لم یتم باذن الله تعالی، اذ منعهم المأمون من ذلک قبل تنفیذ خطتهم، حیث خاف عواقب هذا الفعل الشنیع، قائلا لهم: لا تؤذوا أباجعفر.. [۷۸] . کما احتال المأمون علی أبی‌جعفر علیه‌السلام بکل حیلة فلم یمکنه فیه شیء، فلما اعتل و أراد أن یزف الیه ابنته، قال محمد بن الریان: (دفع الی مئة [۷۹] و صیفة من أجمل ما یکون، الی کل واحدة منهن جاما فیه جوهر یستقبلن أباجعفر علیه‌السلام اذا قعد فی موضع الأختان. فلم یلتفت الیهن، و کان رجل یقال له «مخارق» صاحب صوت و عود و ضرب، طویل اللحیة، فدعاه المأمون. فقال: یا أمیرالمؤمنین ان کان فی شیء من أمر الدنیا فأنا أکفیک أمره، فقعد [صفحه ۴۹] بین یدی أبی‌جعفر علیه‌السلام، فشهق مخارق شهقة اجتمع علیه أهل الدار، و جعل یضرب بعوده و یغنی، فلما فعل ساعة و اذا أبوجعفر لا یلتفت الیه لا یمینا و لا شمالا، ثم رفع رأسه و قال: «اتق الله یا ذا العثنون!»، قال: فسقط المضراب من یده و العود و فلم ینتفع بیدیه الی أن مات، قال: فسأله المأمون عن حاله، قال: لما صاح بی أبوجعفر، فزعت فزعة لا أفیق منها أبدا) [۸۰] . و علی کل حال، فقد أرسل المأمون الی محمد بن عبدالملک الزیات یوصیه بحمل أبی‌جعفر من المدینة الی بغداد علی أحسن محمل، و أن لا یعجل بهم السیر، و یریحهم فی المنازل. فیکلف ابن الزیات الحسن بن علی بن یقطین؛ لمنزلته و منزلة أبیه من الأئمة علیهم‌السلام و الخلفاء و الأمراء معا. بأن یرافق أباجعفر و أهله و عیاله فی سفرهم. و یظعن الرحل مودعا المدینة المنورة، متجها صوب بغداد. و ینسی الخلیفة أو یتناسی قدوم الوفد المدنی، فلقد ألهته لیالی الانس... و أیام الصید، السؤال عن القادمین من المدینة أو أنه فعلا تناسی أمرهم، و هی عادة الملوک فی استصغار من سواهم، و أراد أن یلتقی بأبی جعفر بشکل غیر علنی، اما حیاء من البیت الهاشمی لما أحله بأبیهم الرضا علیه‌السلام قبل عهد قریب، و اما أنفة و استعلاء منه - و هو أمیرالمؤمنین المسیطر علی الآفاق شرقا و غربا - أن یلتقی بحدث صغیر لم یبلغ الحلم. فلم یکن المأمون قد وقف بعد علی علم الامام الجواد علیه‌السلام و نبوغه المذهل. أو انه لم یکن هذا و لا ذاک، انما أراد أن یستریح القادمون لبضعة أیام من و عثاء السفر، ثم یستدعی الیه التقی علیه‌السلام لیتعرف أخباره. [صفحه ۵۰] و ذکرت الأخبار أن المأمون

خرج یوما فی نزهة للصید، فاجتاز بطرق البلد. و لعله کان قاصدا لاختیار هذا الطریق، فقد علم قبل ذلک أین نزل الوافدون... و علم أیضا من هم؟! و هکذا کان... فقد تم (اللقاء الأول) فی الطریق علی ما ینقله المؤرخون، و یمکن أن یکون الامام الجواد علیه‌السلام هو الذی سعی لأن یلتقیه المأمون فی هذا المکان. فلسان الروایة یقول: اجتاز - المأمون - بطرف البلد، و ثم صبیان یلعبون، و محمد الجواد علیه‌السلام واقف عندهم... فالامام علیه‌السلام لیس من شأنه الوقوف علی قارعة الطریق أو التفرج علی ملاعب الصبیان لقضاء الوقت، و لا عرف عن الأئمة أنهم کانوا یلعبون و یلهون فی الطرقات مع أقرانهم فی أیام طفولتهم، فهم أجل و أسمی من أن یصرفوا أوقاتهم فی اللعب أو اللهو؛ لأن الامام علیه‌السلام متعین علیه هدایة الأمة و بنائها فکریا و اجتماعیا، و قیادتها نحو ارساء قواعد الشریعة بما یحقق حکومة الله فی الأرض. فالامام علیه‌السلام لا یلهو و لا یلعب [۸۱] قط منذ طفولته، فقد روی عن علی بن حسان الواسطی أنه کان ممن خرج مع الجماعة [۸۲] ، و هم ثمانون عالما [صفحه ۵۱] اجتمعوا فی موسم عام (۲۰۳ ه) من مختلف الأقطار، و التقوا فی المدینة المنورة لمعرفة من هو المتعین للامامة بعد شهادة الامام الرضا علیه‌السلام. قال علی بن حسان: حملت معی الیه علیه‌السلام من الآلة التی للصبیان، بعضها من فضة، و قلت: أتحف مولای أباجعفر بها. فلما تفرق الناس عنه بعد جواب الجمیع قام فمضی الی صریا و اتبعته، فلقیت موفقا، قلت: استأذن لی علی أبی‌جعفر، فدخلت فسلمت، فرد علی السلام و فی وجهه کراهة، و لم یأمرنی بالجلوس، فدنوت منه و فرغت ما کان فی کمی بین یدیه، فنظر الی نظر مغضب، ثم رمی یمینا و شمالا، ثم قال: «ما لهذا خلقنی الله، ما أنا و اللعب؟!» فاستعفیته، فعفا عنی، فأخذتها و خرجت [۸۳] . اذن، یبدو أن الامام أباجعفر علیه‌السلام استغل فرصة خروج المأمون و مروره بالقرب من منازلهم، فوقف بازاء صبیان یلعبون فی الطریق؛ لیتم هنالک اللقاء... و خبر هذا اللقاء ینقله لنا ابن‌شهر آشوب، و ابن‌الصباغ المالکی، و المحدث الشیخ عباس القمی، و غیرهم. و نحن ننقل نص روایة ابن‌شهر آشوب حیث قال: اجتاز المأمون بابن الرضا علیه‌السلام و هو بین صبیان یلعبون، فهربوا سواه، فقال: علی به، فقال له: مالک ما هربت فی جملة الصبیان؟ قال علیه‌السلام: «مالی ذنب فأفر، و لا الطریق ضیق فأوسعه علیک، تمر من حیث شئت، فقال: من تکون؟ قال: أنا محمد بن علی بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن الحسین ابن‌علی بن أبی‌طالب علیهم‌السلام. فقال: ما تعرف من العلوم؟ قال: سلنی عن أخبار السموات». فودعه [صفحه ۵۲] و مضی، و علی یده باز أشهب یطلب به الصید. فلما بعد عنه نهض عن یده الباز فنظر یمینه و شماله لم یر صیدا، و الباز یثب عن یده، فأرسله و طار یطلب الأفق حتی غاب عن ناظرة ساعة ثم عاد الیه و قد صاد حیة، فوضع الحیة فی بیت الطعم، و قال لأصحابه: قد دنا حتف ذلک الصبی فی هذا الیوم علی یدی، ثم عاد و ابن‌الرضا فی جملة الصبیان. فقال: ما عندک من أخبار السموات؟ فقال: «نعم یا أمیرالمؤمنین، حدثنی أبی، عن آبائه، عن النبی، عن جبرئیل، عن رب العالمین، أنه قال: بین السماء و الهواء بحر عجاج یتلاطم به الأمواج، فیه حیات خضر البطون، رقط الظهور، و یصیدها الملوک بالبزاة الشهب یمتحن بها العلماء». فقال: صدقت، و صدق آباؤک، و صدق جدک، و صدق ربک. فأرکبه ثم زوجه أم‌الفضل [۸۴] . بعد ذلک اللقاء و الحوار الحاسمین أدرک المأمون عظمة هذا الصبی، و بعد شأوه... فاصطحبه معه الی قصوره حیث الرفاه و نعومة العیش و طراوة الحیاة باستبرقها و جواریها و قیانها.. لکن الخلیفة علم أن الصبی لا تستهویه فخامة الخدمة، و أبهة الملوک کثیرا، و لم یسترع انتباهه الجمال الفاتن لحظة.. فقرر - و فی مناورة سیاسیة حاذقة - اصطیاد ثلاثة فی رمیة واحدة، و رمیته هی أن یزوجه من ابنته الجمیلة الصغیرة (زینب) المکناة بأم الفضل، [صفحه ۵۳] و لا فضل لها. خاصة و هی مسماة له منذ سنوات خمس. أما صیده الذی توخی اصابته، فقد حسب: أولا: أنه سیصرف الامام الصبی الیافع الی ملاذ الحیاة، و تنتشی نفسه بقرب النساء، و سوف یشغفن قلبه شیئا فشیئا فیصبو الیهن. و ثانیا: أراد أن یجعل من ابنته و خدمها رقیبا دائمیا علی کل حرکة للامام، و علی من یتصل به من الشیعة، ثم انه أسکنه بالقرب منه کی یحد من اتصال الناس به؛ لأن القصور الملکیة لا یتیسر لکل أحد أن یدخلها، و لا دخولها بالأمر الیسیر. و الهدف الأخیر الذی حاول اصابته هو أن یجعل من نفسه قریبا من البیت العلوی، فهو عم ولدهم الامام الجواد علیه‌السلام الیوم، و الأب الأکبر (جد) لصبیهم غدا الذی هو ابن‌رسول الله، و هذا مکسب سیاسی و اجتماعی مهم جدا. و فیما لو أصابت رمیاته الثلاث هذه فسوف یکم أفواه الطالبیین، و یقطع

أی قیام أو تحرک لهم، و هو العالم المتیقن بأنهم أحق بالخلافة من أی انسان علی هذه الأرض. و بناء علی تحقیق هذه الأغراض و غیرها مما کان یدور فی رأس المأمون، خطی خطوته الأولی و قرر من جانب واحد أن یتم الزواج و الاقتران مهما یکن من أمر، و رغم کل المعترضین، و لا موافق لهذا الزواج سواه. ثم یأتی دور المعتصم الذی لم یکن أرأف بلامام خاصة، و العلویین عامة من أخیه المأمون، فقد احتال هو الآخر علی الامام الجواد علیه‌السلام للوقیعة به، و ایجاد مبرر لسجنه ثم قتله، بأن اتهمه بجمع السلاح، و أنه یرید الثورة [صفحه ۵۴] علیه، و أشهد بذلک علیه شاهدین حلفا زورا و کذبا أنهما رأیا السلاح یجمع. لکن الامام علیه‌السلام تخلص من هذا الموقف بأن أراهم معجزة أرهبهم بها، فخاف المعتصم سوء العاقبة فترکه لسبیله دون أن یتعرض له مضمرا علیه حقدا دفینا [۸۵] .

احداث الزواج و مراسیم عقد القران

عند مطالعة تاریخ الامام الجواد علیه‌السلام تشعر أن أحداثه مقتضبة یشوبها الغموض فی العدید من جنباته و منعطفاته الحساسة، کما یراودک احساس بأن هناک أمورا و أحداثا قد خفیت من صفحة التاریخ، أو أنها أخفیت تعمدا و حسدا و حقدا طورا، و خوفا من سیاط السلطان و بطشه طورا آخر. أحدها هو حدث زواج الامام، و هو المنعطف المهم و الخطیر بالنسبة للبیتین العلوی و العباسی، لم یؤرخ بدقة و تفصیل بحیث یقف القارىء - من خلال مطالعته - علی حقائق هذه المرحلة المهمة من حیاة الامام المبارکة أو علی الأقل أن یلم ببعض تلک الحقائق التی بقیت خفیة حبیسة الکتمان؛ لأن الحیاة القصیرة للامام أبی‌جعفر علیه‌السلام لم تکن طبیعیة أبدا فی مختلف مقاطعها الزمنیة. و علی أی حال، فمن خلال استقراء مراجع و مصادر ترجمة الامام الجواد علیه‌السلام الخاصة و العامة نستظهر أن الزواج تم علی ثلاث مراحل (التسمیة، عقد القران، الزواج)، و کل واحدة تمت فی فترة زمنیة متباعدة نسبیا عن الاخری. [صفحه ۵۵] ففی عام (۲۰۱ ه) و فی مراسم تنصیب الامام الرضا علیه‌السلام لولایة العهد - فی رمضان - و تکریما للامام ظاهریا، فقد عقد له المأمون علی ابنته، و قیل: اخته أم حبیبة فی نفس تلک اللیلة، و سمی ابنته الصغیرة الأخری لأبی‌جعفر أیضا زیادة فی التکریم و الاجلال؛ لکنه کان یضمر وراء هذا الزواج دوافع سیاسیة و اجتماعیة عدیدة. أما عقد القران الفخم و المجلل و الذی تحدث عنه أغلب الرواة و المؤرخین علی أنه حدث الزواج، فقد کان فی عام (۲۰۵ ه) بعد قدوم الامام من المدینة الی بغداد للمرة الأولی، وکان یومها ابن‌تسع سنین ونصف السنة أو نحوها، و استمر الحفل لیومین. صرف خلاله المأمون علی ابنته ملایین الدراهم و زعها بدرا و اقطاعات و جواهرا و ثیابا علی قواده و وزرائه و حاشیته و مدعویه [۸۶] . أما عن حدث الزواج الذی لم یکن اختیاریا، بل یظهر من القرائن أن الامام الجواد علیه‌السلام کان مجبرا علی القدوم الی بغداد ثانیة مع زوجه أم‌الفضل؛ للدخول بها بأمر من أبیها، رغم استعدادات المأمون الهائلة للخروج الی حرب الروم. و فعلا فقد کانت طلائع جیشه قد خرجت أمامه تغذ الخطی نحو بلاد الروم، و یتبعها المأمون صاعدا مع دجلة بکتائبه الخاصة حتی اذا عسکر بتکریت، قدم علیه الامام الجواد علیه‌السلام فی صفر من عام (۲۱۵ ه) و التقاه بها، [صفحه ۵۶] فأمر المأمون أباجعفر علیه‌السلام أن یدخل بأم الفضل من فوره بعد أن هیئت له دار أحمد بن یوسف - من أعوان المأمون - التی علی شاطیء دجلة، فأقام بها مدة لا تقل عن تسعة أشهر، فلما کان أیام الحج، خرج بأهله و عیاله حتی أتی مکة، ثم منزله بالمدینة، فأقام بها [۸۷] . کما أن قرائن أخری تشیر الی أن هناک مشکلة زوجیة کانت قائمة بین الامام و زوجه أم‌الفضل، کان المأمون - علی ما یبدو - قد وعد ابنته الشابة المراهقة علی حلها؛ لکثرة ما کانت تکتب من رسائل الی أبیها شارحة فیها حظها العاثر [۸۸] ، و تفضیل الجواری و السراری علیها، بل و کانت تدعو علی أبیها علی هذا الزواج غیر الموفق [۸۹] ؛ لأنها حسب الظاهر لم تکن تصلح لأن تکون حلیلة للامام علیه‌السلام و أما لأولاده، و هی کذلک بالفعل. فقد لمس البیت المأمونی الوضع الکئیب لابنتهم، و أصبح الأمر یقلقهم کثیرا، بل ان المأمون ما زوج ابنته من أبی‌جعفر علیه‌السلام الا لیستولدها منه، و یکون جدا لأحد أبناء رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم مما یقوی مرکزه السیاسی فی الحکم، کما صرح هو بذلک حین أفصح عن أحد الدواعی التی

دفعته الى هذا التزويج، و هو السياسى المحنك الذى ينظر الى مدى أبعد مما ينظره غيره، فقال: (انى أحببت أن أكون جدا لامرىء ولده رسول الله، و على بن أبى‌طالب) [۹۰] ؛ و لهذا السبب وحده كان هذا الاستدعاء المفاجىء و العاجل، [صفحه ۵۷] و المثول بين يدى المأمون ثم (الأمر) بالدخول بالفتاة. و لا ريب أن الامام كان عارفا بالنوايا؛ لذا فقد كان يفشل خططهم بطرقة الخاصة و هم لا يشعرون. و هنا نشير الى ما أورده محمد بن جرير بن رستم الطبرى الامامى فى (دلائل الامامة) بقوله: (و مكث أبوجعفر مستخفيا بالامامة، فلما صار له ست عشرة سنة، وجه المأمون من حمله اليه، و أنزله بالقرب من داره، و عزم على تزويجه ابنته..) [۹۱] . و يبدو أن فى عبارة الطبرى بعض الارتباك و التصحيف، حيث نقل المسعودى رواية قدوم و فد علماء بغداد الى المدينة و سؤالهم الجواد عليه‌السلام و كان مع الوفد على بن حسان الواسطى المعروف بالأعمش [۹۲] الذى حمل معه تحفا و بعض اللعب الفضية مما كان يلهو به صبية بغداد فى ذلك الوقت، ظنا منه أن أباجعفر عليه‌السلام سوف يسر بها؛ لكن الامام عليه‌السلام نهره بغضب، و بدا على وجهه عدم الارتياح، لما وضعها أمامه، و رد عليه بما قدمناه فى الحديث آنفا. ثم فى نهاية الخبر ذكر المسعودى عبارة على بن حسان بقوله: و خرجت و معى تلك الآلات. و بقى أبوجعفر عليه‌السلام مستخفيا بالامامة الى أن صارت سنة عشر سنين. الى هنا ينتهى خبر الواسطى فى اثبات الوصية، ثم أتبعه المسعودى برواية اخبار الجواد عليه‌السلام جاريتهم بمضى والده فى [صفحه ۵۸] خراسان... ثم أتبع الرواية مباشرة بقوله: ثم وجه المأمون فحمله و أنزله بالقرب من داره و أجمع على أن يزوجه ابنته... فانك ترى هنا أن عبارة المسعودى: الى أن صارت سنه عشر سنين. أصبحت عند الطبرى فى الدلائل: صار له ست عشرة سنة. هذا ما أردنا الاشارة اليه، فلاحظ. و عقد القران الذى تميز بحدث المناظرة المهم و الخطير، و لعله يعد من أهم أحداث حياة الامام الجواد عليه‌السلام؛ لكثرة من كان قد حضر فى ذلك المجلس من عامة الناس و خاصتهم، فقد تناقله المحدثون و المؤرخون بما رافقه من حوادث أخرى بشىء من التفصيل. فالحدث أورده على بن الحسين المسعودى [۹۳] ، و الشيخ المفيد [۹۴] كل بسنده عن الريان بن شبيب، قال: لما أراد المأمون أن يزوج ابنته أم‌الفضل أباجعفر محمد بن على عليهماالسلام بلغ ذلك العباسيين فغلظ عليهم و استكبروه، و خافوا أن ينتهى الأمر معه الى ما انتهى مع الرضا عليه‌السلام، فخاضوا فى ذلك. و اجتمع منهم أهل بيته الأدنون منه، فقالوا له: ننشدك الله يا أميرالمؤمنين أن تقيم على هذا الأمر الذى قد عزمت عليه من تزويج ابن‌الرضا، فانا نخاف أن يخرج به عنا أمر قد ملكناه الله، و ينزع منا عز قد ألبسناه الله، و قد عرفت ما بيننا و بين هؤلاء القوم، آل أبى‌طالب، قديما و حديثا، و ما كان عليه الخلفاء الراشدون قبلك من تبعيدهم و التصغير بهم، و قد كنا فى وهلة من عملك مع الرضا ما عملت، حتى كفانا الله المهم من ذلك، فالله الله أن [صفحه ۵۹] تردنا الى غم قد انحسر عنا، و اصرف رأيك عن ابن‌الرضا و اعدل الى من تراه من أهل بيتك يصلح لذلك دون غيره. فقال لهم المأمون: أما ما بينكم و بين آل أبى‌طالب فأنتم السبب فيه، و لو أنصفتم القوم لكان أولى بكم، و أما ما كان يفعله من كان قبلى بهم فقد كان قاطعا للرحم، أعوذ بالله من ذلك، و والله ما ندمت على ما كان منى من استخلاف الرضا، و لقد سألته أن يقوم بالأمر و انزعه عن نفسى فأبى، و كان أمر الله قدرا مقدورا، و أما أبوجعفر محمد بن على فقد اخترته لتبريزه على كافة أهل الفضل فى العلم و الفضل مع صغر سنه، و الأعجوبة فيه بذلك، و أنا أرجو أن يظهر للناس ما قد عرفته منه فيعلموا أن الرأى ما رأيت فيه. فقالوا: ان هذا الصبى و ان راقك منه هديه، فانه صبى لا معرفة له و لا فقه، فأمهله ليتأدب و يتفقه فى الدين، ثم اصنع ما تراه بعد ذلك. فقال لهم: ويحكم اننى أعرف بهذا الفتى منكم، و ان هذا من أهل بيت علمهم من الله و مواده و الهامه، لم يزل آباؤه أغنياء فى علم الدين و الأدب عن الرعايا الناقصة عن حد الكمال، فان شئتم فامتحنوا أباجعفر بما يتبين لكم به ما و صفت من حاله. قالوا له: قد رضينا لك يا أميرالمؤمنين و لأنفسنا بامتحانه، فخل بيننا و بينه لننصب من يسأله بحضرتك عن شىء من فقه الشريعة، فان أصاب فى الجواب عنه، لم يكن لنا اعتراض فى أمره، و ظهر للخاصة و العامة سديد رأى أميرالمؤمنين، و ان عجز عن ذلك فقد كفينا الخطب فى معناه. فقال لهم المأمون: شأنكم و ذاك متى أردتم. فخرجوا من عنده و أجمع رأيهم على مسألة يحيى بن أكثم، و هو يومئذ قاضى القضاة على أن يسأله [صفحه ۶۰] مسألة لا يعرف الجواب فيها، و وعدوه بأموال نفيسة على ذلك، و عادوا الى المأمون فسألوه أن يختار لهم يوما

للاجتماع، فأجابهم الى ذلک. و اجتمعوا فی الیوم الذی اتفقوا علیه، و حضر معهم یحیی بن أکثم، و أمر المأمون أن یفرش لأبی‌جعفر علیه‌السلام دست [۹۵] ،و تجعل له فیه مسورتان [۹۶] ، ففعل ذلک، و خرج أبوجعفر علیه‌السلام و هو یومئذ ابن‌تسع سنین و أشهر، فجلس بین المسورتین، و جلس یحیی بن أکثم بین یدیه، و قام الناس فی مراتبهم و المأمون جالس فی دست متصل بدست أبی‌جعفر علیه‌السلام. فقال یحیی بن أکثم للمأمون: یأذن لی أمیرالمؤمنین أن أسأل أباجعفر؟ فقال له المأمون: استأذنه فی ذلک، فأقبل علیه یحیی بن أکثم فقال: أتأذن لی - جعلت فداک - فی مسألة؟ فقال له أبوجعفر علیه‌السلام: «سل ان شئت» قال یحیی: ما تقول - جعلت فداک - فی محرم قتل صیدا؟ فقال له أبوجعفر علیه‌السلام: «قتله فی حل أو حرم؟ عالما کان المحرم أم جاهلا؟ قتله عمدا أو خطأ؟ حرا کان المحرم أم عبدا؟ صغیرا کان أم کبیرا؟ مبتدئا بالقتل أم معیدا؟ من ذوات الطیر کان الصید أم من غیرها؟ من صغار الصید کان أم کبارها؟ مصرا علی ما فعل أو نادما؟ فی اللیل کان قتله للصید أم نهارا؟ محرما کان بالعمرة اذ قتله أو بالحج کان محرما؟». فتحیر یحیی بن أکثم و بان فی وجهه العجز و الانقطاع و لجلج حتی عرف جماعة أهل المجلس أمره، فقال المأمون: الحمدلله علی هذه النعمة و التوفیق لی فی الرأی، ثم نظر الی أهل بیته و قال لهم: أعرفتم الآن ما کنتم [صفحه ۶۱] تنکرونه؟ ثم أقبل علی أبی‌جعفر علیه‌السلام فقال له: أتخطب یا أباجعفر؟ قال: «نعم یا أمیرالمؤمنین» فقال له المأمون: أخطب، جعلت فداک لنفسک، فقد رضیتک لنفسی و أنا مزوجک أم‌الفضل ابنتی و ان رغم قوم لذلک. فقال أبوجعفر علیه‌السلام: «الحمدلله اقرارا بنعمته، و لا اله الا الله اخلاصا لوحدانیته، و صلی الله علی محمد سید بریته و الأصفیاء من عترته. أما بعد: فقد کان من فضل الله علی الأنام أن أغناهم بالحلال عن الحرام، فقال سبحانه: (و أنکحوا الأیامی منکم و الصالحین من عبادکم و امائکم ان یکونوا فقراء یغنهم الله من فضله و الله واسع علیم) [۹۷] ثم ان محمد بن علی بن موسی یخطب أم‌الفضل بنت عبدالله المأمون، و قد بذل لها من الصداق مهر جدته فاطمة بنت محمد علیهماالسلام و هو خمسمائة درهم جیاد، فهل زوجته یا أمیرالمؤمنین بها علی هذا الصداق المذکور؟». قال المأمون: نعم، قد زوجتک أباجعفر أم‌الفضل ابنتی علی هذا الصداق المذکور، فهل قبلت النکاح؟ قال أبوجعفر علیه‌السلام: «قد قبلت ذلک و رضیت به». فأمر المأمون أن یقعد الناس علی مراتبهم فی الخاصة و العامة. قال الریان: و لم نلبث أن سمعنا أصواتا تشبه أصوات الملاحین فی محاوراتهم، فاذا الخدم یجرون سفینة مصنوعة من فضة مشدودة بالحبال من الابریسم علی عجل مملوءة من الغالیة [۹۸] ، فأمر المأمون أن تخضب [صفحه ۶۲] لحی الخاصة من تلک الغالیة، ثم مدت الی دار العامة فطیبوا منها، و وضعت الموائد فأکل الناس، و خرجت الجوائز الی کل قوم علی قدرهم، فلما تفرق الناس و بقی من الخاصة من بقی، قال المأمون لأبی‌جعفر: ان رأیت - جعلت فداک - أن تذکر الفقه فیما فصلته من وجوه قتل المحرم الصید لنعلمه و نستفیده. فقال أبوجعفر علیه‌السلام: «نعم، ان المحرم اذا قتل صیدا فی الحل و کان الصید من ذوات الطیر و کان من کبارها فعلیه شاة، فان کان أصابه فی الحرم فعلیه الجزاء مضاعفا، و اذا قتل فرخا فی الحل فعلیه حمل قد فطم من اللبن، و اذا قتله فی الحرم فعلیه الحمل و قیمة الفرخ، و ان کان من الوحش و کان حمار وحش فعلیه بقرة، و ان کان نعامة فعلیه بدنة، و ان کان ظبیا فعلیه شاة، فان قتل شیئا من ذلک فی الحرم فعلیه الجزاء مضاعفا هدیا بالغ الکعبة، و اذا أصاب المحرم ما یجب علیه الهدی فیه و کان احرامه للحج نحره بمنی، و ان کان احرامه للعمرة نحرة بمکة. و جزاء الصید علی العالم و الجاهل سواء، و فی العمد له المأثم، و هو موضوع عنه فی الخطأ، و الکفارة علی الحر فی نفسه، و علی السید فی عبده، و الصغیر لا کفارة علیه، و هی علی الکبیر واجبة، و النادم یسقط بندمه عنه عقاب الآخرة، و المصر یجب علیه العقاب فی الآخرة». فقال له المأمون: أحسنت - أباجعفر - أحسن الله الیک، فان رأیت أن تسأل یحیی عن مسألة کما سألک. فقال أبوجعفر لیحیی: «أسألک؟» قال: ذلک الیک - جعلت فداک - فان عرفت جواب ما تسألنی عنه و الا استفدته منک. فقال له أبوجعفر علیه‌السلام: «خبرنی عن رجل نظر الی امرأة فی أول النهار فکان [صفحه ۶۳] نظره الیها حراما علیه، فلما ارتفع النهار حلت له، فلما زالت الشمس حرمت علیه، فلما کان وقت العصر حلت له، فلما غربت الشمس حرمت علیه، فلما دخل علیه وقت العشاء الآخرة حلت له، فلما کان انتصاف اللیل حرمت علیه، فلما طلع الفجر حلت له، ما حال هذه المرأة و بماذا حلت له و حرمت علیه؟». فقال له یحیی بن أکثم: لا و الله ما أهتدی الی

جواب هـذا السؤال، و لاـ أعرف الوجه فيه، فـان رأيت أن تفيـدناه. فقـال له أبوجعفر عليه‌السـلام: «هـذه أمـة لرجل من الناس نظر اليها أجنبى فى أول النهـار فكـان نظره اليهـا حرامـا عليه، فلما ارتفع النهار ابتاعها من مولاها فحلت له، فلما كان الظهر أعتقها فحرمت عليه، فلمـا كان وقت العصـر تزوجها فحلت له، فلما كان وقت المغرب ظاهر منها فحرمت عليه، فلما كان وقت العشاء الآخرة كفر عن الظهار فحلت له، فلما كان نصف الليل طلقها واحدة فحرمت عليه، فلما كان عند الفجر راجعها فحلت له». قال: فأقبل المأمون على من حضـره من أهل بيته فقال لهم: هل فيكم أحـد يجيب عن هـذه المسألـة بمثل هـذا الجواب، أو يعرف القول فيما تقـدم من السؤال؟! قالوا: لا و الله، ان أميرالمؤمنين أعلم و ما رأى. فقال لهم: ويحكم، ان أهل هذا البيت خصوا من الخلق بما ترون من الفضل، و ان صغر السن فيهم لاـ يمنعهـم مـن الكمـال، أمـا علمتـم أن رسـول الله صـلى الله عليه و آله و سـلم افتتـح دعـوته بـدعاء أميرالمـؤمنين على بن أبى‌طـالب عليه‌السـلام و هو ابن‌عشر سنين، و قبل منه الاسلام و حكم له به، و لم يدع أحدا فى سنه غيره. و بايع الحسن و الحسين عليهماالسلام و هما ابناه دون الست سنين و لم يبايع صبيا غيرهما، أفلا تعلمون الآن ما اختص الله به هؤلاء القوم، و أنهم ذرية بعضها [صفحه ۶۴] من بعض، يجرى لآـخرهم مـا يجرى لأـولهم؟! قـالوا: صـدقت يـا أميرالمؤمنين، ثم نهض القوم. فلما كان من الغـد احضـر الناس، و حضـر أبوجعفر عليه‌السـلام، و صـار القواد و الحجاب و الخاصـة و العمال لتهنئـة المأمون و أبى‌جعفر عليه‌السـلام، فأخرجت ثلاثـة أطباق من الفضة فيها بنادق مسك و زعفران معجون، فى أجواب تلك البنادق رقاع مكتوبة بأموال جزيلة و عطايا سـنية و اقطاعات، فأمر المأمون بنثرها على القوم من خاصته، فكان كل من وقع فى يده بندقة، أخرج الرقعة التى فيها و التمسه فاطلق له. وضعت البدر، فنثر ما فيها على القواد و غيرهم، و انصـرف النـاس و هم أغنيـاء بـالجوائز و العطايـا. و تقـدم المـأمون بالصدقـة على كافـة المسـاكين. و لم يزل مكرما لأبى‌جعفر عليه‌السلام معظما لقدره مدة حياته، يؤثره على ولده و جماعة أهل بيته [۹۹] .

الثورات و الانتفاضات فى عهد الامام

اشاره

لم تزل الثورات العلويـة و الانتفاضات الشـيعية، منـذ وضـعت حرب الامام الحسـين عليه‌السـلام أوزارها، تتأجـج و تشـتعل بين الحين و الآخر كلما سـنحت لذلك فرصة، و كلما برز قائد ناهض. يساعد على ذلك؛ استمرار دور [صفحه ۶۵] الأئمة عليهم‌السلام و حركتهم التغييرية داخل الامة أولا؛ و ثانيا: استمرارية تسلط الحكومة الجائرة الظالمة اللاشرعية على رقاب المسلمين، و انتشار الفساد الاجتماعى و الاـدارى و التعسف و الجور. و سـنتناول هنـا مـا سـجله لنـا التاريـخ من ثورات أو انتفاضـات انطلقت فى عهـد امامـة أبى‌جعفر الثانى عليه‌السـلام. مع أن البعض من تلك الأحداث و ان وقعت فى حياته عليه‌السـلام الا أننا أعرضنا عن ذكرها؛ لئلا تطول بنا صحائف هذه الدراسة الموجزة؛ و لأن تلك الحوادث كانت مما وقع فى عهد (امامة) الامام الرضا عليه‌السلام؛ كثورة محمد بن ابراهيم بن طباطبا فى الكوفة، و ما تلاها من مساجلات و حروب لقائده العسـكرى أبى‌السـرايا السـرى بن منصور [۱۰۰] ثم انتفاضـة اليمن بقيادة ابراهيم ابن الامام موسـى بن جعفر عليه‌السـلام؛ و خروج محمد ابن الامام جعفر الصادق عليه‌السلام فى المدينة المنورة [۱۰۱] ؛ و انتفاضة الكوفة مرة اخرى سـنة (۲۰۲ ه) بقيادة أبى‌عبـدالله ابن‌منصور أخو أبى‌السـرايا [۱۰۲] كما أن حركـة حـدثت بقيادة جعفر بن داود القمى سـنة (۲۱۴ ه) ذكرهـا الطبرى فى تاريخه [۱۰۳] بشـكل مقتضب، و لم نعثر على تفاصـيل تاريخية لهذه الحركة، و لم نقف على ذكر لجعفر القمى هذا، و من يكون؟ و تحت تأثير القسوة التى أبداها المأمون العباسـى، والدهاء الذى أظهره، من خلال تسـليم ولاية العهد للامام الرضا عليه‌السـلام، أصبحت الأوضاع السياسية فى حالة شبه مستقرة، واستحالت الثورات و كل تحرك ضد سلطته القائمة [صفحه ۶۶] الى رمـاد، و لو أنه كان يخبىء تحته نارا. ثم يخيم وجوم... و يسود صـمت (شـيعى – علوى).. يـدوم بضع سـنين.. و الناس فى حيرة و وجـل ممـا يفعله المـأمون بـابن الرضـا عليه‌السـلام، فبين شاك، و مصـدق، و منتظر ما يؤول اليه الأمر غـدا، و هو ما أراده المأمون من

مناورة الاستدعاء للامام الجواد علیه‌السلام الی بغداد ثم تزویجه من ابنته و اسکانه بالقرب منه و الجعجعة به. و یستمر هذا الحال و الامام یمارس دور الامامة و مهامها الکبری بأناة و ترو، حتی تحین سنة (۲۰۷ ه).

ثورة عبدالرحمن فی الیمن

بعد استتباب الامور للمأمون، و سیطرته التامة علی مجاری الشؤون الداخلیة للدولة الاسلامیة المترامیة الأطراف، تندلع ثورة فی نقطة بعیدة من أقاصی المملکة فی الیمن بقیادة عبدالرحمن بن أحمد بن عبدالله بن محمد بن عمر بن علی بن أبی‌طالب علیه‌السلام، و هو یدعو للرضا من آل محمد [۱۰۴] (سنة ۹۲۰۷ ه). و کان ذا جاه، فالتف حوله خلق کثیر من شیعة أهل الیمن و من غیرهم ممن ضاقوا ذرعا من العباسیین و ولاتهم. و سرعان ما سیطرت الحرکة علی البلاد، لتعاطف جماهیر الامة معها. و التاریخ جد ظنین بأحداث هذه الثورة و ظروفها و أسبابها و مداخلاتها. و هناک قول لم نتحقق صحته، أن الثائر عبدالرحمن أقدم من المدینة محمد بن علی بن موسی علیه‌السلام و دعا الیه سنة سبع و مئتین (۲۰۷ ه) [۱۰۵] . [صفحه ۶۷] و تتسارع أنباء الثورة الی بغداد عاصمة الخلافة، فیجهز المأمون جیشا کثیفا بقیادة دینار بن عبدالله، و یرسله الی الیمن لمساعدة و الیه المفوض هناک علی تهامة الیمن محمد بن ابراهیم بن عبیدالله بن زیاد ابن أبیه، و عاصمته زبید، لقمع الثورة، و کتب مع قائد الجیش کتاب أمان الی عبدالرحمن. و ما أن وصلت طلائع الجیش الی مشارف الیمن، و علم عبدالرحمن أن لا قبل له بها، و کان قد قرئ علیه کتاب الأمان، عندئذ لم یجد بدا من تسلیم نفسه علی شرط الکتاب فقبض علیه و أرسل الی بغداد، فغضب المأمون بسببه علی الطالبیین و منعهم من الدخول الی مجلسه، ثم أجبرهم علی لبس السواد العباسی بدل الخضرة الطالبیة [۱۰۶] . و کان محمد بن ابراهیم الزیادی من أشد الناس بغضا لعلی بن أبی‌طالب و أهل بیته علیهم‌السلام؛ لهذا لا یبعد أن یکون الرجل کجده لغیر رشده [۱۰۷] فاستعان هذا بالجیش فی تقویة مرکزه، فأوقع بالعلویین و أنصارهم و قتل شیعتهم و فرق جمعهم، و بدد أوصالهم، و اجتاح مناطق تواجدهم، و أخذ یوسع منطقة نفوذه حتی تم له الاستیلاء علی أغلب البلاد الیمنیة [۱۰۸] . [صفحه ۶۸]

انتفاضة القمیین

ان القبضة الحدیدیة للسلطة العباسیة تجاه أهل البیت علیهم‌السلام و شیعتهم، لم تمنع من ظهور الحرکات و الثورات ضد التعسف و الجور العباسی بین الفینة و الاخری، من هذه الحرکات حرکة أهالی قم و انتفاضتهم عام (۲۱۰ ه). و معلوم تشیع القمیین و ولاؤهم لأهل البیت علیهم‌السلام، فانهم و تبرما من کثرة ما یدفعون من خراج السلطان الذی فرض علیهم، اذ کان علیهم دفع ملیونی (۲۰۰۰۰۰۰) درهم سنویا، فاستکثروا هذا المبلغ و طلبوا تخفیفه أسوة بما لحق الری من حطیطة خراجهم. و رفع طلبهم الی المأمون، فرفض اجابتهم الی ما سألوا، فامتنعوا من أداء خراج هذا العام، و ثاروا فخلعوا و الیهم و طردوه، و نجحوا فی السیطرة علی البلد، و لو استمر نجاحهم لتغیر الحال الی وضع لا تحمد عقباه بالنسبة للسلطة المرکزیة، لکن المأمون تدارک أمرهم بعلی بن هشام علی رأی جیش أتبعه بآخر بقیادة عجیف بن عنبسة، ثم ألحقهما بسریة کانت عائدة من خراسان. فالتقی الطرفان فی حرب غیر متکافئة بالعدة و العدد حتی ظفر علی بن هشام بالقمیین و قتل رئیسهم یحیی بن عمران، و هدم سور المدینة، و فرض علیهم بدل الملیونین سبعة ملایین درهم سنویا، جباها منهم فی سنته، فدفعوها الیه صاغرین [۱۰۹] .

ثورة محمد بن القاسم العلوی

من أهم الثورات العلویة الشیعیة التی حدثت فی زمن امامة الامام [صفحه ۶۹] الجواد علیه‌السلام، هی ثورة محمد بن القاسم بن علی بن عمر بن علی بن الحسین ابن‌علی بن أبی‌طالب علیه‌السلام الملقب بالصوفی؛ للبسه ثیاب الصوف و المکنی بأبی‌جعفر. کان من أهل

العلم و الفقه و الدین و الزهد. و قد فصل خروجه و منازلته ثم القبض علیه أبوالفرج الأصفهانی فی مقاتل الطالبیین قائلا: و کان خروجه فی منطقة الطالقان التی تبعد عن مرو أربعین فرسخا و دعوته کانت للرضا من آل محمد کما هی حال کل الثورات العلویة، و قد تبعه عدد من وجوه الزیدیة کیحیی بن الحسن بن الفرات الحریری، و عباد بن یعقوب الرواجنی، و کانوا یدعون الناس الیه فتبعهم فی مدة یسیرة خلق کثیر. و تمت سیطرته علی الطالقان مدة أربعة أشهر. فلما بلغ خبره عبدالله بن طاهر وجه الیه الجیوش، فکانت له بین قواد عبدالله بن طاهر وقعات بناحیة الطالقان و جبالها، انهزم أخیرا محمد و أصحابه و تفرقوا فی النواحی و الآکام، و لجأ محمد بن القاسم الی (نسا) فوشی به هناک فألقی علیه القبض، و قید بالحدید و أرسل الی عبدالله بن طاهر، فأرسله عبدالله الی المعتصم فی (سر من رأی) فأدخل علیه فی مجلس شرابه و لهوه یوم ۱۵ ربیع الثانی سنة (۲۱۹ ه)، و کان یوم نوروز، فأوقفه المعتصم حتی فرغ الغلمان من اللعب و الراقصات الفرغانیات من الرقص، و کانت أکؤس الشراب تدار فی المجلس أمام ناظری محمد بن القاسم، فلما رأی هذا الوضع بکی ثم قال: اللهم انک تعلم أنی لم أزل حریصا علی تغییر هذا و انکاره. ثم أمر به المعتصم فحبس فی سرداب ضیق کاد أن یموت فیه، فأمر باخراجه منه و ایداعه فی سجن فی بستان. فلما کان لیلة عید الفطر احتال محمد بطریقة فهرب بها من السجن و غاب عن الأنظار و لم یعرف له خبر [صفحه ۷۰] بعد ذلک، و قیل: انه رجع الی الطالقان فمات بها. و قیل: بل انه اختفی ببغداد مدة ثم انحدر الی واسط فمکث بها حتی مات، و هو الذی مال الیه أبوالفرج الأصفهانی و صححه. و قیل: انه تواری أیام المعتصم و الواثق، و أخذ فی أیام المتوکل فحبسه حتی مات فی محبسه، و یقال: انه دس الیه سما فمات منه [۱۱۰] . قال المسعودی: و قد انقاد الی امامته خلق کثیر من الزیدیة الی هذا الوقت، و هو سنة (۳۳۲ ه)، و منهم خلق کثیر یزعمون أن محمدا لم یمت، و أنه حی یرزق، و أنه یخرج فیملؤها عدلا کما ملئت جورا، و أنه مهدی هذه الامة، و أکثر هؤلاء بناحیة الکوفة و جبال طبرستان و الدیلم و کثیر من کور خراسان [۱۱۱] . هذا ما وقفنا علیه من حوادث و أحداث خلال سنی امامة أبی‌جعفر الجواد علیه‌السلام، و مع أن التاریخ لم یحدثنا عن موقف علنی للامام علیه‌السلام من هذه الثورات و الانتفاضات الا أنها بلا شک کانت ستنال رضا الامام علیه‌السلام فیما لو نجحت فی تحقیق أهدافها فی الاطاحة بالمتسلطین علی الحکم ظلما و عدوانا. [صفحه ۷۱]

العطاء الفکری للامام

اشاره

لابد للامام المعصوم أن یمارس نفس الأدوار و المهام التی کان النبی صلی الله علیه و آله و سلم یمارسها فی حیاة الأمة من تبلیغ الرسالة... و هدایة الأمة الی الرشاد.. أصالة عن دوره فی تحمل أعباء الامامة المتعینة من قبل السماء، و التی «هی منزلة الأنبیاء، وارث الأوصیاء..» [۱۱۲] ، و نیابة عن النبوة الخاتمة باعتبارهم الامتداد الطبیعی لها بما اکتسبوه من عصمة فی الفکر و السلوک، و «ان الامامة خلافة الله، و خلافة الرسول صلی الله علیه و آله و سلم» [۱۱۳] ، و لهذا و ذاک فان حاجة الناس الی الامام کحاجتها الی النبی صلی الله علیه و آله و سلم؛ لتعلیق نظام أمورها الدینیة و الدنیویة علیه. و علیه فدراسة حیاة الأئمة علیهم‌السلام باعتبارهم أوصیاء رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم یجب أن تعتمد المنهجیة الأصیلة فی البحث؛ فتبرز خصائص الامام الذاتیة و سیرته و سلوکه علی أنها متممة للسیرة النبویة المبارکة من جانب، و من جانب آخر علیها - أی الدراسة - ابراز جانب التکلیف الالهی لمنصب وصایة الأنبیاء، و وظیفة الامام الرسالیة فی البناء الفکری و العقیدی للامة [صفحه ۷۲] الاسلامیة، ثم هدایة الشعوب و الامم الی خط الاسلام الأصیل، تماما کما کان یفعل رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم ابان الدعوة، و بعد انتشار الاسلام. و هکذا تحتفظ مسیرة حرکة الأنبیاء بتعجیلها فی انطلاقتها الی آخر عمر الدنیا، حیث ان الاسلام رسالة خاتمة، و لیس بعده نبوة أو رسالة. و لهذا اکتسب منصب الامامة و الوصایة أهمیة بالغة و خطیرة فی حرکة الامة، و من هنا ندرک معنی قول النبی صلی الله علیه و آله و سلم: «من سره أن یحیا حیاتی، و

یموت مماتی، و یسکن جنة عدن غرسها ربی، فلیوال علیا من بعدی، و لیوال ولیه، و لیقتد بأهل بیتی من بعدی فانهم عترتی، خلقوا من طینتی، و رزقوا فهمی و علمی» [۱۱۴] . فالأئمة اذن؛ قوام الله علی خلقه، و عرفاؤه علی عباده، و لا یدخل الله أحدا الجنة الا من قد عرفهم و عرفوه، و لا یدخل النار الا من أنکرهم و أنکروه [۱۱۵] . و من خلال هذه السلسلة لأئمة الهدی الاثنی عشر تطالع الأنموذج الأمثل لسیرة أولیاء الله الصالحین، الهادین المهدیین، و هی تضارع سیرة الأنبیاء ان لم تکن تماثلها أو تسمو علیها فی بعض الحالات. و لا تحسبن ذلک غلوا منا أو شططا من القول، فالصحیح المتواتر عن النبی صلی الله علیه و آله و سلم أن عیسی بن مریم و هو نبی من أولی العزم ینزل عند خروج المهدی صاحب الزمان (عج) و یکون بمثابة وزیره، و یصلی خلفه مأموما [۱۱۶] . [صفحه ۷۳] و هکذا جمیع الأئمة علیهم‌السلام کل له دوره المتمیز، و هم متحدون فی الصفات و الأهداف، و منهم امامنا الجواد علیه‌السلام الذی لا یختلف عن آبائه المعصومین علیهم‌السلام، انما تمیزوا باختلاف أدوارهم، و تنوع مواقفهم حسب ظروف المرحلة التی مروا بها و طبیعتها. و رغم قصر عمر أبی‌جعفر الثانی، فقد تمیزت حیاته بدور فاعل و مؤثر فی حرکة المجتمع خاصة و أنه مهد الطریق، و هیأ الأجواء لثلاثة أئمة أتوا من بعده کانت ظاهرة صغر السن بالنسبة الی بعضهم تشکل أمرا بالغ الخطورة، خاصة فی قضیة الامام القائم محمد بن الحسن المهدی علیه‌السلام. و سوف نلمس العطاء الفکری و العلمی للامام الجواد علیه‌السلام من خلال أصحابه و تلامذته و الرواة عنه، و من خلال ما تناوله من علوم و معارف أثری بها مدوناتنا الفقهیة و الحدیثیة، رغم (الحصار المبطن) الذی أحیط بالامام طیلة اقامته فی بغداد و التی لم یفصح المؤرخون عن مدتها تحدیدا؛ و من خلال کلماته القصار التی هی مناهج للعقیدة... و برامج عمل نحو السمو و التکامل الروحی لبناء الانسان وفق المنظور الاسلامی.

اصحاب الامام و الرواة عنه

أصحاب الأئمة علیهم‌السلام عموما، و المحدثون و الرواة منهم خاصة، یشکلون بلا ریب الامتداد الحضاری لفکر الامام و رسالته علی طول الفترة الزمنیة التی یعیشها المحدث، ثم الذی یحدث عنه... و هکذا کلما تطاولت سلسلة الرواة عبر التاریخ کما وکیفا، زادت الصلة و توثقت، و تعمق الترابط بین [صفحه ۷۴] تراثنا العریق و بین الحاضر المعاصر الجدید. و سبق الحدیث عن ما لأئمة أهل البیت علیهم‌السلام من دور فی حرکة المجتمع و التاریخ، کذلک أصحابهم و وکلاؤهم علیهم‌السلام کان لهم أیضا دور فاعل فی عملیة التغییر و البناء الرسالی التکاملی للامة، فقد کانوا بمثابة أذرع الامامة الممتدة فی الامة، و أصواتها الموصلة لرسالتهم الی جماهیر الناس و أفرادها. ثم ان هؤلاء هم الحافظون لتراثهم الاسلامی الأصیل، و الناقلون له الی الأجیال التالیة من بعدهم. لهذا کان الأئمة علیهم‌السلام یحرصون علی اصطفاء مجموعة من الأصحاب الثقات المخلصین الذین یرون فیهم أهلیة تحمل بعض علوم الامام و استیعابها. فکانوا علیهم‌السلام یعدونهم اعدادا خاصا؛ لیفضوا الیهم ببعض أسرارهم و علومهم. و بذا فقد تخرج من مدرسة أهل البیت علیهم‌السلام رجال أفذاذ یعتبرون من مفاخر التاریخ، و نوادر الدنیا فی مختلف العلوم من فقه و حدیث و تفسیر و لغة و فلسفة و أخلاق الی غیر ذلک ما شاء الله من العلوم و المعارف الاسلامیة. و لو تصفحنا تاریخ الثلة المؤمنة من أولئک الرجال الأماثل، و تتبعنا ما حفظوه لنا من تراثنا الاسلامی، فسنجد أن هناک کنوزا من الذخائر أودعوها لنا فی مدونات بلغ ما کتبه منها محمد بن أبی‌عمیر – مثلا – أربعا و تسعین کتابا، و ما کتبه الفضل بن شاذان یبلغ مئة و ثمانین کتابا، و یونس ابن‌عبدالرحمن أکثر من ثلاثمائة کتاب، و محمد بن أحمد بن ابراهیم أکثر من سبعین کتابا، و علی بن مهزیار خمسا و ثلاثین کتابا. [صفحه ۷۵] فهذه أکثر من ستمئة و سبعین کتابا لخمسة فقط من أصحاب الأئمة علیهم‌السلام، علما بأن لدینا ما یزید علی ستة آلاف و ستمئة کتاب [۱۱۷] مؤلفة فی أبواب الفقه و الأحکام، اشتهر منها (۴۰۰) کتاب سمیت (أصولا) کانت هی المعول علیها فی الرجوع الی المسائل الفقهیة و استکشاف جواباتها الواقعیة التی هی جوابات الأئمة علیهم‌السلام عن المسائل التی کانت تطرحها الناس علیهم، ثم اعتمدت هذه الاصول فیما بعد فی کتابة مدوناتنا الحدیثیة. و لو نظرنا الی المعاجم الرجالیة الاولی، فسنجد أن لکل امام من أئمة أهل البیت علیهم‌السلام مجموعة کبیرة

من الرجال و المحدثین تحیط به، تسمع منه، و عنه تأخذ أحکام الدین، و عن طریقه تعید سماع أحادیث الرسول الأکرم صلی الله علیه و آله و سلم. و امامنا الجواد علیه‌السلام واحد من تلک الکوکبة المختارة رحمة للبشریة، و القطب الذی کانت تدور علیه العلماء و الفقهاء، لیس من الشیعة فحسب، بل و من غیر الشیعة من المذاهب و الفرق و التیارات الاخری. و فی تقدیرنا أن عدد الأصحاب و الرواة یشیر الی مدی تحرک الامام فی الامة، و طبیعی أن للظروف السیاسیة أثرا ایجابیا فی تحدید الکم الظاهری الذی یدور حول محور الامام علیه‌السلام، و الذی یستقطب الیه کل التیارات و ان کانت معاکسة و مخالفة فی مسیرها للاتجاه الطبیعی للتحرک الاسلامی. و هذه هی احدی مهام و أهداف الامامة فی العمل الرسالی، و التوجه التربوی الذی تقوم علیه. فالامام هو القاسم المشترک الذی تلتقی عنده کل المعادلات، و تقبله جمیع الأرقام السیاسیة و العقیدیة و الفکریة، و هو أمر لا یتهیأ لکل أحد الا [صفحه ۷۶] من عصمه الله تعالی من الزلل و الخطل، و أعده لتولی هدایة البشر. و لو نظرنا الی أصحاب و رواة الامام أبی‌جعفر الثانی علیه‌السلام نظرة تحلیلیة فاحصة، فاننا نجد أن هناک مجموعة کبیرة من الرواة و الأصحاب نسبة الی باقی الأئمة علیهم‌السلام مع الأخذ بنظر الاعتبار قصر عمر الامام، و الظروف السیاسیة الخاصة التی کانت تحیط به، ثم صغر سنه و ما قد عرفت فیما مضی من تردد البعض فی قبول امامته، و مع کل هذا فقد کانت حصیلة امامنا الجواد علیه‌السلام من الصحابة و الرواة و الوکلاء أن أحصینا تعدادهم بما یقرب من (۲۵۰) و هو عدد لم یسبقنا الیه أحد ممن ترجم للامام علیه‌السلام و عد أو أحصی رواته و صحبه من الرجالیین، فالشیخ الطوسی - مثلا - عد فی موسوعته الرجالیة (۱۱۶ ه) من أصحاب الامام الجواد علیه‌السلام و رواته. کما أنک تلحظ أن بین هذه الجمهرة من الصحابة و الرواة کبار العلماء و الفقهاء و المحدثین، و أعلام الفکر و الأدب، کما أن فیهم من العامة و الغلاة و المجاهیل لدینا أو لمن ذکرهم بالمجهولیة، و هذه الجمهرة ان دلت علی شیء فانها أول ما تدل علی مقدار و مدی ما یتمتع به الامام علیه‌السلام من حصیلة علمیة ثرة یتصاغر أمام سعتها و شمولیتها أکابر العلماء، و عظماء الفقهاء، کما أن العدد الجم الذی صحب الامام و هو فی أوان شبابه، ما صحبوه الا للاستفادة من ثراء علمه و حاجتهم الیه. کما تجد من بین هذا العدد الغفیر ما یزید علی الأربعین من الرواة الثقات أو الوکلاء، و فیهم من أجمعت الطائفة علی تصحیح کل ما رووه و ان أرسلوا، و منهم نحو هذا العدد أیضا من أصحاب المؤلفات و الشعراء. و لا یخفی ما لهؤلاء الأعلام من دور ایجابی فاعل فی حفظ و نشر التراث الاسلامی الأصیل، تراث أهل البیت علیهم‌السلام. فمن ذکر فی أصحاب الامام أبی‌جعفر الثانی علیه‌السلام من العلماء و الفقهاء من [صفحه ۷۷] أصحاب المصنفات: ۱ - ابراهیم بن أبی‌البلاد یحیی، أبویحیی الکوفی: ثقة، قاریء، أدیب، له کتاب. عمر طویلا فصحب من الأئمة الصادق و الکاظم و الرضا و الجواد علیهم‌السلام. و روی عن الامام الجواد علیه‌السلام، أثنی علیه الامام الرضا علیه‌السلام فی رسالة بعثها الیه. ۲ - ابراهیم بن أبی‌محمود الخراسانی: ثقة، جلیل القدر، من أهل الحدیث و الروایة، مصنف. مکفوف البصر. عد فی أصحاب الامامین الکاظم و الرضا علیهماالسلام، دعا له الامام الجواد علیه‌السلام بالجنة. ۳ - ابراهیم بن مهزیار، أبواسحاق الأهوازی: هو أخو علی بن مهزیار، عد فی أصحاب الامامین الجواد و الهادی علیهماالسلام، و أدرک الامام المهدی علیه‌السلام و شاهده. له کتاب البشارات. ۴ - أحمد بن اسحاق بن عبدالله، أبوعلی الأشعری القمی: ثقة، عین، شیخ القمیین و مبعوثهم و رابطهم مع الأئمة علیهم‌السلام، اختص بالامام العسکری علیه‌السلام و توکل له. عد فی أصحاب الامامین الجواد و العسکری علیهماالسلام، و تشرف بلقاء الامام المهدی علیه‌السلام. له مؤلفات فی الفقه. ۵ - أحمد بن عبدالله بن عیسی بن مصقلة الأشعری القمی: له کتاب عن الامام الجواد علیه‌السلام. ۶ - أحمد بن محمد بن خالد، أبوجعفر البرقی: فقیه، محدث، مصنف، له نحو مئة مصنف کلها مفقودة عدا کتاب المحاسن المشهور و کتاب فی الرجال عرف ب«رجال البرقی». توفی سنة (۲۷۴ ه) و قیل سنة: (۲۸۰ ه). [صفحه ۷۸] ۷ - أحمد بن محمد بن عبیدالله الأشعری القمی، ثقة، له کتاب، یعد فی أصحاب الامامین الجواد و الهادی علیهماالسلام. ۸ - أحمد بن محمد بن عمرو بن أبی‌نصر، أبوجعفر البزنطی: ثقة، ثبت، مصنف. عد فی أصحاب الأئمة الکاظم و الرضا و الجواد علیهم‌السلام، توفی سنة (۲۲۱ ه). ۹ - أحمد بن محمد بن عیسی، أبوجعفر الأشعری القمی: فقیه، مصنف، شیخ القمیین و رئیسهم. و هو أول من سکن قم من الأشعریین، جلیل القدر، یلقی

السلطان و الولاة مكرما مهابا. عد فى أصحاب الأئمة الرضا و الجواد و الهادى عليهم‌السلام. ۱۰ - اسماعيل بن سهل الدهقان: له كتاب، ذكر فى أصحاب الامام الجواد عليه‌السلام، و فيه ضعف. ۱۱ - اسماعيل ابن الامام موسى بن جعفر عليه‌السلام، أبوأحمد: مصنف، ذكر فى أصحاب الامام الجواد عليه‌السلام. ۱۲ - أيوب بن نوح بن دراج، أبوالحسين الكوفى: ثقة، مأمون، مصنف، عد فى أصحاب الأئمة الرضا و الجواد و الهادى عليهم‌السلام. من خواص الامام الجواد عليه‌السلام، ولى قضاء الكوفة. ۱۳ - بكر بن أحمد بن ابراهيم، أبومحمد الأشج: مصنف، ذكر فى أصحاب الامام الجواد عليه‌السلام. ۱۴ - بكر بن صالح الرازى: له كتاب، عد فى أصحاب الامام الجواد عليه‌السلام. ۱۵ - جعفر بن محمد بن يونس الأحول الصيرفى: ثقة، له كتاب. عد فى [صفحه ۷۹] أصحاب الامامين الجواد و الهادى عليهماالسلام. ۱۶ - الحسن بن سعيد بن حماد، أبومحمد الأهوازى: مصنف، جليل القدر، واسع الرواية، كوفى الأصل. عد فى أصحاب الامام الجواد عليه‌السلام شريك أخيه الحسين فى تصانيفهما. ۱۷ - الحسن بن العباس بن الحريش، أبوعلى الرازى: له كتاب، عد فى أصحاب الامام الجواد عليه‌السلام. ۱۸ - الحسن بن على بن زياد، أبومحمد الكوفى الخزاز المعروف بالوشاء: وجه من وجوه الشيعة، له كتاب. عد فى أصحاب الامامين الرضا و الهادى عليهماالسلام، و روى عن الامام الجواد عليه‌السلام. و هو القائل فى مسجد الكوفة: أدركت فى هذا المسجد تسعمائة شيخ كل يقول حدثنى جعفر ابن‌محمد. ۱۹ - الحسن بن على بن يقطين: له كتاب. عد فى أصحاب الامام الرضا عليه‌السلام، و يروى عن الامام الجواد عليه‌السلام. ۲۰ - الحسن بن محبوب بن وهب، أبوعلى السراد الكوفى: ثقة، فقيه، مصنف. أحد الأركان الأربعة فى عصره. و هو من المجمع على تصحيح ما يروون و ان أرسلوا. ذكر فى أصحاب الامامين الكاظم و الرضا عليهماالسلام، روى عن الامام الجواد عليه‌السلام. توفى أواخر سنة (۲۲۴ ه). ۲۱ - الحسين بن سعيد بن حماد الأهوازى: ثقة، مصنف، كوفى، شارك أخاه الحسن فى جميع تصانيفهما. ۲۲ - حمدان بن اسحاق الخراسانى: مصنف، ذكر فى أصحاب الامامين الجواد و الهادى عليهماالسلام. [صفحه ۸۰] ۲۳ - سعد بن سعد الأحوص بن سعد الأشعرى القمى: ثقة، مصنف، من أصحاب الامامين الرضا و الجواد عليهماالسلام. ترحم عليه الامام الجواد عليه‌السلام هو و آخرين، و عد فى رجاله و الرواة عنه. ۲۴ - سهل بن زياد، أبوسعيد الآدمى الرازى: مصنف. عد فى أصحاب الأئمة الجواد و الهادى و العسكرى عليهم‌السلام. ۲۵ - صفوان بن يحيى، أبومحمد البجلى الكوفى: فقيه، ثقة، عين، مصنف، ورع، زاهد، من أوثق أهل زمانه. توفى بالمدينة المنورة سنة (۲۱۰ ه)، فأمر الامام الجواد عليه‌السلام عمه اسماعيل بن موسى الكاظم بالصلاة عليه، دفن بالبقيع. ۲۶ - عبدالرحمن بن عمرو بن مسلم، أبوالفضل التميمى الكوفى: ثقة، محدث، مصنف، عد فى أصحاب الامامين الرضا و الجواد عليهماالسلام. ۲۷ - عبدالسلام بن صالح بن سليمان، أبوالصلت الهروى: ثقة، امامى، صحيح الحديث مأمون، مصنف. مخالط للعامة. أطراه العامة و الخاصة. مولده بالمدينة، وفاته كانت سنة (۲۳۲ ه)، و قال الخطيب: سنة (۲۳۶ ه). ۲۸ - عبدالعزيز بن يحيى بن أحمد، أبوأحمد الجلودى البصرى: ثقة، شيخ البصرة، مصنف، له حوالى (۱۹۰) كتابا فى مختلف المواضيع. ذكر فى أصحاب الامام الجواد عليه‌السلام. ۲۹ - عبدالله بن الصلت، أبوطالب القمى: ثقة، مسكون الى روايته، يعرف له كتاب فى التفسير. عد فى أصحاب الامامين الرضا و الجواد عليهماالسلام. ۳۰ - عبدالله بن محمد بن حصين الحصينى العبدى الاهوازى: ثقة، [صفحه ۸۱] مصنف. عد فى أصحاب الامامين الرضا و الجواد عليهماالسلام. ۳۱ - عبدالله بن المغيرة، أبومحمد البجلى الخزاز الكوفى: ثقة، جليل القدر، صنف (۳۰) كتابا، و عد من أصحاب الاجماع. عد فى أصحاب الامامين الكاظم و الرضا عليهماالسلام. و روى عن الامام الجواد عليه‌السلام. ۳۲ - على بن اسباط بن سالم، أبوالحسن الكندى الكوفى بياع الزطى: ثقة، محدث، معتمد، مصنف، من أوثق الناس و أصدقهم لهجة. ۳۳ - على بن بلال، أبوالحسن البغدادى: ثقة، مصنف. عد فى أصحاب الأئمة الرضا و الجواد و الهادى و العسكرى عليهم‌السلام. كان حيا سنة (۲۳۲ ه). ۳۴ - على بن جعفر بن محمد بن على بن الحسين بن على بن أبى‌طالب عليهم‌السلام المدنى المعروف بالعريضى: ثقة، جليل‌القدر، مصنف. عد فى أصحاب الأئمة الصادق و الكاظم و الرضا عليهم‌السلام، و أدرك الامام الجواد عليه‌السلام، توفى سنة (۲۱۰ ه) بالعريض من نواحى المدينة المنورة و بها دفن. ۳۵ - على بن سيف بن عميرة، أبوالحسن النخعى الكوفى: ثقة، مصنف، عد فى أصحاب الامام الرضا عليه‌السلام، و روى عن الامام

الجواد علیه‌السلام. ۳۶ - علی بن عبدالله، أبوالحسن العطار القمی: ثقة، مصنف. عد فی أصحاب الامامین الجواد و الهادی علیهماالسلام. ۳۷ - علی بن مهزیار، أبوالحسن الأهوازی: فقیه، ثقة، دین، له نحو (۳۳) کتابا. عد فی أصحاب الأئمة الرضا و الجواد و الهادی علیهم‌السلام. ۳۸ - الفضل بن شاذان، أبومحمد الأزدی النیشابوری: ثقة، جلیل القدر، صنف مئة و ثمانین کتابا. عد فی أصحاب الامامین الهادی و العسکری، [صفحه ۸۲] و روی عن الامام الجواد علیه‌السلام. توفی سنة (۲۶۰ ه). ۳۹ - محمد بن اسماعیل بن بزیع، أبوجعفر: ثقة، صالح، مصنف. عد فی أصحاب الأئمة الکاظم و الرضا و الجواد علیهم‌السلام. امتدحه الامامان الرضا و الجواد علیهماالسلام. ۴۰ - محمد بن اسماعیل الرازی: ثقة، مصنف. روی عن الامام الجواد علیه‌السلام. ۴۱ - محمد ابن أورمة، أبوجعفر القمی: حدیثه نقی لا فساد فیه، له أکثر من (۳۰) مصنفا. قال ابن‌الغضائری: رأیت کتابا خرج من أبی‌الحسن علی ابن‌محمد علیه‌السلام الی القمیین فی براءته مما قذف به، و عد فی أصحاب الامام الرضا علیه‌السلام. و روی عن ابنه الامام الجواد علیه‌السلام. ۴۲ - محمد بن الحسن بن شمون، أبوجعفر البصری البغدادی: وصف بالوقف و الغلو و طعن فی مصنفاته. تروی له مکاتبات مع الامام العسکری علیه‌السلام تدل علی اعتداله و استقامة مذهبه، مصنف. عد فی أصحاب الأئمة الجواد و الهادی و العسکری علیهم‌السلام. عاش (۱۱۴) سنة، و توفی سنة (۲۵۸ ه). ۴۳ - محمد بن الحسین بن أبی‌الخطاب زید، أبوجعفر الزیات الهمدانی الکوفی: ثقة، عالم، مصنف. عد فی أصحاب الأئمة الجواد و الهادی و العسکری علیهم‌السلام. توفی سنة (۲۶۲ ه). ۴۴ - محمد بن حمزة العلوی المرعشی الطبری: زاهد، صالح، له کتاب فی الفضائل. [صفحه ۸۳] ۴۵ - محمد بن سهل بن الیسع الأشعری القمی: الظاهر أنه ثقة، معتمد، له کتاب. یروی عن الامامین الرضا و الجواد علیهماالسلام. ۴۶ - محمد بن عیسی بن عبید بن یقطین، أبوجعفر العبیدی الیقطینی: ثقة، عین، مصنف، عد فی أصحاب الأئمة الرضا و الهادی و العسکری علیهم‌السلام و روی عن الامام الجواد علیه‌السلام. ۴۷ - محمد بن الفرج بن عبدالله الرخجی: ثقة، وجه من وجوه الشیعة. عد فی أصحاب الأئمة الرضا و الجواد و الهادی علیهم‌السلام، و روی أیضا عن الامام الکاظم علیه‌السلام. ۴۸ - مروک بن عبید بن سالم بن أبی‌حفصة زیاد: ثقة، صدوق، حتی ان القمیین قالوا ان کتاب نوادره أصل. عد فی أصحاب الامام الجواد علیه‌السلام. ۴۹ - معاویة بن حکیم بن معاویة بن عمار الکوفی الدهنی: ثقة، من أجلة العلماء و الفقهاء و العدول، و هو فطحی. عد فی أصحاب الامامین الجواد و الهادی علیهماالسلام. ۵۰ - معمر بن خلاد، أبوخلاد البغدادی: ثقة، له کتاب، ذکر فی أصحاب الامام الرضا علیه‌السلام، و لا یبعد ادراکه لالامام الجواد علیه‌السلام. ۵۱ - منذر بن قابوس: قال النجاشی: منذر بن محمد بن المنذر بن سعید ابن أبی‌الجهم القابوسی، أبوالقاسم. من ولد قابوس بن النعمان بن المنذر، ثقة، مصنف. عد فی أصحاب الامام الجواد علیه‌السلام. ۵۲ - منصور بن العباس، أبوالحسین الرازی: قال النجاشی: سکن بغداد، و بها توفی. عد فی أصحاب الامامین الجواد و الهادی علیهماالسلام. و روی عن الامام [صفحه ۸۴] الجواد علیه‌السلام. ۵۳ - موسی بن عمر بن بزیع الکوفی: ثقة، له کتاب. عد فی أصحاب الامامین الجواد و الهادی علیهماالسلام. ۵۴ - موسی بن القاسم بن معاویة، أبوعبدالله البجلی: ثقة، جلیل‌القدر، حسن الطریقة، صنف ثلاثین کتابا. عد فی أصحاب الامامین الرضا و الجواد علیهماالسلام. ۵۵ - هارون بن الحسن بن محبوب البجلی: ثقة، صدوق، له کتاب. عد فی أصحاب الامام الجواد علیه‌السلام. ۵۶ - یعقوب بن اسحاق، أبویوسف ابن‌السکیت: عالم، أدیب، نحوی، لغوی. له مؤلفات عدیدة أشهرها اصلاح المنطق. و له عن أبی‌جعفر علیه‌السلام روایة و مسائل، و کان متقدما عنده و عند أبی‌الحسن علیه‌السلام و کانا یختصانه. طلب الیه المتوکل العباسی تأدیب ولدیه المعتز و المؤید، فأدبهما خیر أدب حتی کانا یتسابقان علی تقدیم نعلیه. و لما رأی المتوکل منهما ذلک، و قد علم بتشیعه، سأله هل ابنای هذان أفضل أم‌الحسن و الحسین؟ فغضب ابن‌السکیت و قال: و الله ان قنبرا خادم علی بن أبی‌طالب خیر منک و من ولدیک. فأمر المتوکل حرسه من الاتراک أن یستلوا لسانه، فسلوه فمات من فوره رحمه الله کان ذلک فی الخامس من رجب سنة (۲۴۴ ه). ۵۷ - یعقوب بن یزید بن حماد، أبویوسف الأنباری السلمی الکاتب: ثقة، صدوق، مصنف، من کتاب الخلیفة العباسی المنتصر. روی عن الجواد علیه‌السلام، و کان من قبل من أصحاب أبیه. [صفحه ۸۵] تلک کانت جمهرة العلماء من أصحاب التصانیف، و الیک طائفة أخری من الثقات و المختصین بالامام الجواد علیه‌السلام و مریدیه،

و بعضا من وکلائه: ۱ - ابراهیم بن محمد الهمدانی: ثقة، کتب له الامام الجواد علیه‌السلام کتابا وکله فیه علی همدان و نواحیها بعد موت یحیی بن أبی‌عمران فکان وکیله، و أولاده من بعده وکلاء للأئمة الأطهار علیهم‌السلام. عد فی أصحاب الأئمة الرضا و الجواد و الهادی علیهم‌السلام. ۲ - اسحاق بن اسماعیل، أبوأحمد النیسابوری: ذکره ابن‌شهر آشوب فی جملة ثقات الامام الجواد علیه‌السلام، و عد فی أصحاب الامام الحسن العسکری علیه‌السلام. ۳ - اسحاق الأنباری: من أجلاء الشیعة، کان محل ثقة الامام الجواد علیه‌السلام. ۴ - الحسن بن راشد، أبوعلی البغدادی: فقیه، من الوکلاء الأعلام الممدوحین. عد فی أصحاب الامامین الجواد و الهادی علیهماالسلام. یروی عن الامام الجواد علیه‌السلام. ۵ - الحسن بن محمد بن عبیدالله الأعرج: هو من السادات العلویة، و هو أحد شهود وصیة الامام الجواد علیه‌السلام الی ابنه أبی‌الحسن الهادی علیه‌السلام، و قد کتب شهادته و أمضاها مع آخرین. ۶ - الحسین بن أسد البصری: ثقة، عد فی أصحاب الامام الجواد علیه‌السلام. ۷ - الحسین بن مسلم بن الحسن: وثقه ابن‌شهر آشوب فی مناقبه، و عد فی أصحاب الامام الجواد علیه‌السلام. ۸ - الحسین ابن الامام موسی بن جعفر علیه‌السلام أبوعبدالله: کان مقرا بامامة [صفحه ۸۶] أخیه الرضا و ابنه الجواد علیه‌السلام. ۹ - حماد الشاعر: ذکر أنه شاعر الامام الجواد المختص به هو و داود بن القاسم الجعفری الآتی ذکره. ۱۰ - حماد بن عیسی، أبومحمد الجهنی البصری: کوفی سکن البصرة، فقیه، ثقة، صدوق، ثبت فی الحدیث. قیل: انه ممن أجمعوا علی تصحیح ما یصح عنهم و تصدیقهم. توفی سنة (۲۰۹ ه) بعد أن تجاوز التسعین من العمر. ۱۱ - حمزة بن یعلی، أبویعلی الأشعری القمی: ثقة، وجه، روی عن الامامین الرضا و الجواد علیهماالسلام. ۱۲ - خیران الخادم القراطیسی: ثقة، جلیل القدر، یظهر أنه کان وکیلا للامام الجواد علیه‌السلام و من الموثقین لدیه. أجازه الامام الجواد علیه‌السلام بالعمل برأیه بشأن استلام الحقوق و صرفها بقوله علیه‌السلام: «فان رأیک رأیی، و من أطاعک فقد أطاعنی». ۱۳ - داود بن القاسم بن اسحاق، أبوهاشم الجعفری: ثقة، جلیل، شاعر أهل البیت علیهم‌السلام و لازم الامام الجواد علیه‌السلام. عاصر خمسة من الأئمة علیهم‌السلام من الامام الرضا و حتی الامام المهدی المنتظر محمد بن الحسن علیهم‌السلام و روی عنهم. و له فیهم شعر جید. حبس سنة (۲۵۲ ه) فی سامراء هو و الامام الهادی علیه‌السلام معا فی سجن واحد. عد فی أصحاب الأئمة الرضا و الجواد و الهادی و العسکری علیهم‌السلام. توفی سنة (۲۶۱ ه). ۱۴ - الریان بن شبیب: ثقة، ذکر فی أصحاب الامامین الرضا و الجواد علیهماالسلام، و هو خال المعتصم العباسی. [صفحه ۸۷] ۱۵ - الریان بن الصلت، أبوعلی الأشعری القمی: ثقة، معتمد علیه، صدوق، روی عن الامام الجواد علیه‌السلام، و قبل ذلک کان له اتصال بالامام الرضا علیه‌السلام. ۱۶ - زکریا بن آدم بن عبدالله، أبویحیی الأشعری القمی: ثقة، عظیم القدر، ذکر فی أصحاب الأئمة الصادق و الرضا و الجواد علیهم‌السلام. وصفه الامام الرضا علیه‌السلام بأنه المأمون علی الدین و الدنیا. ترحم علیه الامام الجواد علیه‌السلام حین سمع بموته فی قم. و هو المدفون فی المقبرة التی تعرف الیوم بمقبرة شیخان. ۱۷ - سعید بن جناح: ثقة، روی عن الامام الجواد علیه‌السلام، کوفی الأصل، نشأ و توفی ببغداد. ۱۸ - شاذان بن الخلیل النیسابوری: والد العالم الفاضل المتکلم الفضل ابن‌شاذان، فقیه، فاضل، جلیل القدر، عد فی أصحاب الامام الجواد علیه‌السلام. ۱۹ - صالح بن محمد الهمدانی: ثقة، عد فی أصحاب الامامین الجواد و الهادی علیهماالسلام. ۲۰ - عبدالحمید بن سالم العطار الکوفی: ثقة، عد فی أصحاب الامام الصادق علیه‌السلام، و ذکر أیضا فی أصحاب الامام الکاظم علیه‌السلام. ۲۱ - عبدالعزیز بن المهتدی بن محمد الأشعری، القمی: ثقة، جلیل القدر، توکل للامام الرضا علیه‌السلام، و کان من خاصته، و عد فی أصحابه. ۲۲ - عبدالعظیم بن عبدالله بن علی بن الحسین بن زید ابن الامام الحسن المجتبی علیه‌السلام أبوالقاسم الحسنی الرازی: ثقة، محدث، جلیل القدر، عظیم [صفحه ۸۸] المنزلة، ذو ورع و اجتهاد. أدرک من الأئمة: الرضا و الجواد و الهادی علیهم‌السلام. کانت ولادته نحو سنة (۲۰۰ ه)، أما وفاته فقد ترددت بین سنة (۲۵۰ ه) و (۲۵۲ ه) أو (۲۵۵ ه). ۲۳ - عبدالله ابن الامام موسی بن جعفر علیه‌السلام: شیخ کبیر، عابد زاهد، علیه أثر السجود، صحب الامام الجواد علیه‌السلام فترة من حیاته. کان یعظم الامام کثیرا. ۲۴ - علی بن حسان، أبوالحسین الواسطی القصیر المعروف بالمنمس: ثقة، عد فی أصحاب الامام الجواد علیه‌السلام، و قد عمر أکثر من مئة سنة. ۲۵ - علی بن عاصم الکوفی: شیخ الشیعة فی وقته، محدث، زاهد عابد. قیل: کان

یحفظ (۱۰۰ ألف) حدیث. توفی سجینا زمن المعتضد العباسی قبل سنة (۲۸۹ ه)، و قد تجاوز التسعین من العمر. ۲۶ - محمد بن ابراهیم الحضینی الأهوازی: کان یعد من خواص الامام الجواد علیه‌السلام، و قد ترحم علیه الامام لما علم بموته. عد فی أصحاب الامام الجواد علیه‌السلام. ۲۷ - محمد بن عبدالجبار الشیبانی القمی: ثقة، عد فی أصحاب الامامین الجواد و الهادی علیهماالسلام. ۲۸ - محمد بن یونس بن عبدالرحمن: ثقة، عد فی أصحاب الامامین الرضا و الجواد علیهماالسلام. ۲۹ - المختار بن زیاد العبدی البصری: ثقة، عد فی أصحاب الامام الجواد علیه‌السلام. [صفحه ۸۹] ۳۰ - مصدق بن صدقة المدائنی: ثقة، من أجلة الفقهاء و العلماء، عد فی أصحاب الامام الجواد علیه‌السلام و قد عمر مئة سنة. ۳۱ - یحیی بن أبی‌عمران الهمدانی: وکیل الامام الجواد علیه‌السلام فی نواحی همدان. ۳۲ - أبوالحصین بن الحصین الحصینی: ثقة، عد فی أصحاب الامام الجواد علیه‌السلام. ۳۳ - حکیمة بنت علی بن موسی الرضا علیه‌السلام: جلیلة القدر، عظیمة المنزلة، حدثت عن أخیها الجواد علیه‌السلام. ۳۴ - حکیمة بنت الامام الجواد علیه‌السلام: و هذه أیضا جلیلة القدر، عظیمة المنزلة، حضرت ولادة الامام المهدی علیه‌السلام. کان لها دور بارز فی عملیة السفارة و ایصال الکتب الی الامام المهدی علیه‌السلام فی غیبته الصغری. توفیت سنة (۲۷۴ ه) و دفنت عند رجلی الامامین العسکریین. هذه المجموعة الکبیرة من الثقات و التی سبقتها من أصحاب المؤلفات و التصانیف و غیرهم من رواة الامام و أصحابه یشکلون رصیدا علمیا ثرا لا غناء لنا عنه و لا محید، و هم بعد هذا یعتبرون أوتاد المذهب و حفظة التراث، و سلفنا الصالح الذین بهم یقتدی، و علیهم یعول. ثم ان الامام علیه‌السلام باعتبار دوره القیادی الرائد فی الأمة، وما یحمله من علوم و معارف، الأمر الذی جعله محورا یدور علیه فلک الأمة الاسلامیة، بمختلف اتجاهاتها و تیاراتها المذهبیة، و لا عجب اذن لو رأیت أن بعض [صفحه ۹۰] رواة الأئمة علیهم‌السلام من غیر شیعتهم [۱۱۸] ، بل و لعل البعض منهم من الغلاة أو الواقفة و غیرهم، و هذا یؤکد ما قلناه من محوریة الامام فی الاشعاع العلمی الاسلامی و استقطابه لکافة الفعالیات العلمیة و الاجتماعیة فی عصره. و لولا الأوضاع السیاسیة التی مرت علی الامة الاسلامیة و عصفت بها منذ عهد بنی‌أمیة و حتی زمن متأخر من عصورنا الحاضرة لألفیت الصحاح و المدونات الحدیثیة قد ملئت بحدیث أهل البیت علیهم‌السلام بعشرات أضعاف ما تحتویه الیوم، لکن الخوف من روایته قد حال دون ذلک؛ لأن عقوبة روایته کانت تواجه من قبل السلطان بأقسی ما تتصور من عقوبة أقلها کان هدم داره، و حذف اسمه من دیوان العطاء، و نفیه مع من یلوذ به فی العراء، و هو المرحوم بحاله من قبل السلطة، هذا اذا لم تنل السیوف من حبال رقبته.

دور الامام فی الحیاة العلمیة

اشاره

من المقدمات التی یلزم التذکیر بها هنا أن أئمة أهل البیت علیهم‌السلام جمیعا هم أبواب مدینة علم رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم لا- یختلفون سعة، و لا- یتمیزون عمقا، و لا- تتباین أهدافهم البتة، و انما الاختلاف و التباین و التنوع فی أدوار کل منهم، تبعا للظروف السیاسیة و الاجتماعیة و الاقلیمیة التی تتحکم فی مساحة تحرک کل امام علی الساحة الاسلامیة، و فی صفوف الامة. [صفحه ۹۱] فهناک دور مفروض للأئمة علیهم‌السلام فی نص الشریعة الاسلامیة، و هو دور صیانة تجربة الاسلام... و تعمیق الرسالة فکریا و روحیا و سیاسیا فی الأمة.. و المحافظة علی المقیاس العقائدی و الرسالی فی المجتمع الاسلامی. و لقد تمثل الدور الایجابی لأئمة أهل البیت علیهم‌السلام، فی أنهم استطاعوا الابقاء علی المعالم الدینیة الأساسیة للامة، و الحفاظ علی طابعها الرسالی، و هویتها الفکریة من ناحیة، و مقاومة التیارات الفکریة التی تشکل خطرا علی الرسالة، و ضربها فی بدایات تکوینها من ناحیة اخری.. [۱۱۹] . و بعد ذلک فان الرسالة الاسلامیة تعنی بالانسان من کل نواحیه، و تأخذ بیده الی کل مجالاته و لا تفارقه، و هو علی مخدعه فی فراشه، و هو فی بیته بینه و بین ربه، بینه و بین نفسه، بینه و بین أفراد عائلته، و هو فی السوق، و هو فی المدرسة، و هو فی المجتمع، و هو فی

السیاسة، و هو فی الاقتصاد، و هو فی أی مجال من مجالات حیاته [۱۲۰] ، و من هنا یتوجب فی القائد أن یکون علی اطلاع و معرفة بکل مناحی الحیاة، و استیعاب لمجمل العلوم التی یحتاجها أهل الأرض، و لکل ما نزل من السماء، و هو ما لم یتحقق فی غیر النبی صلی الله علیه و آله و سلم، و بمن أودعهم مکنون علومه من أهل بیته المعصومین المنتجبین الأبرار علیهم‌السلام. و قد ورد فی الأخبار أن من صفات الامام علیه‌السلام: «أن یکون أعلم الناس بحلال الله و حرامه، و ضروب أحکامه، و أمره و نهیه، و جمیع ما یحتاج الیه [صفحه ۹۲] الناس. فیحتاج الناس الیه، و یستغنی عنهم» [۱۲۱] . من هنا نقف علی أن علم الأئمة الاثنی عشر علیهم‌السلام واحد، فعلم أولهم کعلم آخرهم، علم الهامی یتوارثونه خلفا عن سلف، صغیرهم و کبیرهم فیه سواء، بل ورد أن الأئمة علیهم‌السلام تنتقل الیهم بعض مواریث الأنبیاء علیهم‌السلام أیضا، کالسیف و الخاتم و العصا، و غیرها. اضافة الی ما یعلمونه من أحکام جمیع رسالات السماء السابقة. و حدیثهم أیضا واحد لیس فیه اختلاف و تعارض، و ان ظهر فی ألفاظ و معان مختلفة: لأنه صادر من منبع واحد، فهم علیهم‌السلام یحدثون عن آبائهم عن النبی صلی الله علیه و آله و سلم عن جبرئیل علیه‌السلام عن الله تبارک و تعالی، و ذلک ما جاء فی قول الامام الصادق علیه‌السلام: «ان حدیثی حدیث أبی، و حدیث أبی حدیث جدی، و حدیث جدی حدیث علی بن أبی‌طالب أمیرالمؤمنین، و حدیث علی أمیرالمؤمنین حدیث رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم، و حدیث رسول الله قول الله عزوجل» [۱۲۲] . بعد هذه المقدمة نعود الی ساحة قدس امامنا الجواد علیه‌السلام، کی نستلهم من فیض علومه ما نتمکن من خلاله رسم خط بیانی نستطیع به استشفاف و استقراء نشاط الامام العلمی خلال حیاته القصیرة جدا، و رغم سنی التضییق و الاقامة الجبریة فی بغداد، و ان لم تکن معلومة العدد، الا أنها بلا شک لیست قلیلة بالنسبة الی المدة التی عاشها علیه‌السلام.

دوره فی الفقه و أحکام الشریعة

لفقه مدرسة أهل البیت علیهم‌السلام سمات بارزة متمیزة عن سائر الفقه السائد [صفحه ۹۳] فی المدرسة الرأی، و خلاصة تلک السمات أنه یستمد مقوماته من القرآن الکریم أولا، ثم السنة الثابتة ثانیا، و لهذا أصبح فقه مدرسة أهل البیت علیهم‌السلام هو الامتداد الطبیعی لفقه القرآن الکریم و السنة المطهرة، و لیس فیه شیء من عمل الرأی أو استعمال القیاس و الاستحسان و ما شابه ذلک، و هناک عشرات بل مئات الروایات المصرحة بأن کل ما لدی أهل البیت علیهم‌السلام انما هو عن رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم توارثوه واحدا بعد واحد وصولا الی الامام المهدی علیه‌السلام [۱۲۳] . و یتمیز أیضا بالشمولیة فانه لم یدع ملحظا کلیا أو جزئیا الا و قد بینه بمنتهی الدقة و التفصیل، أما من حیث الامتداد الزمانی فهو فقه الأمس و الیوم و غدا، لصلاحیته لکل زمان و امتداده الی حل کل مشکلات الحیاة. و مما تقدم یتبین أن فقه أهل البیت فقه واحد لا یقبل التفکیک و الفصل، فلا یمکننا أن نقول: ان هذا هو فقه الامام علی علیه‌السلام و هذا فقه الامام الصادق علیه‌السلام و هکذا بالنسبة الی جمیع أئمة أهل البیت المعصومین علیهم‌السلام. فحدیثنا اذن عن دور الامام الجواد الفقهی هو عین الحدیث عن فقه أهل البیت علیهم‌السلام الذین أمرنا بطاعتهم و الاقتداء بهدیهم و التمسک بحبلهم، و ذلک أمان من الضلالة بنص حدیث الثقلین المتواتر عند جمیع فرق المسلمین. أما عن الموارد الفقهیة الکثیرة المرویة عن الامام الجواد علیه‌السلام و التی لا- تتسع لها هذه الدراسة الموجزة؛ فهی دالة بلا- شک علی أنه علیه‌السلام ملأ الفراغ الفقهی فی عصره و أنه قد أغنی الساحة الاسلامیة، و شیعته علی وجه [صفحه ۹۴] الخصوص عن غیره، فلم یلتمسوا حلول مشکلاتهم و اجابات اسئلتهم من أحد غیره، و هم الطائفة الواسعة الانتشار فی شرق بلاد المسلمین و غربها. و من خلال قراءة و استعراض لبعض تلک الموارد نستخلص أن الامام الجواد علیه‌السلام کان مبرزا علی جمهور الفقهاء، و کبار العلماء و القضاة المعاصرین له... فمن حیث مجلسه علیه‌السلام فی دیوان الخلافة، ما کان لیجلس الا بموازاة مجلس الخلیفة، و العلماء و القضاة فی مجلسهم جمیعا کانوا دون مجلسه، و یمثلون بین یدیه - هیبة - عند محادثته. و أما آراؤه فی (العقیدة، و التفسیر، و الفقه) فهی المقدمة علی بقیة الآراء؛ لأنها تعکس واقعا و حقیقة روح الاسلام، و ذلک اذ یتجلی من خلال ما مر من مناظرات أو من خلال ما أثبته لنا التأریخ فی قصة

الزواج فی عهد المأمون... أو قصة السارق الذی اعترف علی نفسه بالسرقة فی عهد المعتصم، و قد طلب السارق من الخلیفة تطهیره باقامة الحد علیه. فأرجیء الحکم علیه الی وقت معلوم. و استدعی المعتصم لذلک جمعا من العلماء و القضاة الی مجلسه للحکم فی القضیة، و استدعی من جملة من استدعی الامام الجواد علیه‌السلام الی ذلک المجلس الضخم الذی عقده لهذا الغرض، و کان الامام علیه‌السلام یومذاک الشاب ابن‌الخامسة و العشرین سنة أو نحوها. و رغم أن الروایة التی بین أیدینا لم تسم الفقهاء الذین حضروا مجلس الحکم، و لا عددهم؛ لکن بداهة یمکن الجزم - و یشارکنا هذا الرأی کل أحد - بأن الخلیفة ما یستدعی الی مجلسه الا الطبقة الاولی من فقهاء بغداد، و محدثیها المرموقین، و قضاتها المتمکنین، لا ضعافها و مغموریها أو [صفحه ۹۵] أذناب الناس و شذاذهم. و علیه نستطیع أن نشخص مجموعة من فقهاء تلک المرحلة، و رؤوس مذاهبها، و أکابر قضاتها من الذین یمکن أن یستدعون الی دیوان الخلافة؛ لابداء رأی فقهی، أمثال: ابراهیم بن سیار بن النظام (ت / ۲۳۱ ه)، ابراهیم بن المهدی المصیصی (ت / ۲۲۵ ه) أبوثور ابراهیم ابن‌خالد الکلبی البغدادی (ت / ۲۴۰ ه)، أبوحسان الزیادی الحسن بن عثمان (ت / ۲۴۲ ه) و قیل: أبوحیان، أبوخیثمة زهیر بن حرب النسائی (ت / ۲۳۴ ه)، أبومعمر الهذلی (ت / ۲۳۶ ه)، أبونصر التمار، أبوالهذیل محمد بن الهذیل العلاف العبدی (ت / ۲۳۵ ه)، کان نسیج وحده و عالم دهره، لم یتقدمه أحد من الموافقین له و لا من المخالفین، أحمد بن ابراهیم الدورقی العبدی (ت / ۲۴۶ ه)، أحمد بن أبی‌دؤاد (ت / ۲۴۰ ه) قاضی قضاة الدولة العباسیة، أحمد بن حنبل (ت / ۲۴۱ ه) و لو أنه لم یکن یحضر مجالس الخلفاء الا أنه لا یمنع أن یجیب اذا استدعی، أحمد بن الفرات (ت / ۲۵۸ ه)، أحمد بن منیع البغوی (ت / ۲۴۴ ه)، اسحاق بن أبی‌اسرائیل، اسماعیل بن اسحاق السراج، اسماعیل بن أبی‌أویس (ت / ۲۲۶ ه) و هو ابن‌أخت مالک بن أنس، اسماعیل بن حماد بن أبی‌حنیفة ولی القضاء للمعتصم بعد ابن‌سماعة، بشر بن المعتمر الهلالی رئیس معتزلة بغداد فی زمانه، بشر ابن‌الولید الکندی الحنفی (ت / ۲۳۸ ه)، ثمامة بن الأشرس و کان واحد دهره فی العلم و الأدب، جعفر بن حرب الهمدانی (ت / ۲۳۶ ه)، جعفر ابن‌عیسی الحسنی أحد القضاة، جعفر بن مبشر الثقفی (ت / ۲۳۴ ه)، الحسن ابن‌عرفة العبدی (ت / ۲۵۷ ه)، حفص بن عمر بن عبدالعزیز الدوری البغدادی (ت / ۲۴۶ ه) امام القراء و شیخ زمانه، حیان بن بشر تسلم قضاء الکرخ سنة (۲۳۷ ه)، خلف بن هشام البزار (ت / ۲۲۹ ه)، سجادة أبوعلی [صفحه ۹۶] الحسن بن حماد الحضرمی البغدادی (ت / ۲۴۱ ه) من أجلة العلماء فی زمانه، سعدویه الواسطی سعید بن سلیمان (ت / ۲۲۵ ه)، سلیمان بن داود العتکی (ت / ۲۳۴ ه)، سوار بن عبدالله العبری التمیمی (ت / ۲۴۵ ه) تسلم قضاء الرصافة سنة (۲۳۷ ه)، شجاع بن مخلد الفلاس البغوی (ت / ۲۳۵ ه)، شعیب بن سهل الرازی الملقب شعبویه (ت / ۲۴۶ ه) قاضی الرصافة للمعتصم العباسی، عبدالرحمن بن اسحاق الشافعی القاضی، عبدالرحمن ابن‌کیسان الأصم، عبیدالله بن محمد بن الحسن، علی بن الجعد الجوهری البغدادی (ت / ۲۳۰ ه) الحافظ الحجة مسند بغداد، علی بن الجنید الاسکافی، عیسی ابن‌صبیح أبوموسی من علماء المعتزلة و المقدمین فیهم، قتیبة بن سعد، القواریری عبیدالله بن عمر، کامل بن طلحة الجحدری (ت / ۲۳۱ ه)، المحاسبی الحارث بن أسد (ت / ۲۴۳ ه)، محمد ابن‌بکار بن الریان البغدادی (ت / ۲۳۸ ه)، محمد بن حاتم بن میمون السمین (ت / ۲۳۵ ه) الحافظ المجود المفسر، محمد بن الحسین البرجلانی الحنبلی (ت / ۲۳۸ ه)، محمد بن حماد و کان مقربا من المأمون العباسی، محمد بن سعد (ت / ۲۳۰ ه) صاحب الطبقات الکبری، محمد بن سماعة (ت / ۲۳۳ ه) تولی القضاء للرشید و بقی فیه الی أن ضعف بصره فی عهد المعتصم فصرفه عنه باسماعیل بن حماد و توفی و له مئة و ثلاث سنین، محمد بن عبدالله بن المبارک المخرمی (ت / ۲۵۴ ه)، محمد بن هارون الوراق (ت / ۲۴۷ ه)، النضر بن شمیل، هارون بن عبدالله الحمال البغدادی (ت / ۲۴۳ ه)، هارون بن عبدالله الزهری (ت / ۲۳۲ ه)، یحیی ابن‌أکثم التمیمی المروزی البغدادی (ت / ۲۴۲ ه) قاضی القضاة الفقیه العلامة من أئمة الاجتهاد، یحیی بن معین أبوزکریا المری البغدادی (ت / ۲۳۳ ه) [صفحه ۹۷] الحافظ شیخ المحدثین و امامهم، یعقوب بن ابراهیم الدورقی (ت / ۲۵۲ ه) محدث العراق [۱۲۴] . و أضراب هؤلاء کثیر مما یطول به المقام من الذین کانوا ببغداد یومذاک و یشار الیهم بالمشیخة و التفرد بالفضل و العلم. فالروایة التی ینقلها العیاشی عن زرقان و هو محمد بن شداد أبویعلی المسمعی (ت / ۲۷۸ أو ۲۷۹ ه) و قد عمر طویلا، و هو أیضا من

الفقهاء و المتكلمين. قال العياشى: عن زرقان صاحب ابن أبى‌دؤاد و صديقه بشدة، قال: رجع ابن أبى‌دؤاد ذات يوم من عند المعتصم و هو مغتم، فقلت له فى ذلك، فقال: وددت اليوم أنى قد مت منذ عشرين سنة، قال: قلت له: و لم ذاك؟ قال: لما كان من هذا الأسود أباجعفر محمد بن على ابن‌موسى اليوم بين يدى أميرالمؤمنين المعتصم، قال: قلت له: و كيف كان ذلك؟ قال: ان سارقا أقر على نفسه بالسرقة، و سأل الخليفة تطهيره باقامة الحد عليه، فجمع لذلك الفقهاء فى مجلسه، و قد أحضر محمد بن على عليه‌السلام، فسألنا عن القطع فى أى موضع يجب أن يقطع؟ قال: فقلت: من الكرسوع، قال: و ما الحجة فى ذلك؟ قال: قلت: لأن اليد هى الأصابع و الكف الى الكرسوع؛ [صفحه ۹۸] لقول الله فى التيمم: (فامسحوا بوجوهكم و أيديكم) [۱۲۵] و اتفق معى على ذلك قوم. و قال آخرون: بل يجب القطع من المرفق، قال: و ما الدليل على ذلك؟ قالوا: لأن الله لما قال: (و أيديكم الى المرافق) [۱۲۶] فى الغسل دل ذلك على أن حد اليد هو المرفق، قال: فالتفت الى محمد بن على عليه‌السلام، فقال: ما تقول فى هذا يا أباجعفر؟ فقال: قد تكلم القوم فيه يا أميرالمؤمنين، قال: دعنى مما تكلموا به، أى شىء عندك؟ قال: اعفنى عن هذا يا أميرالمؤمنين. قال: أقسمت عليك بالله لما أخبرت بما عندك فيه، فقال: أما اذا أقسمت على بالله انى أقول انهم أخطأوا فيه السنة، فان القطع يجب أن يكون من مفصل أصول الأصابع، فيترك الكف. قال: و ما الحجة فى ذلك؟ قال: قول رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم: السجود على سبعة أعضاء: الوجه و اليدين و الركبتين و الرجلين [۱۲۷] فاذا قطعت يده من الكرسوع أو المرفق لم يبق له يد يسجد عليها، و قال الله تبارك و تعالى: (و أن المساجد لله) [۱۲۸] يعنى به هذه الأعضاء السبعة التى يسجد عليها (فلا تدعوا مع الله أحدا) و ما كان لله لم يقطع، قال: فأعجب المعتصم ذلك و أمر بقطع يد السارق من مفصل الأصابع دون الكف، قال ابن أبى‌دؤاد: قامت قيامتى و تمنيت أنى لم أك [صفحه ۹۹] حيا [۱۲۹] . فلسان الرواية يبين أن الخليفة أعد مسبقا لذلك المجلس جمعا غفيرا من الفقهاء للحكم فى هذه المسألة، و يبدو أيضا أنه اختارهم على مختلف المشارب و الاتجاهات الفقهية و الفكرية؛ لأن الوقت آنذاك كان وقت كلام و مساجلات و تعدد فى الآراء الفقهية.

دوره فى تفسير القرآن

من نافلة القول ان الأئمة من أهل البيت النبوى الطاهر عليهم‌السلام، هم الراسخون فى العلم، المفسرون للقرآن الكريم كما أنزله الله و أراده حقيقة، و هم وحدهم العالمون بتأويله، و الدليل على ظاهره و باطنه، و ليس بدعا من القول اذا سلمنا بأنهم عدل القرآن؛ للنبوى الصحيح المروى فى المدونات الحديثية لدى الفريقين سواء بسواء، ذلك هو الحديث: «انى تارك فيكم الثقلين كتاب الله و عترتى أهل بيتى ما ان تمسكتم بهما لن تضلوا بعدى أبدا» [۱۳۰] . اذا علمت هذا، فينبغى بمن هو عدل الكتاب و قرينه، أن يكون عالما بكل آياته، و محيطا بجميع أسراره و محكمه و متشابهه، ناسخه و منسوخه، و هكذا كان أهل البيت عليهم‌السلام قرآنا ناطقا يهدى للتى هى أقوم، و يبشر [صفحه ۱۰۰] المؤمنين بخط ولايتهم بأن لهم قدم صدق عند مليك مقتدر. و على الرغم من أن ما وصل الينا عن الأئمة الميامين عليهم‌السلام بشأن القرآن الكريم و تفسيره لا يشكل الا نزرا يسيرا لما يمتلكون من حصيلة علمية، و ثراء فكرى ليس لهما حدود، الا أن المتصدى لتفسير القرآن الكريم لا يمكنه الاستغناء عن تفسيرهم عليهم‌السلام لما فيه من سمات أصيلة لفهم كتاب الله، أبرزها تفسير القرآن بالقرآن، و القول بسلامة القرآن من التحريف و غيرها من المبادىء الأساسية لادراك معانى الكتاب الكريم. و امامنا الجواد عليه‌السلام هو واحد من تلك الكوكبة، لا يمكن الاستغناء عما وصلنا عنه فى التفسير بحال، و هو كثير جدا لو استخرج من مظانه، و جمع شتاته. و من أمثلة تفسيره عليه‌السلام، ما نقله الكلينى فى الكافى بسنده عن داود بن القاسم أبى‌هاشم الجعفرى الذى قال: قلت لأبى‌جعفر عليه‌السلام سائلا عن معنى: (لا تدركه الأبصار و هو يدرك الأبصار) [۱۳۱] . فقال عليه‌السلام: «يا أباهاشم، أوهام القلوب أدق من أبصار العيون، أنت قد تدرك بوهمك السند و الهند، و البلدان التى لم تدخلها، و لا تدركها ببصرك، و أوهام القلوب لا تدركه، فكيف أبصار العيون؟!» [۱۳۲] . و نقل شيخ الطائفة فى تهذيبه، بسنده عن السيد (عبدالعظيم بن عبدالله الحسنى، عن

أبی‌جعفر محمد بن علی الرضا علیه‌السلام أنه قال: سألته عما أهل [صفحه ۱۰۱] لغیر الله. قال: «ما ذبح لصنم أو وثن أو شجر، حرم الله ذلک کما حرم المیتة و الدم و لحم الخنزیر (فمن اضطر غیر باغ و لا عاد فلا اثم علیه) [۱۳۳] أن یأکل المیتة». قال: فقلت له: یابن رسول الله، متی تحل للمضطر المیتة؟ فقال: «حدثنی أبی عن أبیه، عن آبائه علیهم‌السلام أن رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم سئل فقیل له: یا رسول الله انا نکون بأرض فتصیبنا المخمصة، فمتی تحل لنا المیتة؟ قال: ما لم تصطبحوا أو تغتبقوا أو تحتفوا بقلا، فشأنکم بهذا». قال عبدالعظیم: فقلت له: یابن رسول الله فما معنی قوله عزوجل: (فمن اضطر غیر باغ و لا عاد)؟ قال: «العادی: السارق، و الباغی: الذی یبغی الصید بطرا و لهوا؛ لیعود به علی عیاله، لیس لهما أن یأکلا المیتة اذا اضطرا، هی حرام علیهما فی حال الاضطرار کما هی حرام علیهما فی حال الاختیار، و لیس لهما أن یقصرا فی صوم و لا ـ صلاة فی سفر». قال: قلت له: فقول الله تعالی: (و المنخنقة و الموقوذة و المتردیة و النطیحة و ما أکل السبع الا ما ذکیتم) [۱۳۴] قال: «المنخنقة: التی انخنقت بأخناقها حتی تموت. و الموقوذة: التی مرضت و وقذها المرض حتی لم تکن بها حرکة. المتردیة: التی تتردی من مکان مرتفع الی أسفل أو تتردی من جبل أو فی بئر فتموت. و النطیحة: التی تنطحها بهیمة أخری فتموت. و ما أکل السبع منه فمات. و ما ذبح علی حجر أو علی صنم، الا ما أدرکت ذکاته فذکی». قلت: (و أن تستقسموا بالأزلام)؟ قال: «کانوا فی الجاهلیة یشترون بعیرا فیما بین عشرة أنفس، و یستقسمون علیه بالقداح، و کانت عشرة، سبعة [صفحه ۱۰۲] لهم أنصباء و ثلاثة لا ـ أنصباء لها. أما التی لها أنصباء: فالفذ، و التوأم، و النافس، و الحلس، و المسبل، و المعلی، و الرقیب [۱۳۵] و أما التی لا أنصباء لها: فالسفح، و المنیح، و الوغد. و کانوا یجیلون السهام بین عشرة، فمن خرج باسمه سهم من التی لا أنصباء لها ألزم ثلث ثمن البعیر، فلا یزالون کذلک حتی تقع السهام التی لا أنصباء لها الی ثلاثة، فیلزم ثمن البعیر، ثم ینحرونه و یأکل السبعة الذین لم ینقدوا فی ثمنه شیئا، و لم یطعموا منه الثلاثة شیئا. فلما جاء الاسلام حرم الله تعالی ذکره ذلک فیما حرم، و قال: (و أن تستقسموا بالأزلام ذلکم فسق) یعنی حراما» [۱۳۶] .

دوره فی ترسیخ العقائد الاسلامیة

اشاره

فی هذا المقطع التاریخی الذی عاصره الامام الجواد علیه‌السلام کانت حمی ظهور المذاهب الکلامیة و العقائدیة تأخذ بالانتشار هنا و هناک، یساعد علی ذلک توجه الحاکم نفسه الی اللعب بالورقة المذهبیة من جهة و ظهور طبقة من وعاظ السلاطین نظمت نفسها و کیفتها علی نمط خاص للدخول فی اکمام السلطان و العیش تحت آباطه، قانعین بما ینالهم من نتانة الموقع، و الاذلال و الصغار، مقابل أن لا یحرموا من بذخ القصور، و دعة العیش، و فاخر الثیاب، و بدر الدراهم. و تموج الامة فی ضلال تیارات عقیدیة و فکریة عدیدة فمن مشبهة الی معطلة الی مجبرة الی غیر ذلک من العقائد الباطلة و الدعاوی المنحرفة، التی أثیرت فی عصره علیه‌السلام، مما لا ـ تتسع له صفحاتنا هذه، و کان للامام الجواد علیه‌السلام [صفحه ۱۰۳] دور بارز فی ترسیخ العقائد الاسلامیة و الدفاع عنها، و تصحیح معتقدات الناس مما قد یخطر فی أذهانهم من تصورات خاطئة حول اصول الاعتقاد.

التوحید و الصفات

فعندما یسئل من قبل عبدالرحمن بن أبی‌نجران عن التوحید حین قال له: أتوهم شیئا؟ أجابه الامام علیه‌السلام من فوره: «نعم، غیر معقول و لا محدود، فما وقع وهمک علیه من شیء فهو خلافه، لا یشبهه شیء، و لا تدرکه الأوهام. کیف تدرکه الأوهام و هو خلاف ما یعقل، و خلاف ما یتصور فی الأوهام؟ انما یتوهم شیء غیر معقول و لا محدود» [۱۳۷] . و یسأل الامام علیه‌السلام أیضا عن الباری تبارک و تعالی أنه یجوز أن یقال له: انه شیء؟ (قال: «نعم، یخرجه من الحدین: حد التعطیل، و حد التشبیه») [۱۳۸] . و فی الکافی

أیضا أن عبدالرحمن بن أبی‌نجران کتب الی أبی‌جعفر علیه‌السلام أو سأله قائلا: (جعلنی الله فداک، نعبد الرحمن الرحیم الواحد الأحد الصمد؟ فقال: «ان من عبد الاسم دون المسمی بالأسماء أشرک و کفر و جحد، و لم یعبد شیئا، بل اعبد الله الواحد الأحد الصمد المسمی بهذه الأسماء، دون [صفحه ۱۰۴] الأسماء. ان الأسماء صفات وصف بها نفسه») [۱۳۹] . و فی اطار الأسماء و الصفات لله تبارک و تعالی، یسأله داود بن القاسم أبوهاشم الجعفری عن معنی الواحد. فیجیبه الامام علیه‌السلام قائلا: «اجماع الألسن علیه بالوحدانیة، کقوله تعالی: (و لئن سألتهم من خلقهم لیقولن الله)» [۱۴۰] . و روی داود بن القاسم أبوهاشم الجعفری أن رجلا- ناظر الامام الجواد علیه‌السلام فی أسماء الله تعالی و صفاته، فقال: (کنت عند أبی‌جعفر الثانی علیه‌السلام فسأله رجل فقال: أخبرنی عن الرب تبارک و تعالی، له أسماء و صفات فی کتابه؟ و أسماؤه و صفاته هی هو؟ فقال أبوجعفر علیه‌السلام: «ان لهذا الکلام وجهین: ان کنت تقول: هی هو، أی أنه ذو عدد و کثرة فتعالی الله عن ذلک. و ان کنت تقول: هذه الصفات و الأسماء لم تزل فان (لم تزل) محتمل معنیین: فان قلت: لم تزل عنده فی علمه و هو مستحقها، فنعم. و ان کنت تقول: لم یزل تصویرها و هجاؤها و تقطیع حروفها، فمعاذ الله أن یکون معه شیء غیره، بل کان الله و لا- خلق، ثم خلقها - أی الأسماء - وسیلة بینه و بین خلقه یتضرعون بها الیه، و یعبدونه و هی ذکره. و کان الله و لا ذکر، و المذکور بالذکر هو الله القدیم الذی لم یزل، و الأسماء و الصفات مخلوقات. و المعانی و المعنی بها هو الله الذی لا یلیق به الاختلاف و لا الائتلاف و انما یختلف و یأتلف المتجزیء، فلا یقال: الله مؤتلف، و لا: الله [صفحه ۱۰۵] قلیل، و لا کثیر، ولکنه القدیم فی ذاته؛ لأن ما سوی الواحد متجزیء، و الله واحد لا متجزیء، و لا متوهم بالقلة و الکثرة، و کل متجزیء أو متوهم بالقلة و الکثرة فهو مخلوق دال علی خالق له. فقولک: (ان الله قدیر)، خبرت أنه لا- یعجزه شیء فنفیت بالکلمة العجز، و جلعت العجز سواه. و کذلک قولک: (عالم)، انما نفیت بالکلمة الجهل، و جعلت الجهل سواه. و اذا أنفی الله الأشیاء أفنی الصورة و الهجاء و التقطیع، و لا- یزال من لم یزل عالما». فقال الرجل: فکیف سمینا ربنا سمیعا؟ فقال الامام: «لأنه لا یخفی علیه ما یدرک بالأسماع، و لم نصفه بالسمع المعقول فی الرأس، و کذلک سمیناه بصیرا؛ لأنه لا یخفی علیه ما یدرک بالأبصار. من لون أو شخص أو غیر ذلک، و لم نصفه ببصر لحظة العین. و کذلک سمیناه لطیفا لعلمه بالشیء اللطیف مثل البعوضة و أخفی من ذلک، و موضع النشوء منها، و العقل و الشهوة للسفاد و الحدب علی نسلها، و اقام بعضها علی بعض، و نقلها الطعام و الشراب الی أولادها فی الجبال و المفاوز و الأودیة و القفار. فعلمنا أن خالقها لطیف بلا کیف، و انما الکیفیة للمخلوق المکیف. و کذلک سمینا ربنا قویا لا بقوة البطش المعروف من المخلوق، و لو کانت قوته قوة البطش المعروف من المخلوق لوقع التشبیه و لاحتمل الزیادة، و ما احتمل الزیادة احتمل النقصان، و ما کان ناقصا کان غیر قدیم، و ما کان غیر قدیم کان عاجزا. فربنا تبارک وتعالی لا شبه له و لا ضد، و لا ند، و لا کیف، و لا نهایة، و لا [صفحه ۱۰۶] تبصار بصر. و محرم علی القلوب أن تمثله، و علی الأوهام أن تحده، و علی الضمائر أن تکونه جل و عز من أداة خلقه، و سمات بریته، و تعالی عن ذلک علوا کبیرا» [۱۴۱] .

الفرق المنحرفة

فی رجال الکشی عن علی بن مهزیار قال: (سمعت أباجعفر علیه‌السلام یقول - و قد ذکر عنده أبوالخطاب [۱۴۲] -: «لعن الله أباالخطاب، و لعن أصحابه، و لعن الشاکین فی لعنه، و لعن من وقف فیه، و شک فیه...» [۱۴۳] . و بالاضافة الی لعن الامام علیه‌السلام لأبی‌الخطاب و أصحابه، فانه علیه‌السلام وقف موقفا حاسما من الفرقة الواقفیة و غیرها. فقد أورد الکشی بسنده عن محمد بن رجاء الحناط، عن محمد بن علی الرضا علیه‌السلام أنه قال: «الواقفة حمیر الشیعة». [صفحه ۱۰۷] ثم تلا قوله تعالی: (ان هم الا کالأنعام بل هو أضل سبیلا) [۱۴۴] . کما تجلی موقفه الحاسم هذا فی نهیه عن التعامل مع الفطحیة و الواقفة و لم یجوز الصلاة خلف أحدهم [۱۴۵] .

الرد على الأحاديث الموضوعة

و فی اطار البحوث العقائدیة رد الامام الجواد علیه‌السلام علی جملة وافیة من الأحادیث الموضوعة فی فضائل بعض الصحابة، التی روج لها بنوأمیة منذ زمان معاویة بن أبی‌سفیان، و صرفوا الأموال الطائلة فی سبیل وضعها و نشرها، و ذلک لبلوغ أهدافهم السیاسیة و المحافظة علی أرکان ملکهم و استمرار تسلطهم غیر المشروع علی الخلافة الاسلامیة. فقد روی أن ابن‌أکثم ناظر الامام أباجعفر علیه‌السلام بمحضر المأمون و جماعة کبیرة من أرکان دولته و خاصته، فقال یحیی للامام علیه‌السلام: ما تقول یابن رسول الله فی الخبر الذی روی أن جبرائیل نزل علی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و قال: یا محمد ان الله یقرؤک السلام، و یقول لک: سل أبابکر هل هو راض عنی، فانی راض عنه؟ فقال علیه‌السلام: «لست بمنکر فضل أبی‌بکر، و لکن یجب علی صاحب هذا الخبر أن یأخذ مثال الخبر الذی قاله رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فی حجة الوداع: قد کثرت علی الکذابة و ستکثر، فمن کذب علی متعمدا فلیتبوأ مقعده من النار، فاذا أتاکم الحدیث فاعرضوه علی کتاب الله و سنتی فما وافق کتاب الله و سنتی فخذوا به، و ما خالف کتاب الله و سنتی فلا تأخذوا به. و لیس یوافق هذا الخبر [صفحه ۱۰۸] کتاب الله، قال الله تعالی: (و لقد خلقنا الانسان و نعلم ما توسوس به نفسه و نحن أقرب الیه من حبل الورید) [۱۴۶] فالله عزوجل خفی علیه رضا أبی‌بکر من سخطه حتی سأل عن مکنون سره؟! هذا مستحیل فی العقول». ثم قال یحیی بن أکثم: و قد روی أن مثل أبی‌بکر و عمر فی الأرض کمثل جبرئیل و میکائیل فی السماء. فقال الامام علیه‌السلام: «و هذا أیضا یجب أن ینظر فیه؛ لأن جبرئیل و میکائیل ملکان لله مقربان، لم یعصیا الله قط، و لم یفارقا طاعته لحظة واحدة. و هما - أی أبوبکر و عمر - قد أشرکا بالله عزوجل، و ان أسلما بعد الشرک، و کان أکثر أیامهما فی الشرک بالله، فمحال أن یشبههما بهما..». قال یحیی: و قد روی أنهما سید اکهول أهل الجنة، فما تقول فیه؟ فقال علیه‌السلام: «و هذا محال أیضا؛ لأن أهل الجنة کلهم یکونون شبابا، و لا یکون فیهم کهل، و هذا الخبر وضعه بنوأمیة لمضادة الخبر الذی قال فیه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فی الحسن و الحسین بأنهما سیدا شباب أهل الجنة». فقال یحیی بن أکثم: و روی أن عمر بن الخطاب سراج أهل الجنة. فقال علیه‌السلام: «و هذا أیضا محال؛ لأن فی الجنة ملائکة الله المقربین، و آدم، و محمدا و جمیع الأنبیاء و المرسلین، لا تضیء بأنوارهم حتی تضیء بنور عمر؟!». قال یحیی: و روی أن السکینة تنطق علی لسان عمر. [صفحه ۱۰۹] فقال علیه‌السلام: «لست بمنکر فضائل عمر، لکن أبابکر - و أنه أفضل من عمر - قال علی رأس المنبر: ان لی شیطانا یعترینی، فاذا ملت فسددونی». فقال یحیی: قد روی أن النبی صلی الله علیه و آله و سلم قال: لو لم أبعث لبعث عمر. فقال علیه‌السلام: «کتاب الله أصدق من هذا الحدیث، یقول الله فی کتابه: (و اذ أخذنا من النبیین میثاقهم و منک و من نوح) [۱۴۷] فقد أخذ الله میثاق النبیین، فکیف یمکن أن یستبدل میثاقه؟ و کان الأنبیاء لم یشرکوا طرفة عین، فکیف یبعث بالنبوة من أشرک، و کان أکثر أیامه مع الشرک بالله؟! و قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم: نبئت و آدم بین الروح و الجسد». قال یحیی: و قد روی أن النبی صلی الله علیه و آله و سلم قال: ما احتبس الوحی عنی قط الا ظننته قد نزل علی آل الخطاب. فقال علیه‌السلام: «و هذا محال أیضا؛ لأنه لا یجوز أن یشک النبی صلی الله علیه و آله و سلم فی نبوته، قال الله تعالی: (الله یصطفی من الملائکة رسلا و من الناس) [۱۴۸] فکیف یمکن أن تنتقل النبوة ممن اصطفاه الله الی من أشرک به؟». قال یحیی: روی أن النبی صلی الله علیه و آله و سلم قال: لو نزل العذاب لما نجی منه الا عمر. فقال علیه‌السلام: «و هذا محال أیضا، ان الله تعالی یقول: (و ما کان الله لیعذبهم و أنت فیهم و ما کان الله معذبهم و هم یستغفرون) [۱۴۹] فأخبر سبحانه أنه لا یعذب أحدا مادام فیهم رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم، و ما داموا یستغفرون الله تعالی». [صفحه ۱۱۰] فأفحم یحیی بن أکثم و سکت، بعد أن أعیته أجوبة الامام علیه‌السلام عن ایجاد مخرج لما تورط فیه [۱۵۰].

توظیف المعجزة و الکرامة فی الهدایة و الارشاد

اشاره

الحدث المعجز انما یجریه الله سبحانه و تعالی علی ید أنبیائه و رسله أو أوصیائهم؛ للتدلیل علی أن النبی المرسل أو الوصی المختار مرتبط بالسماء بشکل أو بآخر، و أن المعجزة - و هی أمر خارق للعادة الطبیعیة - هی تأیید لدعوی النبی بأنه ینطق عن السماء، و أن ما یأتی به من تعالیم انما تصدر عن الله تبارک و تعالی؛ و تأیید لدعوی الوصی أو الامام المعصوم أیضا بأنه یتصل بالنبوة التی هی بدورها من مختصات السماء. و لقد وظف أئمة أهل البیت علیهم‌السلام المعاجز و الکرامات التی کانت تجری علی أیدیهم فی استقطاب أفراد الأمة حول محور الامامة، ثم ارشادهم و هدایتهم نحو المسار الصحیح. و من ذلک، الخبر الذی یبین بجلاء توظیف الامام علیه‌السلام للمعجزة فی هدایة الناس الی طریق الحق، و الفات نظرهم الی عظیم منزلة أئمة أهل البیت علیهم‌السلام عند الله سبحانه، فقد جاء عن علی بن خالد، قال: کنت بالعسکر، فبلغنی أن هناک رجلا محبوسا أتی به من ناحیة الشام مکبولا، و قالوا: انه تنبأ [۱۵۱] . قال: فأتیت الباب و داریت البوابین حتی وصلت الیه، فاذا رجل له فهم [صفحه ۱۱۱] و عقل، فقلت له: یا هذا ما قصتک؟ فقال: انی کنت رجلا بالشام أعبدالله فی الموضع الذی یقال انه نصب فیه رأس الحسین علیه‌السلام فبینا أنا ذات لیلة فی موضعی مقبل علی المحراب أذکر الله تعالی اذ رأیت شخصا بین یدی، فنظرت الیه. فقال لی: قم، فقمت معه فمشی بی قلیلا- فاذا أنا فی مسجد الکوفة، قال: فصلی فصلیت معه ثم انصرف و انصرفت معه، فمشی قلیلا فاذا نحن بمسجد الرسول صلی الله علیه و آله و سلم فسلم علی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و صلی و صلیت معه، ثم خرج و خرجت معه فمشی قلیلا فاذا أنا بمکة، فطاف بالبیت و طفت معه، ثم خرج فمشی قلیلا فاذا أنا بموضعی الذی کنت أعبدالله تعالی فیه بالشام، و غاب الشخص عن عینی، فبقیت متعجبا حولا مما رأیت. فلما کان فی العام المقبل رأیت ذلک الشخص فاستبشرت به، و دعانی فأجبته، ففعل کما فعل فی العام الماضی، فلما أراد مفارقتی بالشام قلت له: سألتک بحق الذی أقدرک علی ما رأیت منک الا أخبرتنی من أنت؟ فقال: «أنا محمد بن علی بن موسی بن جعفر». فحدثت من کان یصیر الی بخبره، فرقی ذلک الی محمد بن عبدالملک الزیات، فبعث الی فأخذنی و کبلنی فی الحدید و حملنی الی العراق و حبست کما تری، و ادعی علی المحال. فقلت له: فأرفع عنک قصة الی محمد بن عبدالملک الزیات. فقال: افعل. فکتبت عنه قصة شرحت أمره فیها و رفعتها الی محمد بن عبدالملک [صفحه ۱۱۲] الزیات، فوقع فی ظهرها: قل للذی أخرجک من الشام فی لیلة الی الکوفة و من الکوفة الی المدینة و من المدینة الی مکة و ردک من مکة الی الشام، أن یخرجک من حبسک هذا. قال علی بن خالد: فغمنی ذلک من أمره و رققت له و انصرفت محزونا علیه، فلما کان من الغد باکرت الحبس لأعلمه بالحال و آمره بالصبر و العزاء، فوجدت الجند و أصحاب الحرس و أصحاب السجن و خلقا عظیما من الناس یهرعون، فسألت عن حالهم فقیل لی: المحمول من الشام المتنبیء افتقد البارحة من الحبس، فلا یدری أخسفت به الأرض أو اختطفته الطیر! و کان هذا الرجل - أعنی علی بن خالد - زیدیا، فقال بالامامة لما رأی ذلک و حسن اعتقاده [۱۵۲] . و روی عن القاسم بن المحسن [۱۵۳] ، قال: کنت فیما بین مکة والمدینة فمر بی أعرابی ضعیف الحال، فسألنی شیئا فرحمته و أخرجت له رغیفا فناولته ایاه، فلما مضی عنی هبت ریح شدیدة - زوبعة - فذهبت بعمامتی من رأسی، فلم أرها کیف ذهبت؟ و أین مرت؟ فلما دخلت علی أبی‌جعفر بن الرضا علیه‌السلام، فقال لی: «یا قاسم! ذهبت عمامتک فی الطریق؟». قلت: نعم. قال: «یا غلام أخرج الیه عمامته»، فأخرج الی عمامتی بعینها، قلت: [صفحه ۱۱۳] یابن رسول الله! کیف صارت الیک؟ قال: «تصدقت علی الأعرابی، فشکر الله لک، ورد عمامتک، و ان الله لا یضیع أجر المحسنین» [۱۵۴] . و نقل الاربلی عن القاسم بن عبدالرحمن - و کان زیدیا - قال: خرجت الی بغداد فبینا أنا بها اذ رأیت الناس یتعاودون و یتشرفون و یقفون قلت: ما هذا؟ فقالوا: ابن‌الرضا، ابن‌الرضا. فقلت: و الله لأنظرن الیه، فطلع علی بغل - أو بغلة - فقلت: لعن الله أصحاب الامامة حیث یقولون ان الله افترض طاعة هذا. فعدل الی و قال: «یا قاسم بن عبدالرحمن (أبشرا منا واحدا نتبعه انا اذا لفی ضلال و سعر).» [۱۵۵] . فقلت فی نفسی: ساحر و الله. فعدل الی فقال: (أألقی الذکر علیه من بیننا بل هو کذاب أشر)» [۱۵۶] . قال: فانصرفت و قلت بالامامة، وشهدت أنه حجة الله علی خلقه و اعتقدت [۱۵۷] .

دوره فی التربیة الأخلاقیة و الاجتماعیة

ان دور الامام علیه‌السلام فی المجتمع هو نفس دور الأنبیاء و الرسل علیهم‌السلام، یتمثل [صفحه ۱۱۴] فی بناء و صیاغة الانسان النموذج؛ لأن النبی أو الامام هو شاهد منتخب من قبل عالم الغیب، و یتحمل فی عالم الشهادة مسؤولیة تأسیس أمة صالحة من الداخل، بعد أن یغرس فی أعماقها کل المعانی و المثل والقیم الفاضلة، ثم قیادتها وفق الأوامر الالهیة، للوصول الی المجتمع التوحیدی المتکامل. و من خلال استقراء منهج الأنبیاء و الرسل فی قیادة البشریة و هدایتها عبر سلسلتهم الطویلة الممتدة منذ بدء الخلیقة المتمثلة بالانسان الأول، و الذی کان نبیا أیضا، و حتی الرسالة الخاتمة المتمثلة بأشرف الأنبیاء و الرسل صلی الله علیه و آله و سلم، و هو خاتمهم، نجد أن هذا المنهج یعتبر الانسان محور حرکته... الانسان لا کعقل مجرد، بل الانسان صاحب العقل و الروح و الأحاسیس والمشاعر... الانسان صاحب القلب و العواطف.. و علیه فمشروع الأنبیاء علیهم‌السلام و أوصیائهم - و خاتمتهم الأئمة الاثنی عشر علیهم‌السلام - فی صیاغة الانسان و تربیته و صنعه، یتم من خلال التعامل مع تلک المقومات الانسانیة التی ذکرنا بشکل عاطفی و عملی، و لیس کالفلاسفة الذین یتعاملون و یتجاذبون مع العقول المجردة. بعد هذه المقدمة الموجزة نستعرض بعض المرویات عن امامنا جواد الأئمة علیه‌السلام و التی تکشف لنا کیفیة توعیته لأصحابه و شیعته و عموم الامة و ارشادهم الی السلوک الایمانی القویم و من ذلک؛ الخبر الذی أورده ابن‌شعبة فی تحف العقول حیث نقل أن أباهاشم الجعفری قال للامام أبی‌جعفر علیه‌السلام فی یوم تزوج أم‌الفضل ابنة المأمون: (یا مولای لقد عظمت علینا برکة هذا الیوم. [صفحه ۱۱۵] فقال علیه‌السلام: «یا أباهاشم! عظمت برکات الله علینا فیه». قلت: نعم یا مولای. فما أقول فی الیوم. فقال علیه‌السلام: «تقول فیه خیرا فانه یصیبک». قلت: یا مولای أفعل هذا و لا أخالفه. قال علیه‌السلام: «اذا ترشد و لا تری الا خیرا») [۱۵۸] . و من ذلک أیضا الخبر المروی فی تهذیب شیخ الطائفة قدس سره بسنده عن أبی‌ثمامة قال: قلت لأبی‌جعفر الثانی علیه‌السلام: انی أرید أن ألزم مکة أو المدینة، و علی دین، فما تقول؟ فقال علیه‌السلام: «ارجع الی مؤدی دینک و انظر أن تلقی الله عزوجل و لیس علیک دین، ان المؤمن لا یخون» [۱۵۹] . و فی الکافی أورد عن ابن‌مهران، قال: کتب أبوجعفر الثانی علیه‌السلام الی رجل: «ذکرت مصیبتک بعلی ابنک، و ذکرت أنه کان أحب ولدک الیک، و کذلک الله عزوجل انما یأخذ من الولد و غیره أزکی ما عند أهله؛ لیعظم به أجر المصاب بالمصیبة.فأعظم الله أجرک، و أحسن عزاک، و ربط علی قلبک، انه قدیر، و عجل الله علیک بالخلف، و أرجو أن یکون الله قد فعل ان شاء الله تعالی» [۱۶۰] . و نقل المجلسی فی بحاره بسند رفعه الی بکر بن صالح قال: (کتب صهر [صفحه ۱۱۶] لی الی أبی‌جعفر الثانی علیه‌السلام أن أبی‌ناصب خبیث الرأی، و قد لقیت منه شدة و جهدا، فرأیک - جعلت فداک - فی الدعاء لی، و ما تری جعلت فداک؟ أفتری أن أکاشفه أم أداریه؟ فکتب: «قد فهمت کتابک و ما ذکرک من أمر أبیک، و لست أدع الدعاء لک ان شاء الله، و المداراة خیر لک من المکاشفة، و مع العسر یسر، فاصبر ان العاقبة للمتقین ثبتک الله علی ولایة من تولیت، نحن و أنتم فی ودیعة الله الذی لا یضیع ودائعه». قال بکر: فعطف الله بقلب أبیه حتی صار لا یخالفه فی شیء) [۱۶۱] . و حدث الشیخ الصدوق عن أبیه قوله: (حدثنی سعد بن عبدالله، عن الهیثم بن أبی‌مسروق النهدی، عن اسماعیل بن سهل، قال: کتبت الی أبی‌جعفر الثانی علیه‌السلام علمنی شیئا اذا أنا قلته کنت معکم فی الدنیا و الآخرة. قال: فکتب بخطه أعرفه: «أکثر من تلاوة (انا أنزلناه) و رطب شفتیک بالاستغفار» [۱۶۲] .

روائع من نور کلمه

أئمة أهل البیت علیهم‌السلام هم أزمة الحق، و أعلام الدین، و ألسنة الصدق! ان نطقوا صدقوا، و ان صمتوا لم یسبقوا. فهم عیش العلم، و موت الجهل. [صفحه ۱۱۷] یخبرکم حلمهم عن علمهم، و ظاهرهم عن باطنهم، و صمتهم عن حکم منطقهم، لا یخالفون الحق و لا یختلفون فیه. ان سکتوا کان سکوتهم ذکرا، و ان نظروا کان نظرهم عبرة، و ان نطقوا کان منطقهم الحکمة. فکلامهم: لا

یمل، و حدیثهم لا تمجه الآذان، و تستأنس به النفوس، و هو الی القلب أسرع منه الی السمع و ان کان یمر عبر صیوانه؛ و ذلک لأن لسان حالهم أسبق من لسان مقالهم. و ان مایخرج من القلب لا- شک أنه یدخل مفترشا صحراء القلب، و لا یبقی عالقا فی شفیر المسامع. فکما أن کلامهم علیهم‌السلام، و کل کلامهم نور.. و نطقهم حکمة.. فان امامنا الجواد علیه‌السلام - و هو أحد أهل البیت النبوی الطاهر - له أیضا کلمات حکیمة، و مواعظ نورانیة، و آداب الهیة. و قد آثرنا و نحن نقترب من خاتمة هذه الدراسة، نقل قبسات من أنوار حکمه علیه‌السلام و التی هی فی مضامینها مناهج عمل، و برامج توعیة و هدایة للساکین طریق الحق و الصلاح. فمما قاله علیه‌السلام: «لا تعاد أحدا حتی تعرف الذی بینه و بین الله تعالی، فان کان محسنا فانه لا یسلمه الیک، و ان کان مسیئا فان علمک به یکفیکه، فلا تعاده». و قال علیه‌السلام أیضا: «الثقة بالله تعالی ثمن لکل غال، و سلم الی کل عال». و قال علیه‌السلام: «من استفاد أخا فی الله فقد استفاد بیتا فی الجنة». و قال علیه‌السلام: «کیف یضیع من الله کافله؟! و کیف ینجو من الله طالبه؟! و من انقطع الی غیر الله وکله الله - تعالی - الیه، و من عمل علی غیر علم أفسد أکثر [صفحه ۱۱۸] مما یصلح» [۱۶۳] . و قال علیه‌السلام: «استصلاح الأخیار باکرامهم، و الأشرار بتأدیبهم، و المودة قرابة مستفادة». و قال علیه‌السلام: «القصد الی الله تعالی بالقلوب أبلغ من اتعاب الجوارح بالأعمال». و قال علیه‌السلام: «من أصغی الی ناطق فقد عبده، فان کان الناطق یؤدی عن الله عزوجل فقد عبد الله، و ان کان الناطق یؤدی عن الشیطان فقد عبد الشیطان» [۱۶۴] . و قال علیه‌السلام: لو کانت السموات و الأرض رتقا علی عبد ثم اتقی الله تعالی لجعل منها مخرجا». و قال علیه‌السلام: «لا تکن ولیا لله فی العلانیة، و عدوا له فی السر». و قال علیه‌السلام: «من استغنی بالله افتقر الناس الیه، و من اتقی الله أحبه الناس و ان کرهوا». و قال علیه‌السلام: «لن یستکمل العبد حقیقة الایمان حتی یؤثر دینه علی شهوته، و لن یهلک حتی یؤثر هواه و شهوته علی دینه». و قال علیه‌السلام: «عز المؤمن غناه عن الناس». و قال علیه‌السلام: «من أطاع هواه أعطی عدوه مناه». [صفحه ۱۱۹] و قال علیه‌السلام: «من هجر المداراة قارنه المکروه، و من لم یعرف الموارد، أعیته المصادر» [۱۶۵] . و قال علیه‌السلام: «راکب الشهوات لا تستقال له عثرة». و قال علیه‌السلام: «ما عظمت نعمة الله علی عبد الا عظمت علیه مؤونة الناس، فمن لم یحتمل تلک المؤونة فقد عرض النعمة للزوال». و قال علیه‌السلام: «من کثر همه سقم جسده». و قال علیه‌السلام: «من لم یرض من أخیه بحسن النیة، لم یرض بالعطیة». و قال علیه‌السلام: «أهل المعروف الی اصطناعه أحوج من أهل الحاجة الیه؛ لأن لهم أجره و فخره و ذکره، فمهما اصطنع الرجل من معروف فانما یبدأ فیه بنفسه، فلا یطلبن شکر ما صنع الی نفسه من غیره». و قال علیه‌السلام: «من أخطأ وجوه المطالب خذلته وجوه الحیل». و قال علیه‌السلام: «من استحسن قبیحا کان شریکا فیه». و قال علیه‌السلام: «موت الانسان بالذنوب أکثر من موته بالأجل، و حیاته بالبر أکثر من حیاته بالعمر». و قال علیه‌السلام: «ثلاث یبلغن بالعبد رضوان الله تعالی: کثرة الاستغفار؛ و لین الجانب؛ و کثرة الصدقة. و ثلاث من کن فیه لم یندم: ترک العجلة، و المشورة؛ و التوکل علی الله عند العزم». و قال علیه‌السلام: «المؤمن یحتاج الی ثلاث خصال: توفیق من الله، و واعظ من [صفحه ۱۲۰] نفسه، و قبول ممن ینصحه». و قال علیه‌السلام: «التوبة علی أربع دعائم: ندم بالقلب، و استغفار باللسان؛ و عمل بالجوارح، وعزم أن لا یعود». و قال علیه‌السلام: «أربع من کن فیه استکمل الایمان: من أعطی لله؛ و منع فی الله؛ و أحب لله؛ و أبغض فیه». و قال علیه‌السلام: «الجمال فی اللسان، و الکمال فی العقل». و قال علیه‌السلام: «العفاف زینة الفقر، و الشکر زینة الغنی، و الصبر زینة البلاء، و التواضع زینة الحسب، و الفصاحة زینة الکلام، و العدل زینة الایمان، و السکینة زینة العبادة، و الحفظ زینة الروایة، و خفض الجناح زینة العلم، و حسن الأدب زینة العقل، و بسط الوجه زینة الحلم، و الایثار زینة الزهد، و بذل المجهود زینة النفس، و کثرة البکاء زینة الخوف، و التقلل زینة القناعة، و ترک المن زینة المعروف، و الخشوع زینة الصلاة، و ترک ما لا یعنی زینة الورع». و قال علیه‌السلام: «یوم العدل علی الظالم أشد من یوم الجور علی المظلوم». و قال علیه‌السلام: «اظهار الشیء قبل أن یستحکم مفسدة له». و قال علیه‌السلام: و قد سئل عن الحزم: «هو أن تنظر فرصتک و تعاجل ما أمکنک» [۱۶۶] . و قال لبعض الثقات عنده، و قد أکثر من تقریظه: «أقلل من ذلک، فان [صفحه ۱۲۱] کثرة الملق تهجم علی الظنة، و اذا حللت من أخیک فی الثقة فاعدل عن الملق الی حسن النیة» [۱۶۷] . و قال علیه‌السلام: «الحسد ماحق للحسنات، و

الزهو جالب للمقت، و العجب صادن عن طلب العلم داع الی التخمط فی الجهل، و البخل أذم الأخلاق، و الطمع سجیة سیئة» [۱۶۸] . و نقل ابن‌حمدون - أیضا - فی تذکرته عن ربیع الأبرار، قوله علیه‌السلام: «ایاک و الحسد فانه یبین فیک و لا یبین فی عدوک» [۱۶۹] . و قال علیه‌السلام: «علیکم بطلب العلم، فان طلبه فریضة، و البحث عنه نافلة، و هو صلة بین الاخوان، و دلیل علی المروءة، و تحفة فی المجالس، و صاحب فی السفر، و أنس فی الغربة» [۱۷۰] . [صفحه ۱۲۳]

شهادته و ما قیل فیه

استدعاء المعتصم

برحیل المأمون فی ۱۳ رجب سنة» ۲۱۸ ه» بویع لأخیه أبی‌اسحاق المعتصم محمد بن هارون فی شعبان من نفس ذلک العام. و یبدو أن الأشهر الأخیرة من تلک السنة کانت حافلة بحدث البیعة للخلیفة الجدید، حیث انه لم یکن یومها فی بغداد عاصمة الخلافة، اذ کان خرج مع جیش المأمون لحرب الروم و کان قائدا لأحد فصائل الجیش. و لما رجع الی بغداد فی رمضان شغلته الأشهر الثلاثة الأخیرة فی ترتیب القواد و الوزراء و عمال الولایات، و بعض الثورات و التحرکات المضادة. و ما أن أستتب له أمر الملک و انقادت البلاد له شرقا و غربا، حتی أخذ یتناهی الی سمعه بروز نجم الامام الجواد علیه‌السلام، و استقطابه لجماهیر الامة، و أخذه بزمام المبادرة شیئا فشیئا. و تتسارع التقاریر الی الحاکم الجدید بتحرک الامام أبی‌جعفر علیه‌السلام وسط الامة الاسلامیة. علیه، یقرر المعتصم العباسی و بمشورة مستشاریه و وزرائه، و منهم ابن أبی‌دؤاد الایادی، قاضی القضاة المعروف حاله الشخصی، المبغض لأهل البیت النبوی علیهم‌السلام الذی کان یسیطر علی المعتصم و قراراته و سیاسته، یقرر [صفحه ۱۲۴] المعتصم بکتاب یبعثه الی والیه علی المدینة محمد بن عبدالملک الزیات [۱۷۱] فی عام» ۲۱۹ ه» بحمل الامام أبی‌جعفر الجواد علیه‌السلام و زوجته أم‌الفضل بکل اکرام و اجلال و علی أحسن مرکب الی بغداد. لم یکن بد من قبل الامام علیه‌السلام من الاستجابة لهذا الاستدعاء، الذی یشم منه الاجبار و الاکراه، و قد أحس الامام علیه‌السلام بأن رحلته هذه هی الأخیرة التی لا عودة بعدها؛ لذلک فقد خلف ابنه أباالحسن الثالث فی المدینة بعد أن اصطحبه معه الی مکة لأداء موسم الحج، و أوصی له بوصایاه و سلمه مواریث الامامة، و أشهد أصحابه بأنه امامهم من بعده.. [۱۷۲] و تستمر الاستعدادات لترحیل الامام الی بغداد، و یستمهلهم الامام علیه‌السلام لحین أداء الموسم، و فعلا یؤدی الامام الجواد علیه‌السلام الموسم، و یترک مکة فور أداء المناسک معرجا علی المدینة الرسول صلی الله علیه و آله و سلم لیخلف فیها ابنه الوصی الوریث، ولکن یبدو أنه علیه‌السلام خرج من المدینة متجها الی بغداد و لم یزر جده المصطفی صلی الله علیه و آله و سلم، و کأنه أراد بهذه العملیة التعبیر عن احتجاجه علی هذا الاستدعاء، و أن خروجه من مدینة جده انما هو مکره علیه. و یواصل الامام علیه‌السلام رحلته الی المصیر المحتوم و قد أخبر أحد أصحابه بأنه غیر عائد من رحلته هذه مرة اخری [۱۷۳] کما روی محمد بن القاسم، عن أبیه، و روی غیره أیضا، قال: لما خرج - الامام الجواد علیه‌السلام - من المدینة فی [صفحه ۱۲۵] المرة الأخیرة، قال: «ما أطیبک یا طیبة! فلست بعائد الیک» [۱۷۴] ، و بعید هذا فقد أخبر الامام علیه‌السلام أصحابه فی السنة التی توفی فیها بأنه راحل عنهم هذا العام. فعن محمد بن الفرج الرخجی، قال: (کتب الی أبوجعفر علیه‌السلام: «احملوا الی الخمس فانی لست آخذه منکم سوی عامی هذا». فقبض فی تلک السنة) [۱۷۵] . و أخیرا ینتهی به المسیر الی بغداد عاصمة الدولة العباسیة، مقره و مثواه الأخیر الأبدی، و یدخلها لیلتین بقیتا من المحرم من سنة» ۲۲۰ ه» [۱۷۶] و ما أن وصل الیها و حط فیها رحاله حتی أخذ المعتصم یدبر و یعمل الحیلة فی قتل الامام علیه‌السلام بشکل سری؛ و لذلک فقد شکل مثلثا لتدبیر عملیة الاغتیال بکل هدوء..

مثلث الاغتیال

علی الرغم من تعدد الروایات فی کیفیة شهادة الامام أبی‌جعفر الجواد علیه‌السلام، فان أغلبها یجمع علی أن الامام اغتیل مسموما - و لو أن البعض توقف فی أن یشهد بذلک؛ لعدم ثبوت خبر لدیه [۱۷۷] - و أن مثلث الاغتیال قد تمثل فی زوجته أم‌الفضل زینب بنت المأمون، و هی المباشر الأول التی قدمت للامام عنبا مسموما، ثم فی أخیها جعفر، یدبرهم و یساعدهم علی هذا الأمر المعتصم بن هارون. [صفحه ۱۲۶] فقد ذکر ذلک غیر واحد من المؤرخین ومنهم المؤرخ الشهیر المسعودی فقال: (فلما انصرف أبوجعفر الی العراق لم یزل المعتصم و جعفر بن المأمون یدبرون و یعملون الحیلة فی قتله، فقال جعفر لاخته أم‌الفضل - و کانت لامه و أبیه - فی ذلک؛ لأنه وقف علی انحرافها عنه و غیرتها علیه لتفضیله أم أبی‌الحسن ابنه علیها، مع شدة محبتها له؛ و لأنها لم ترزق منه ولد، فأجابت أخاها جعفرا) [۱۷۸] . و قال غیره: (ثم ان المعتصم جعل یعمل الحیلة فی قتل أبی‌جعفر علیه‌السلام و أشار الی ابنة المأمون زوجته بأن تسمه؛ لأنه وقف علی انحرافها عن أبی‌جعفر علیه‌السلام و شدة غیرتها علیه؛ لتفضیله أم أبی‌الحسن ابنه علیها؛ و لأنه لم یرزق منها ولد، فأجابته الی ذلک) [۱۷۹] . أما ابن‌شهر آشوب فقد نقل فی مناقبه أنه: (لم بویع المعتصم جعل یتفقد أحواله، فکتب الی عبدالملک الزیات أن ینفذ الیه التقی و أم‌الفضل) [۱۸۰] .

و حان الرحیل

کما تضاربت الآراء و اختلفت فی تعیین تاریخ مولده، کذلک وقع الاختلاف فی تعیین یوم شهادته علیه‌السلام. و لا یمکن الترجیح علی نحو الجزم بأحد تلک الأقوال سواء فی المولد أو الوفاة، لکننا نستطیع أن نستقرب أحد التواریخ المنقولة فی المصادر من خلال الاستئناس ببعض القرائن أو [صفحه ۱۲۷] الدلائل التی تساعد علی ذلک. و بناء علی کون عمر الامام الجواد علیه‌السلام عند وفاته قد ضبط فی بعض المصادر بخمس و عشرین سنة، و شهرین، و ثمانیة عشر یوما [۱۸۱] ، و لو رجح تاریخ مولده فی ۱۷ رمضان سنة (۱۹۵ ه) [۱۸۲] ، فان وفاته علیه‌السلام ستکون وفق ذلک البناء یوم الثلاثاء لخمس خلون من ذی‌الحجة سنة (۲۲۰ ه) [۱۸۳] . و مما یعضد هذا الرأی وجود روایة فی الکافی فی باب الاشارة و النص علی أبی‌الحسن الثالث علیه‌السلام: «شهد أحمد بن أبی‌خالد مولی أبی‌جعفر أن أباجعفر محمد بن علی بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن الحسین بن علی بن أبی‌طالب علیهم‌السلام، أشهده أنه أوصی الی علی ابنه بنفسه و أخواته.. الی أن ینتهی من بعض وصایاه و یؤرخ الوصیة بقوله: و ذلک یوم الأحد لثلاث لیال خلون من ذی‌الحجة سنة عشرین و مئتین..» [۱۸۴] . من هذا یتبین أن الامام علیه‌السلام حی یرزق فی یوم الأحد، حیث کتب وصیته و أشهد علیها ثلاثة من أصحابه المقربین الیه: خادمه، و مولاه، و أحد أبناء عمومته، ثم کانت بعد ذلک شهادته علیه‌السلام یوم الثلاثاء. و قیل: یوم الثلاثاء لست لیال خلون من ذی‌الحجة سنة عشرین و مائتین [۱۸۵] . [صفحه ۱۲۸] أما کیفیة وفاته علیه‌السلام فانه اختلف فیها أیضا، فمن قائل بشهادته مسموما بعنب رازقی، و من قائل بمسمومیته فی مندیل، و هناک من قال انه سم بشراب، أو من قال ان المعتصم أشار الی أعوانه بدعوته الی مأدبة فقدم له طعام مسموم فأکل منه، و منهم من صرح بعدم ثبوت خبر موته بالسم، و سکت البعض الآخر عن کیفیة موته و اکتفی بکلمة (قبض). و لعل أقدم نص توفرنا علیه الخبر الذی أورده العیاشی المتوفی سنة» ۳۲۰ ه) فی تفسیره. قال العیاشی: (.. قال زرقان: ان ابن أبی‌دؤاد قال: صرت الی المعتصم بعد ثلاثة، فقلت: ان نصیحة أمیرالمؤمنین علی واجبة، و أنا أکلمه بما أعلم أنی أدخل به النار. قال: و ما هو؟ قلت: اذا جمع أمیرالمؤمنین فی مجلسه فقهاء رعیته و علماءهم لأمر واقع من أمور الدین، فسألهم عن الحکم فیه فأخبروه بما عندهم من الحکم فی ذلک، و قد حضر المجلس أهل بیته و قواده و وزراؤه و کتابه، و قد تسامع الناس بذلک من وراء بابه، ثم یترک أقاویلهم کلهم لقول رجل یقول شطر هذه الأمة بامامته، و یدعون أنه أولی منه بمقامه، ثم یحکم بحکمه دون حکم الفقهاء!! قال: فتغیر لونه و انتبه لما نبهته له، و قال: جزاک الله عن نصیحتک خیرا، قال: فأمر (المعتصم) یوم الرابع فلانا من کتاب وزرائه بأن یدعوه الی منزله، [صفحه ۱۲۹] فدعاه. فأبی أن یجیبه و قال: «قد علمت أنی لا أحضر مجالسکم». فقال: انی انما أدعوک الی الطعام، و أحب أن تطأ ثیابی و تدخل منزلی فأتبرک بذلک، فقد أحب فلان بن فلان (من وزراء الخلیفة)

لقاءک. فصار الیه، فلما أطعم منها أحس السم، فدعا بدابته، فسأله رب المنزل أن یقیم، قال: «خروجی من دارک خیر لک». فلم یزل یومه ذلک و لیله فی خلفة حتی قبض علیه‌السلام) [۱۸۶] . أما الشیخ المفید رحمه الله فقد نقل فی ارشاده بأنه علیه‌السلام: (قبض ببغداد، و کان سبب وروده الیها اشخاص المعتصم له من المدینة، فورد بغداد للیلتین بقیتا من المحرم من سنة عشرین و مئتین، و توفی بها فی ذی‌القعدة من هذه السنة. و قیل: انه مضی مسموما، و لم یثبت بذلک عندی خبر فأشهد به) [۱۸۷] . فی حین نجد أن المؤرخ علی بن الحسین المسعودی المتوفی سنة» ۴۳۶ ه» یقول: (و قیل: ان أم‌الفضل بنت المأمون لما قدمت معه من المدینة الی المعتصم سمته) [۱۸۸] . و فی موضع آخر ذکر أن مثلث الاغتیال (المعتصم - جعفر - أم‌الفضل) کانوا قد تشاوروا و تعاونوا علی قتل الامام و التخلص منه بعد قدومه الی بغداد، بل ما استدعی الا للغرض ذاته. فقال: (.. و جعلوا - المعتصم بن [صفحه ۱۳۰] هارون و جعفر بن المأمون و أخته أم‌الفضل - سما فی شیء من عنب رازقی و کان یعجبه العنب الرازقی، فلما أکل منه ندمت و جعلت تبکی. فقال لها: «ما بکاؤک؟ و الله لیضربنک الله بفقر لا ینجبر، و بلاء لا ینستر»، فبلیت بعلة فی أغمض المواضع من جوارحها صارت ناسورا ینتقض علیها فی کل وقت. فأنفقت مالها و جمیع ملکها علی تلک العلة حتی احتاجت الی رفد الناس. و تردی جعفر فی بئر فأخرج میتا، و کان سکرانا.. و لما حضرت الامام علیه‌السلام الوفاة نص علی أبی‌الحسن و أوصی الیه، و کان قد سلم المواریث و السلاح الیه بالمدینة) [۱۸۹] . و أضاف ابن‌شهر آشوب السروی المازندرانی (ت / ۵۸۸ ه)، و أبوجعفر محمد بن جریر الطبری الامامی (من أعلام القرن الخامس الهجری)، «ان امرأته أم‌الفضل بنت المأمون سمته فی فرجه بمندیل، فلما أحس بذلک قال لها: «أبلاک الله بداء لا دواء له»، فوقعت الأکلة فی فرجها، و کانت تنصب للطبیب فینظرون الیها و یسرون - أو یشیرون - بالدواء علیها فلا ینفع ذلک حتی ماتت من علتها) [۱۹۰] . و قال ابن‌شهر آشوب قبل ذلک أن الامام علیه‌السلام لما تجهز (و خرج الی بغداد فأکرمه - أی المعتصم - و عظمه، و أنفذ أشناس [۱۹۱] بالتحف الیه و الی أم [صفحه ۱۳۱] الفضل، ثم أنفذ الیه شراب حماض الأترج [۱۹۲] تحت ختمه علی یدی أشناس، و قال: ان أمیرالمؤمنین ذاقه قبل أحمد بن أبی‌دؤاد، و سعد بن الخضیب و جماعة من المعروفین، و یأمرک أن تشرب منها بماء الثلج، و صنع فی الحال. فقال - أی الامام علیه‌السلام -: «أشربها باللیل». قال: انها تنفع باردا، و قد ذاب الثلج، و أصر علی ذلک، فشربها عالما بفعلهم) [۱۹۳] . و بعد، فهذا اجمال لما ورد فی شأن وفاته و کیفیتها، و الذی یبدو راجحا هو أن الامام علیه‌السلام قضی علیه بالسم، و أن المشارکین فی عملیة الاغتیال قد عرفتهم، و عرفت تدبیرهم. مع العلم أن محاولات سبقت کانت تدبر لاغتیال الامام؛ لکنه علیه‌السلام کان یعلم بها، و کان حذرا و قد أخذ بالاحتیاط فی التعامل سواء مع زوجته أو مع أعوان السلطان فی مأکله و مشربه. و لقد کان متوقعا هذا الأمر قبل وقت غیر قلیل، فیوم دخل علیه محمد بن علی الهاشمی صبیحة عرسه فی بغداد کان یتوقع هذا أن یأتوا للامام بماء مسموم حین طلب ماء للشرب. کما أفلت علیه‌السلام من محاولة استهدفت سمه فی طعام قدم له، فقد نقل أبوجعفر المشهدی باسناده: (عن محمد بن القاسم، عن أبیه، و عن غیر واحد من أصحابنا أنه قد سمع عمر بن الفرج أنه قال: سمعت من أبی‌جعفر علیه‌السلام شیئا لو رآه محمدا أخی لکفر. فقلت: و ما هو أصلحک الله؟ [صفحه ۱۳۲] قال: انی کنت معه یوما بالمدینة اذ قرب الطعام، فقال: «أمسکوا». فقلت: فداک أبی، قد جاءکم الغیب! فقال: «علی بالخباز». فجیء به، فعاتبه و قال: «من أمرک أن تسمنی فی هذا الطعام؟». فقال له: جعلت فداک (فلان)، ثم أمر بالطعام فرفع و أتی بغیره) [۱۹۴] . و علی أی حال فقد نجح مثلث الاغتیال فی تدبیرهم الأخیر، و أطفأوا نور الامام، و حرموا أنفسهم و الامة من برکاته، و ما أطفأوا الا نورا من أنوار النبوة، لو کانوا رعوه حق رعایته لسقوا ماء غدقا، و لأکلوا من فوقهم و من تحت أرجلهم، ولکنهم: عجبت لقوم أضلوا السبیل و لم یبتغوا اتباع الهدی فما عرفوا الحق حین استنار و لا أبصروا الفجر لما بدا و سرعان ما یلتحق الامام علیه‌السلام الی بارئه فینال هناک کأسه الأوفی، و هو لم یخسر الدنیا؛ لأنه لم یکن یملک منها شیئا، و لا رجا و أمل یوما من حطامها شیئا، لکن الامة خسرته ابنا من أبناء الرسالة، و علما من أعلام النبوة، و طودا شامخا کان یفیض علی هذا الوجود کل أسباب العلم و المعرفة، و التقی و الصلاح، و لو قدروه حق قدره؛ لأکلوا من فوق رؤوسهم و من تحت أرجلهم، و لوجدوا به خیرا کثیرا. و روی أن ابنه علی الهادی علیه‌السلام قام فی جهازه و غسله و تحنیطه

و تکفینه کما أمره و أوصاه، فغسله و حنطه و أدرجه فی أکفانه و صلی علیه فی جماعة [صفحه ۱۳۳] من شیعته و موالیه [۱۹۵] . و جاء فی الأخبار أن الواثق صلی علیه بحضور جماهیر غفیرة من الناس، ثم حمل جثمانه فی موکب مهیب تشیعه عشرات الآلاف من الناس الی مقابر قریش حیث مثوی جده الامام الکاظم موسی بن جعفر علیهماالسلام، فأقبر الی جواره فی ملحودة أصبحت الیوم عمارة شامخة تناطح السماء بمآذنها الذهبیة، و قبلة یؤمها آلاف المسلمین یومیا للتبرک بأعتابها، و طلب الحوائج من ساکنیها. و لطالما انقلب الملمون و المستغیثون الی أهلهم فرحین بما وجدوا من انجاز طلباتهم التی تعسر حل مشکلها، بل و ان البعض منها کان فی حکم المحال حل معضله.

الاشادة بشخصیة الامام

الامام الجواد علیه‌السلام ما رآه أحد الا أعجب به و دهش، و ما سمع به أحد الا أشاد به و أطراه، فقد ملکت هیبة الامام و مواهبه و نبوغه المبکر عقول و عواطف العلماء و المؤرخین، فراحوا یسجلون اعظامهم و اکبارهم عبر کلمات المدیح و الاطراء عندما یصلون الی ساحة قدس الامام الجواد علیه‌السلام لیکتبوا عن حیاته الشریفة. و قد انتخبنا هذه المجموعة من الانطباعات لعدد من العلماء و کبار المؤرخین - من غیر الامامیة غالبا - عن شخصیة الامام الجواد علیه‌السلام و مواهبه الخلاقة، و عبقریته المنقطعة النظیر، و ما اتصف به من نزعات و أخلاق کانت تحکی خلق و صفات جده الرسول الأکرم صلی الله علیه و آله و سلم، و آبائه المیامین الأطهار، نردفها وفق تسلسل سنی وفیات أصحابها، و هی کما یلی: [صفحه ۱۳۴] ۱ - ابن‌طلحة الشافعی (ت / ۶۵۲ ه)، قال فی کتابه «مطالب السؤول فی مناقب آل الرسول» عند تعرضه لترجمة الامام الجواد علیه‌السلام: (و أما) مناقب أبی‌جعفر محمد الجواد.. فما اتسعت له حلبات مجالها، و لا امتدت له أوقات آجاله، بل قضت علیه الأقدار الالهیة بقلة بقائه فی الدنیا بحکمها و سجالها، فقل فی الدنیا مقامه، و عجل علیه فیها حمامه، فلم تطل لیالیه، و لا امتدت أیامه.. فانه قد تقدم فی آبائه علیهم‌السلام أبوجعفر محمد الباقر بن علی، فجاء هذا باسمه و کنیته و اسم أبیه، فعرف بأبی جعفر الثانی. و ان کان صغیر السن فهو کبیر القدر، رفیع الذکر، و مناقبه رضی الله عنه کثیرة.. [۱۹۶] . ۲ - سبط ابن‌الجوزی (ت / ۶۵۴ ه)، قال فی «تذکرة الخواص»: محمد بن علی بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن الحسین بن علی بن أبی‌طالب علیهم‌السلام.. و کان علی منهاج أبیه فی العلم و التقی و الزهد و الجود. و لما مات أبوه قدم علی المأمون فأکرمه و أعطاه ما کان یعطی أباه.. و کان یلقب بالمرتضی و القانع، و کانت وفاته خامس ذی‌الحجة.. و قبره یزار، و کان له أولاد المشهور منهم علی الامام [۱۹۷] . ۳ - علی بن عیسی الاربلی (ت / ۶۹۳ ه)، قال فی «کشف الغمة»: الجواد علیه‌السلام فی کل أحواله جواد، و فیه یصدق قول اللغوی جواد من الجودة من أجواد، فاق الناس بطهارة العنصر، و زکاء المیلاد، فما قاربه [صفحه ۱۳۵] أحد.. و مکانته الرفیعة تسمو علی الکواکب، و منصبه یشرق علی المناصب. له الی المعالی سمو، و الی الشرف رواح و غدو، و فی السیادة اغراق و علو. تتأرج المکارم من أعطافه، و یقطر المجد من أطرافه. اذا اقتسمت غنائم المجد و المعالی و المفاخر کان له صفایاها، و اذا امتطیت غوارب السؤدد کان له أعلاها و أسماها. یباری الغیث جودا و عطیة، و یجاری اللیث نجدة و حمیة. فمن له أب کأبیه أو جد کجده؟ فهو شریکهم فی مجدهم و هم شرکاؤه فی مجده، و کما ملأوا أیدی العفاة برفدهم، ملأ أیدیهم برفده [۱۹۸] . ۴ - أبوالفداء (ت / ۷۳۲ ه)، فی تاریخه المسمی «المختصر فی أخبار البشر» أو «تأریخ أبی‌الفداء»: محمد بن علی بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن الحسین بن علی بن أبی‌طالب، و هو أحد الأئمة الاثنی عشر عند الامامیة.. و محمد الجواد المذکور، هو تاسع الأئمة الاثنی عشر، و قد تقدم ذکر أبیه علی الرضا [۱۹۹] . ۵ - الحافظ الذهبی (ت / ۷۴۸ ه)، قال فی «تاریخ الاسلام»: محمد بن الرضا علی بن الکاظم علی بن الکاظم موسی بن الصادق جعفر بن الباقر محمد بن زین‌العابدین علی بن الشهید الحسین بن أمیرالمؤمنین علی بن أبی‌طالب، أبوجعفر الهاشمی الحسینی. [صفحه ۱۳۶] کان یلقب بالجواد، و بالقانع، و بالمرتضی. کان من سروات آل بیت النبی صلی الله علیه و آله و سلم.. توفی ببغداد فی آخر سنة عشرین شابا طریا.. و کان أحد الموصوفین بالسخاء؛ و لذلک لقب بالجواد.. رحمه

الله و رضی عنه [۲۰۰] . ۶ - ابن تیمیة الحنبلی (ت / ۷۵۸ ه)، قال فی کتابه «منهاج السنة» ما نصه: محمد بن علی الجواد، کان من أعیان بنی‌هاشم، و هو معروف بالسخاء و السؤدد، و لهذا سمی (الجواد). و مات و هو شاب ابن‌خمس و عشرین سنة [۲۰۱] . ۷ - الیافعی (ت / ۷۶۸ ه)، قال فی کتابه «مرآة الجنان»: أبوجعفر محمد الجواد بن علی الرضا بن موسی الکاظم بن جعفر الصادق بن محمد الباقر، أحد الاثنی عشر اماما الذین یدعی الرافضة فیهم العصمة. و کان المأمون قد نوه بذکره.. و کان الجواد یروی مسندا عن آبائه الی علی بن أبی‌طالب رضوان الله تعالی علیهم أجمعین. و کان یقول: «من استفاد أخا فی الله فقد استفاد بیتا فی الجنة» [۲۰۲] . ۸ - الغزی (ت / ۱۱۶۷ ه)، ذکر ترجمة مقتضبة للامام الجواد علیه‌السلام فی کتابه «دیوان الاسلام»، فقال: الجواد: محمد بن علی بن موسی، السید الشریف أبوجعفر الهاشمی [صفحه ۱۳۷] الحسینی، أحد الأئمة الاثنی عشر عند الامامیة [۲۰۳] . ۹ - الزرکلی (ت / ۱۳۹۶ ه)، قال فی «الأعلام»: محمد بن علی الرضا بن موسی الکاظم الطالبی الهاشمی القرشی، أبوجعفر الملقب بالجواد (۲۲۰ - ۱۹۵ ه / ۸۳۵ - ۸۱۱ م): تاسع الأئمة الاثنی عشر عند الامامیة. کان رفیع القدر کأسلافه، ذکیا، طلق اللسان، قوی البدیهة [۲۰۴] .

ما قیل فی رثائه

و قبل اختتام هذه الدراسة نفتح صفحة الأدب، و من الأدب ننتخب ملف الشعر الذی هو أحد أقوی مفردات الأدب العربی شیوعا، و أبرز الوسائل الاعلامیة و أکثرها فاعلیة و انتشارا یومذاک، و حتی فی عصرنا الحاضر الذی بهت فیه بریق الشعر، و قل الاهتمام بالشعر و الشعراء الی حد کبیر جدا، حیث أصبح الشعر فی البرامج و المهرجانات و الاحتفالات مادة لملء الفراغ، فانه - مع ذلک - ما تزال له رنة و تأثیر علی السامعین یفوق أی وسیلة اعلامیة أخری. و للأثر البالغ للشعر علی مسامع الناس، و لشدة تعاطفهم مع ایقاعاته الموسیقیة، و میل النفوس الیه، فقد قال فیه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم: «ان من الشعر [صفحه ۱۳۸] لحکما، و ان من البیان لسحرا» [۲۰۵] . کما أن أئمة أهل البیت علیهم‌السلام قد اقتفوا أثر الرسول صلی الله علیه و آله و سلم، فاستنشدوا الشعر، و بعضهم أنشد. و قربوا الشعراء المبدأیین المنافحین عن الحق و العدل و أهله، و حثوهم علی قول الشعر و أجزلوا لهم العطاء و وعدوهم الجنة. قال الامام الصادق علیه‌السلام: «من قال فینا بیت شعر بنی الله له بیتا فی الجنة» [۲۰۶] . و علیه فقد برز شعراء أفذاذ مثالیون نصروا الحق، و لم تأخذهم فی الله لومة لائم، و نافحوا عن أئمة أهل البیت علیهم‌السلام و مدحوهم و رثوهم بأحسن ما یکون المدح و الرثاء، أمثال الشهید دعبل الخزاعی، و الکمیت الأسدی، و مهیار، و کوکبة لا تحصی عدا منذ الصدر الأول و الی یومنا هذا. فملأوا بمدیحهم و رثائهم عشرات الدواوین، و طبیعی أن یکون لامامنا أبی‌جعفر الثانی علیه‌السلام نصیب من ذلک المدیح و الرثاء، باعتباره حلقة من حلقات سلسلة الذهب. و قد وقفنا علی الکثیر من شعر المدح و الرثا بشأن الامامین الهمامین الجواد و جده موسی بن جعفر علیهماالسلام، و ما یختص بالجواد علیه‌السلام وحده. انتخبنا منه ما تتسع له دراستنا هذه، فالی المراثی و المدیح التی راعینا فی ترتیب أبیاتها التسلسل التاریخی حسب سنی وفاة ناظمیها: ۱ - فأقدم نص وقفنا علیه فی مدیح الامام الجواد علیه‌السلام و آبائه الطاهرین علیه‌السلام هو للشاعر أبی تمام حبیب بن أوس الطائی المتوفی سنة» ۲۳۰ ه»، المعاصر للامام الجواد علیه‌السلام. و القصیدة تتألف من» ۵۹ «بیتا، و هی [صفحه ۱۳۹] لیست فی دیوانه المطبوع، عثر علیها الشیخ حسین علی آل سلیمان البحرانی فأثبتها کاملة فی ریاضه، و مطلعها: حصحص الحق فاسهری أو فنامی عن ملامی ستحتوین ملامی ثم یصل بعد عدة أبیات الی غرضه فیقول: ربی الله و الأمین نبیی صفوة الله و الوصی امامی ثم سبطا محمد تالیاه و علی و باقر العلم حامی و التقی الزکی جعفر الطیب مأوی المعتو و المعتام ثم موسی ثم الرضا علم الفصل الذی طال سائر الأعلام و المصفی محمد بن علی و المعری من کل سوء و ذام أبرزت منه رأفة الله بالناس لترک الظلام بدر التمام فرع صدق نمی الی الرتبة العلیا و فرع النبی لا شک نامی فهو ماض علی البدیهة بالفیصل من رأی هبرزی همام عالم بالامور غارت فلم تنجم و هذا یکون بالانجام بالامور التی تبیت تقاسیها علی حین سکرة النوام هؤلاء الاولی أقام بهم حجته ذوالجلال و الاکرام عصبة لست منکرا أننی یفنی قعودی بحبهم و قیامی [۲۰۷] . [صفحه ۱۴۰] ۲ - و فی المقتضب روی

ابن‌عياش عن عبدالله بن محمد المسعودى، قال: حدثنى المغيرة بن محمد المهلبى، قال أنشدنى عبدالله بن أيوب الخريبى [۲۰۸] الشاعر، و كان انقطاعه الى أبى‌الحسن على بن موسى الرضا عليه‌السلام، و لما توفى عليه‌السلام وقف يؤبنه و يمتدح أباجعفر محمدا ابنه بقصيدة طويلة يقول فيها: يابن الذبيح و يابن أعراق الثرى طابت أرومته و طاب عروقا يابن الوصى وصى أفضل مرسل أعنى النبى الصادق المصدوقا ما لف فى خرق القوابل مثله أسد يلف مع الخريق خريقا يا أيها الحبل المتين متى أعذ يوما بعقوته أجده وثيقا أنا عائذ بك فى القيامة لائذ أبغى لديك من النجاة طريقا لا يسبقنى فى شفاعتكم غدا أحد فلست بحبكم مسبوقا يابن الثمانية الأئمة غربوا و أبا الثلاثة شرقوا تشريقا ان المشارق و المغارب أنتم جاء الكتاب بذلكم تصديقا [۲۰۹] . [صفحه ۱۴۱] ۳ - أما شاعر الولاء لأهل البيت عليهم‌السلام أبومحمد العونى [۲۱۰] ، فقد نظم فى مولد الامام الجواد عليه‌السلام أبياتا يقول فيها: هذا الذى اذ ولدته أمه عاجلها منه حسيبا فابتدر حتى تفرغن النسا من حولها و قلن هذا هو أمر مبتكر و الولد الطيب قد جلله عنهن مولاه بثوب فاستتر [۲۱۱] . ۴ - و لأبى‌الفتح على بن عيسى الاربلى قصيدة فى مدح الامام الجواد عليه‌السلام و بيان فضله أثبتها فى كتابه كشف الغمة يقول فيها: حماد حماد للمثنى حماد على آلاء مولانا الجواد امام هدى له شرف و مجد علا بهما على السبع الشداد امام هدى له شرف و مجد أقر به الموالى و المعادى تصوب يداه بالجدوى فتغنى عن الأنواء فى السنة الجماد يبخل جود كفيه اذا ما جرى فى الجود منهل الغواد فواضله و أنعمه غزار عهدن أبر من سح العهاد فمن يرجو اللحاق به اذا ما أتى بطريق فخر أو تلاد [صفحه ۱۴۲] من القوم الذين أقر طوعا بفضلهم الأصادق و الأعادى بهم عرف الورى سبل المعالى و هم دلوا الأنام سبل الرشاد و هم من غير شك و خلف اذا أنصفت سادات العباد أيا مولاى دعوة ذى ولاء اليكم ينتمى و بكم ينادى و قد قدمتكم زادا لسيرى الى الاخرى و نعم الزاد زادى فأنتم عدتى ان ناب دهر و أنتم ان عرى خطب عتادى [۲۱۲] . ۵ - و للشيخ الحر العاملى محمد بن الحسن بن على المنتهى نسبه الى الشهيد الحر الرياحى رضى الله عنه و المتوفى سنة» ۱۱۰۴ ه»، أرجوزة طويلة فى تاريخ الامام الجواد عليه‌السلام و بيان معجزاته و فضائله، منها قوله: نصوصه كثيرة تواترت معجزاته كذاك اشتهرت و ما جرى له مع المأمون من موطئات العلم و اليقين ان كان طفلا و بدا ما قد بدا من فضله و علمه لذى الهدى و امتحنوه و أجاب العلما جواب عالم درس و علما [۲۱۳] . ۶ - و ثمة ميمية للسيد صالح النجفى القزوينى المتوفى سنة» ۱۳۰۶ ه» فى تاريخ الامام عليه‌السلام أبان فيها فضائله و معجزاته، و مطلعها: سل الدار عن ساكنها أين يمموا فهل أنجدوا يوم استقلوا و اتهموا [صفحه ۱۴۳] و منها قوله فى رثائه عليه‌السلام: فيا لقصير العمر طال لموته على الدين و الدنيا البكا و التألم بفقدك قد أثكلت شرعة أحمد فشرعته الغراء بعدك أيم عفا بعدك الاسلام حزنا و أطفئت مصابيح دين الله فالكون مظلم فيالك مفقودا ذوت بهجة الهدى له و هوت من هالة المجد أنجم يمينا فما لله الاك حجة يعاقب فيه من يشاء و يرحم و ليس لآخذ الثأر الا محجب به كل ركن للظلال يهدم [۲۱۴] . ۷ - و نظم الشيخ جعفر الشرقى النجفى المتوفى سنة» ۱۳۰۹ ه» رائية فى مدح الامامين الكاظمين بابى الحوائج بمناسبة اتمام عمارة الصحن و مرقدهما الشريف عام» ۱۳۰۱ ه» يقول فيها: جواد يمير السحب جود يمينه على أن فيض البحر راحته اليسرى امام يمد الشمس نورا فان تغب كسا بسنا أنواره الأنجم الزهرا فحق اذا أزهرت فى صحن داره و درن على ما حول مرقده دورا و مذ زين الأفلاك أحسن زينة خضعن له لا بل سجدن له شكرا و من يك موصولا بأحمد فى العلى تهيب غير الذكر فى نعته الذكرا مدينة قدس قدس الله سرها و شرفها حتى على عرشه قدرا [صفحه ۱۴۴] لقد حشرت فيها الملائك و الملا جميعا و لما تدرك البعث و الحشرا أحاطت بموسى و الجواد فقل لمن بهم غير علم الله لم يحط خبرا أبوهم على الطهر من بعد أحمد نبى الهدى و الام فاطمة الزهرا [۲۱۵] . ۸ - أما الشاعر المفلق عبدالباقى بن سليمان بن أحمد العمرى الفاروقى الموصلى المتوفى سنة» ۱۲۷۹ ه / ۱۸۶۲ م» فله فى مدح الامامين الجوادين هذه الأبيات: حظرة الكاظمين منها المرايا قد حكت قلب صب أهل الطفوف قد أظلت شمسا بغير كسوف و أقلت بدرا بغير خسوف و طوت (كاظما) و لفت (جوادا) فازدهت بالمطوى و الملفوف شرفت فيهما و ما كل ظرف حاز تشريفه من المظروف و هى لما على السماء أنافت بهما قلت يا سما المجد نوفى لا تلمنى على وقوفى بباب تتمنى الأملاك فيه وقوفى هو باب مجرب ذو خواص كان منها اغاثة الملهوف ملجأ العاجزين كهف اليتامى مروة المرملين مأوى الضيوف

فلیلمنی من شاء انی موال رافل من ولائهم بشغوف [۲۱۶] . [صفحه ۱۴۵] ۹ - و للعلامة الأدیب الشیخ محمد رضا المظفر المتوفی سنة» ۱۳۸۳ ه» منظومة تائیة فی رثاء الامام الجواد علیه‌السلام و تاریخ حیاته، منها قوله: بالامام الجواد منکم تمسکت و حسبی من قدسه النفحات حدث قلد الامامة فانقا دت لعلیاء حکمه الحادثات ابن‌سبع و یا بروحی قد قام اماما تجلی به الکربات لا تخل ویک و هو فی المهد طفل هذبته بدرها المرضعات هو نور منق بل أن تتجلی بسنا الحق هذه الکائنات طاب فی شهر طاعة الله مولودا فنیطت بحبه الطاعات و اصطفاه الاله للخلق قواما فقامت لفضله المعجزات یا أباجعفر و ما أنت الا البحر جودا له الهدی مرساة کیف تقضی سما غریبا و باسم الله تجری و لا- سمک الحادثات أنت أدری بما أتت فیه أم الفضل لکن شاءت لک النازلات [۲۱۷] . ۱۰ - أما الشیخ جعفر النقدی المولود سنة» ۱۳۰۳ ه» و المتوفی سنة» ۱۳۵۸ ه» فله قصیدة دالیة فی مدیح الامام الجواد علیه‌السلام و رثائه، انتخبنا منها الأبیات التالیة و مطلعها: نفت عن مقلتی طیب الرقاد أحادیث الصبابة فی سعاد [صفحه ۱۴۶] الی أن یقول: لکم غزلی و مدحی فی امامی أبی‌الهادی محمد الجواد هو البر التقی حمی البرایا و غیث المجتدی غوث المنادی امام أوجب الباری ولاه و طاعته علی کل العباد اذا ما سدت الأبواب فاقصد (جواد) بنی‌الهدی باب المراد تری بابا به الحاجات تقضی و منتجعا خصیب المستراد و کم ظهرت له من معجزات رآهن الحواضر و البوادی و دس لقتله سما زعافا زنیم لیس یؤمن بالمعاد [۲۱۸] .

پاورقی

[۱] أصول الکافی / الکلینی ۱: ۲۸۶ / ۳ کتاب التوحید.

[۲] ابن‌قیاما الواسطی: واقفی، مخالف معروف.

[۳] أصول الکافی ۱: ۳۲۰ / ۴. و عنه نقل الشیخ المفید فی الارشاد ۲۷۷: ۲ بواسطة أبی‌القاسم جعفر ابن‌محمد بن قولویه. و راجع اثبات الوصیة / المسعودی: ۱۸۳.

[۴] أصول الکافی ۱: ۳۲۱ / ۷. و الارشاد ۲: ۲۷۸ - ۲۷۷.

[۵] الامام علی بن محمد التقی یلقب بالنجیب أیضا، و أن أباه الامام الجواد علیه‌السلام یلقب بالمنتجب، فلاحظ.

[۶] مصباح المتهجد و سلاح المتعبد: ۷۴۱.

[۷] اعلام الوری ۲: ۹۱. و تاج المواليد / الطبرسی أحمد بن علی (ت / ۵۴۸ ه): ۵۲ المطبوع ضمن کتاب «مجموعة نفیسة».

[۸] أصول الکافی ۱: ۴۹۲. والارشاد ۲: ۲۷۳. و عیون المعجزات: ۱۲۱. و المناقب آل أبی‌طالب ۴: ۳۷۹. و کشف الغمة ۳: ۱۳۵.

[۹] مناقب آل أبی‌طالب ۴: ۳۹۴، الفصول المهمة / ابن‌الصباغ المالکی: ۲۰۹ - ۲۰۸.

[۱۰] الفروع من الکافی ۳۶۰ / ۳: ۶.

[۱۱] عیون المعجزات: ۱۲۱ و عنه بحارالأنوار ۵۰: ۱۵ / ۱۹.

[۱۲] اثبات الوصیة: ۱۸۳.

[۱۳] عیون أخبار الرضا ۲: ۲۶۶ باب ۶۰، و عنه بحارالأنوار ۵۰: ۱۸ / ۲.

[۱۴] تفسیر العیاشی ۱: ۱۳۲ - ۱۳۱.

[۱۵] مناقب آل أبی‌طالب ۴: ۳۸۸.

[۱۶] کشف الغمة ۳: ۱۵۵.

[۱۷] أخبار الدول / القرمانی ۳: ۳۴۴.

[۱۸] نسبة الی مریسة و هی قریة فی صعید مصر من بلاد النوبة.

[۱۹] اصول الکافی ۱: ۳۲۳ / ۱۴.

[۲۰] و جاء فی مصادر اخری باسم: کلیم، و بأی الاسمین ورد فهما واحد.

[۲۱] عیون المعجزات: ۱۲۱ و عنه الأنوار البهیة / المحدث الشیخ عباسی القمی: ۲۰۹.

[۲۲] الکافی ۱: ۳۲۰، ۴۶۹، و اثبات الوصیة: ۱۹۴ – ۱۸۳. و تهذیب الأحکام ۶: ۹۰ باب ۳۷ و ما بعده.

[۲۳] دلائل الامامة: ۳۸۴ / ۳۴۲، و ۴۰۴ / ۳۶۵.

[۲۴] مناقب أل أبی‌طالب ۴: ۳۸۷. و دلائل الامامة: ۴۰۴ / ۳۶۵.

[۲۵] راجع: دلائل الامامة: ۳۹۷ / ۳۴۶، و فی مقاتل الطالبیین: ۴۵۶ جاء أیضا ما هذا نصه: و زوج المأمون ابنته أم‌الفضل محمد بن علی بن موسی علی حلکة لونه و سواده.

[۲۶] حیاة الامام محمد الجواد علیه‌السلام / باقر شریف القرشی: ۲۴.

[۲۷] عیون المعجزات: ۱۲۱. و دلائل الامامة: ۳۹۶. و اعلام الوری ۲: ۹۱. و تاج الموالید / الطبرسی: ۵۲. و الدعوات / الراوندی: ۲۲۴ / ۸۹ و ۱۰۶ / ۲۳۴. و مناقب ابن‌شهر آشوب ۴: ۳۷۹ و ۴۱۱ – ۴۱۰.

[۲۸] دلائل الامامة: ۳۹۶. و مناقب ابن‌شهر آشوب ۴: ۳۷۹ و ۴۱۱ – ۴۱۰. و کشف الغمة ۳: ۱۳۷. و النجوم الزاهرة ۲: ۳۲۱ حوادث سنة ۲۱۹.

[۲۹] راجع: الارشاد ۲: ۲۹۵. و دلائل الامامة: ۳۹۶. و اعلام الوری ۲: ۹۱.

[۳۰] الارشاد ۲: ۲۹۵. و اعلام الوری ۲: ۱۰۶.

[۳۱] مناقب آل أبی‌طالب ۴: ۳۸۰.

[۳۲] عمدة الطالب فی أنساب آل أبی‌طالب: هامش ص ۱۹۹.

[۳۳] کمال‌الدین ۲: ۴۲۴ / ۱ ط ۲. و الغیبة / الشیخ الطوسی: ۲۳۴ / ۲۰۴.

[۳۴] اصول الکافی ۱: ۳۳۰ / ۳. و کمال‌الدین ۲: ۴۳۳ / ۱۴.

[۳۵] بحارالأنوار ۱۰۲: ۷۹، و عنه رجال بحرالعلوم ۲: ۳۱۷.

[۳۶] الارشاد ۲: ۳۵۱.

[۳۷] فرائد السمطین ۲: ۳۱۲ / ۵۶۲. و راجع: ینابیع المودة / القندوزی الحنفی ۳: ۳۸۳ الباب ۹۴ الطبعة الأولی ۱۴۱۶ ه، تحقیق علی جمال أشرف الحسینی، نشر دار الاسوة – طهران.

[۳۸] فرائد السمطین ۲: ۳۱۳ / ۵۶۳، ۵۶۴. و راجع: ینابیع المودة ۳: ۳۸۴.

[۳۹] راجع: ینابیع المودة ۳: ۳۹۸ الباب ۹۴. و کشف الغمة / الاربلی ۳: ۳۱۴.

[۴۰] فرائد السمطین ۲: ۱۳۲ / ۴۳۱، و عنه أورده القندوزی فی ینابیع المودة ۳: ۲۸۱ الباب ۷۶.

[۴۱] مقتل الحسین / الخوارزمی: ۹۶ – ۹۵. و عنه رواه الجوینی الشافعی فی فرائد السمطین ۳۱۹: ۲ / ۵۷۱.

[۴۲] الارشاد ۲: ۲۷۵. و راجع: اصول الکافی ۱: ۳۲۳ / ۱۴. و اعلام الوری ۲: ۹۲. و بحارالأنوار ۵۰: ۲۱ / ۷.

[۴۳] عیون أخبار الرضا ۲: ۶۲ / ۲۹.

[۴۴] راجع: أصول الکافی ۳۱۹: ۱ / ۱۶. و الغیبة / الشیخ الطوسی: ۳۲ / ۸. و بحارالأنوار ۵۰: ۱۹ / ۴.

[۴۵] أصول الکافی ۱: ۳۱۳ – ۳۱۹ / ۱۴. و اعلام الوری ۵۰: ۲ و عنه بحارالأنوار ۵۰: ۲۵ – ۲۸ / ۱۷.

[۴۶] بحارالأنوار ۵۰: ۳۶ – ۱۸.

[۴۷] اصول الکافی ۱: ۳۲۱ / ۶. و نحوه فی ۱: ۳۲۰ / ۲. و الارشاد ۲: ۲۷۶. و اعلام الوری ۲: ۹۳. و الفصول المهمة / ابن‌الصباغ المالکی: ۲۶۱.

[۴۸] اصول الکافی ۱: ۳۲۲ / ۱۳.

[۴۹] الفصول المهمة: ۲۶۱، و راجع: الارشاد ۲: ۲۷۶. و اثبات الوصیة / المسعودی: ۱۸۵. و أصول الکافی ۱: ۳۲۱ / ۱۰ باختلاف یسیر جدا. و ذکر نحوه الخزاز فی کفایة الأثر: ۲۷۹.

[۵۰] ینابیع المودة ۳: ۳۴۸ الباب ۸۶. و فرائد السمطین ۲: ۳۳۷ / ۵۹۱. نقله عن عیون أخبار الرضا ۲: ۲۹۶ / ۳۵ من الباب ۶۶.

[۵۱] اصول الکافی ۱: ۳۲۲ / ۱۲.

[۵۲] رجال الکشی: ۴۲۹ / ۸۰۳.

[۵۳] رجال الکشی: ۴۲۹ / ۸۰۴.

[۵۴] سورة مریم: ۱۹ / ۱۲.

[۵۵] من محاضرة للسید الشهید محمد باقر الصدر قدس سره فی ۲۹ ذی‌القعدة الحرام سنة ۱۳۸۸ ه لم تنشر توجد ضمن مستندات و وثائق موسوعة الشهید الصدر.

[۵۶] راجع: النصوص المتقدمة آنفا عن أصول الکافی ۱: ۳۲۱ / ۱۰ و ۳۲۲ / ۱۳ و ۳۸۳ / ۲. و اثبات الوصیة: ۱۸۵.

[۵۷] سورة مریم: ۱۹ / ۱۲.

[۵۸] سورة یوسف: ۱۲ / ۲۲. و سورة القصص: ۲۸ / ۱۴.

[۵۹] سورة الأحقاف: ۴۶ / ۱۵.

[۶۰] فی الروایة الأخری: الحکمة و هو صبی.

[۶۱] اصول الکافی ۱: ۴۹۴ / ۳، و مثله أیضا ۱: ۳۸۴ / ۷ باب حالات الأئمة فی السن.

[۶۲] اصول الکافی ۱: ۳۸۴ / ۵.

[۶۳] سورة یوسف: ۱۲ / ۱۰۸.

[۶۴] اصول الکافی ۱: ۳۸۴ / ۸.

[۶۵] اصول الکافی ۱: ۱۹۹ / ۱.

[۶۶] تاریخ الطبری ۷: ۱۵۰. و الشذرات الذهبیة / ابن‌طولون: ۹۸ و فیه: آخر صفر سنة اثنتین و مئتین. و فی التنبیه و الاشراف / المسعودی: ۳۰۳: فی أول صفر؛ لکنه فی اثبات الوصیة: ۱۸۲، قال: مضی - صلی الله علیه - فی سنة اثنین و مئتین من الهجرة فی آخر ذی‌الحجة. و روی أنه مضی فی صفر، و الخبر الأول أصح.

[۶۷] راجع: التنبیه و الاشراف / المسعودی: ۳۰۴ - ۳۰۲.

[۶۸] هناک نص نقله النجاشی فی رجاله: ۲۷۷ رقم ۷۲۷. و شیخ الطائفة الطوسی فی أمالیه: ۳۵۹ / ۷۴۹ یشیر الی أن الامام الرضا علیه‌السلام کان فی خراسان سنة (۱۹۸ ه)، حیث یروی أبوالحسن علی أخو دعبل الخزاعی أنه و دعبل رحلا الی الامام علی بن موسی الرضا علیه‌السلام و التقیاه فی تلک السنة، و حدثهما املاء فی رجب من ذلک العام، و أقاما عنده الی آخر سنة (۲۰۰ ه). ثم خرجا من عنده متوجهین صوب قم حیث أشار الامام علیه‌السلام الیهما أن یصیرا الیها و هما فی طریق عودتهما الی واسط، بعد أن خلع علیهما و زودهما و أعطاهما من الدراهم الرضویة ما یعینهما.

[۶۹] مرآة الجنان / الیافعی ۲: ۸۰.

[۷۰] تاریخ الطبری ۷: ۱۹۰ - ۱۸۹.

[۷۱] بناء علی هذه الروایة نستظهر أن شهادة الامام الرضا علیه‌السلام کانت سنة (۲۰۲ ه).

[۷۲] القبال: سیر من الجلد طویل یربط علی الرجل لشد النعال.

[۷۳] سورة البقرة: ۲ / ۲۲۹.

[۷۴] النص أخذناه عن عیون المعجزات: ۱۲۳ - ۱۲۲. و عنه بحارالأنوار ۵۰: ۹۹ / ۱۲. و الزیادات فیه أوردناها عن روایة الطبری فی دلائل الامامة: ۳۹۰ - ۳۸۸. و راجع: اختصاص الشیخ المفید: ۱۰۲ طبع قم. و مناقب آل أبی‌طالب ۴: ۳۸۳ - ۳۸۲.

[۷۵] اصول الکافی ۱: ۴۹۶ / ۷.

[۷۶] راجع: بحارالأنوار ۵۰: ۹۳.

[۷۷] راجع: المحجة البیضاء ۴: ۳۰۶؛ لکنه فی کتاب الوافی ۳: ۸۳۰ / ۱۴۴۰ أورد الخبر نفسه عن أصول الکافی و فیه ثلاثون ألف مسألة و لم یعلق علیه.

[۷۸] راجع: اختیار معرفة الرجال: ۵۶۰ / ۱۰۵۸ ترجمة محمد بن أحمد بن حماد المحمودی.

[۷۹] فی الکافی: مئتی. و ما أثبتناه عن ابن‌شهر آشوب و العلامة المجلسی.

[۸۰] أصول الکافی ۱: ۴۹۴ / ۴. و عنه مناقب آل أبی‌طالب ۴: ۳۹۶.

[۸۱] وردت أحادیث کثیرة فی هذا الشأن منها، ما رواه الکلینی بسنده عن الامام الباقر علیه‌السلام فی معرض بیانه علائم الامام المعصوم فقال: «طهارة الولادة، و حسن المنشأ، و لا یلهو و لا یلعب». و روی صفوان الجمال عن الامام الصادق علیه‌السلام فی صفات الامام، فقال علیه‌السلام: «صاحب هذا الأمر لا یلهو و لا یلعب». و ما تعرض له أمیرالمؤمنین علی علیه‌السلام من خصائص و علامات الامام المعصوم، فقال: «و الامام المستحق للامامة له علامات فمنها: أن یعلم أنه معصوم من الذنوب کلها صغیرها و کبیرها، لا یزل فی الفتیا، و لا یخطیء فی الجواب، و لا ینسی، و لا یلهو بشیء من أمر الدنیا». راجع: مناقب آل أبی‌طالب ۴: ۳۱۷. و بحارالأنوار ۲۵: ۱۶۴.

[۸۲] اثبات الوصیة: ۱۸۸. و دلائل الامامة: ۴۰۲ / ۳۶۰.

[۸۳] المصدر السابق نفسه.

[۸۴] مناقب آل أبی‌طالب ۴: ۳۸۹ - ۳۸۸. أما روایة ابن‌الصباغ فی الفصول المهمة: ۲۵۲، و الشیخ المحدث القمی فی منتهی الآمال ۵۲۸ - ۵۲۷: ۲ عن مستدرک العوالم ۲۳: ۵۲۲. و بحارالأنوار ۵۰: ۵۶ فهی تختلف عن هذه فی بعض أحداثها، فراجع.

[۸۵] راجع: بحارالأنوار ۵۰: ۴۵ / ۱۸.

[۸۶] الارشاد ۲: ۲۸۱. و تحف العقول: ۴۵۱. و مناقب آل أبی‌طالب / ابن‌شهر آشوب ۴: ۳۸۱. و اعلام الوری: ۳۵۱. و الاختصاص: ۹۸. و روضة الواعظین: ۲۳۸. و الاتحاف بحب الأشراف / الشبراوی: ۱۷۱. و الصواعق المحرقة: ۲۰۴. و الفصول المهمة / ابن‌الصباغ المالکی: ۲۵۳.

[۸۷] تاریخ الطبری ۸: ۶۲۳.

[۸۸] راجع: الارشاد ۲: ۲۸۸. و مناقب آل أبی‌طالب ۴: ۳۸۲. و الفصول المهمة: ۲۷۰. و بحارالأنوار ۵۰: ۷۹ / ۵.

[۸۹] مشارق أنوار الیقین / الحافظ البرسی: ۹۸.

[۹۰] تاریخ الیعقوبی ۲: ۴۵۴، الطبعة السادسة - دار صادر - بیروت ۱۴۱۵ ه.

[۹۱] دلائل الامامة: ۳۹۱ / ۳۴۵، مؤسسة البعثة، الطبعة المحققة ۱۴۱۲ ه.

[۹۲] فی رجال النجاشی: ۱۹۷؛ المنمس، طبعة مکتبة الداوری - قم ۱۳۹۷ ه، و فی بعض المصادر الاخری: العمش.

[۹۳] اثبات الوصیة: ۱۸۹، طبعة النجف الأشرف.

[۹۴] الارشاد ۲: ۲۸۸ - ۲۸۱.

[۹۵] جانب من البیت، و هی فارسیة معربة.

[۹۶] المسورة: متکأ من أدم.

[۹۷] سورة النور: ۲۴ / ۳۲.

[۹۸] الغالیة: ضرب من الطیب مرکب من مسک و عنبر و کافور و دهن البان و عود.

[۹۹] اعلام الوری ۲: ۱۰۵ - ۱۰۱. و الاحتجاج: ۲: ۴۶۹ - ۴۷۷ / ۳۲۲ الطبعة الاولی المحققة ۱۴۱۳ ه مثله. و ذکره نحوه علی بن ابراهیم القمی فی تفسیره ۱: ۱۸۲. و الطبری فی دلائل الامامة: ۳۹۱ / ۳۴۵. و المفید فی الاختصاص: ۹۸ طبع قم ۱۴۰۲ ه. ابن‌الصباغ فی الفصول المهمة: ۲۶۷، و غیرها من المصادر.

[۱۰۰] راجع مقاتل الطالبیین: ۴۳۵.

[۱۰۱] مقاتل الطالبیین: ۴۳۸.

[۱۰۲] راجع: تاریخ الطبری ۸: ۵۵۸. و تاریخ الاسلام / الذهبی ۱۴: ۸ حوادث سنة ۲۱۰ - ۲۰۱ ه.

[۱۰۳] تاریخ الطبری ۸: ۶۲۲.

[۱۰۴] الرضا من آل محمد: اصطلاح یطلق علی کل علوی یرتضونه خلیفة علیهم، و یتصدی لقیادة الثورة فینادون به. أو یراد منه امام الوقت دون التعریف باسمه.

[۱۰۵] المجدی فی أنصاب الطالبیین / ابن‌الصوفی العمری العلوی: ۲۹۵ طبع مکتبة المرعشی النجفی ۱۴۰۹ ه.

[۱۰۶] تاریخ الطبری ۷: ۱۶۸ حوادث سنة (۲۰۷ ه) طبعة القاهرة ۱۳۵۸ ه. و الکامل فی التاریخ: ۵: ۴۶۸ الطبعة الثانیة ۱۴۱۵ ه، تحقیق محمد یوسف الدقاق.

[۱۰۷] أخرج ابن‌عساکر فی تاریخ دمشق ۴۲: ۲۸۷ الطبعة المحققة، بسنده عن مالک بن أنس، عن ابن أبی‌الزناد قوله: (قالت الأنصار: ان کنا لنعرف الرجل الی غیر أبیه ببغضه علی بن أبی‌طالب علیه‌السلام). و راجع: فرائد السمطین / الجوینی الشافعی ۱: ۳۶۵ / ۲۹۳ فقد أخرجه بطریقة عن مالک بن أنس، عن ابن أبی‌الزناد أیضا، و راجع أیضا ما أخرجه فی ۱: ۱۳۴ / ۹۷ عن الزهری عن أنس بن مالک من أنه لا یبغض علیا من قریش الا سفحی، و لا من العرب الا دعی، و لا من سائر الناس الا شقی.

[۱۰۸] راجع: تاریخ ابن‌خلدون ۴: ۱۴۸، ۲۱۷. و طبقات سلاطین الاسلام / استانلی لین بول: ۸۸ - ۸۶ الطبعة الاولی ۱۴۰۶ ه الدار العالمیة - بیروت.

[۱۰۹] راجع: تاریخ الطبری ۷: ۱۸۴. و الکامل فی التاریخ ۵: ۴۸۱.

[۱۱۰] مقاتل الطالبیین: ۴۷۲ - ۴۶۴. و تاریخ الطبری ۷: ۲۲۴ - ۲۲۳ حوادث سنة (۲۱۹ ه). عمدة الطالب / أحمد بن علی الداوودی: ۳۰۶ الطبعة الحیدریة - النجف. و البحر الزخار / أحمد بن یحیی ابن‌المرتضی (ت / ۸۴۰ ه) ۱: ۲۲۸ المقدمة، و فیه: أن المعتصم حبسه أیاما و هرب من حبسه، فأخذه و ضرب عنقه صبرا، و صلبه بباب الشماسیة، و هو ابن ثلاث و خمسین سنة، و هو أحد أئمة الزیدیة و علمائهم و زهادهم.

[۱۱۱] مروج الذهب ۴: ۶۱ - ۶۰.

[۱۱۲] الکافی ۱: ۲۰۰ / ۱ عن الامام الرضا علیه‌السلام.

[۱۱۳] المصدر السابق نفسه.

[۱۱۴] کنز العمال ۱۲: ۱۰۳ / ۳۴۱۹۸ عن الطبرانی فی المعجم الکبیر باسناده عن ابن‌عباس.

[۱۱۵] راجع: نهج‌البلاغة: ۲۱۲ خطبة ۱۵۲ تنظیم صبحی الصالح.

[۱۱۶] راجع: مصنف ابن أبی‌شیبة ۱۵: ۱۹۸ / ۱۹۴۹۵. و الحاوی للفتاوی / السیوطی ۲: ۷۸. و فیض القدیر ۶: ۱۷. و راجع: دفاع عن الکافی / السید ثامر العمیدی ۱: ۲۵۹ - ۲۵۴ ففیه مزید شرح و تفصیل.

[۱۱۷] راجع: الفائدة الرابعة من فوائد خاتمة الوسائل: ۳۰ / ۱۶۵.

[۱۱۸] روی عن الامام الجواد علیه‌السلام من أهل السنة ابراهیم بن عبدالحمید الصنعانی، و ابراهیم بن عقبة، و ابراهیم بن محمد بن حاجب، و ابراهیم بن مهدویه، و أمیة بن علی القیسی الشامی، و جعفر ابن‌محمد بن مزید، و منخل بن علی، و عمارة بن زید الأنصاری، و عمر بن الفرج الرخجی و غیرهم.

[۱۱۹] أهل البیت علیهم‌السلام تنوع أدوار و وحدة هدف / السید الشهید محمد باقر الصدر: ۱۴۵ ، ۱۴۴ ، ۱۳۱ ، ۱۲۷.

[۱۲۰] أهل البیت علیهم‌السلام تنوع أدوار و وحدة هدف / السید الشهید محمد باقر الصدر: ۷۵.

[۱۲۱] بحارالأنوار / المجلسی ۶۴: ۲۵.

[۱۲۲] اصول الکافی ۱: ۵۳ / ۱۴ (کتاب فضل العلم). و الارشاد / الشیخ المفید ۲: ۱۸۶.

[۱۲۳] راجع: اصول الکافی ۱: ۲۶۳ / ۱ – ۳ و ۲۶۵ / ۲ و ۲۶۸ / ۹ و فی غیر موضع منه.

[۱۲۴] اعتمدنا فی استخلاص هذه الجمهرة من علماء و قضاة بغداد المعاصرین للامام الجواد علیه‌السلام فی تلک الفترة: البدایة و النهایة ۱۰: ۲۹۹ حوادث سنة (۲۱۸ ه). و تاریخ أبی‌الفداء ۱: ۳۴۰. و تاریخ الخلفاء / السیوطی: ۳۱۲ – ۳۰۹ بتحقیق محمد محیی‌الدین عبدالحمید. و تاریخ الطبری ۷: ۲۰۶ – ۱۸۷ حوادث سنة (۲۱۸ ه). و طبقات الفقهاء / أبواسحاق الشیرازی الشافعی (ت / ۴۷۶ ه). و الکامل فی التاریخ ۶: ۳ – ۶ مراجعة و تصحیح الدکتور محمد یوسف الدقاق. و محاضرات تاریخ الامم الاسلامیة / الخضری ۲: ۲۱۵ – ۲۱۲. و الوفیات / ابن‌قنفذ (ت / ۸۰۹ ه) و غیرها.

[۱۲۵] سورة النساء: ۴ / ۴۳.

[۱۲۶] سورة المائدة: ۵ / ۶.

[۱۲۷] صحیح البخاری ۱: ۲۸۰ / ۷۷۶ و ۷۷۷ باب السجود علی سبعة أعظم أخرجه عن ابن‌عباس. و الجامع الصحیح ۱: ۴۴۶ / ۲۳۱ (۴۹۱) أخرجه عن العباس بن عبدالمطلب. و کذا الأحادیث ۲۳۰ – ۲۲۷. و سنن ابن‌ماجة ۱: ۲۸۲ / ۸۸۴ و ۸۸۵.

[۱۲۸] سورة الجن: ۷۲ / ۱۸.

[۱۲۹] تفسیر العیاشی ۱: ۳۲۰ – ۳۱۹ / ۱۰۹ طبع طهران بتحقیق السید هاشم الرسولی المحلاتی.

[۱۳۰] الحدیث روی فی العدید من المصادر التی لا یمکن حصرها هنا نذکر منها: صحیح مسلم ۴: ۱۸۷۳ / ۲۴۰۸. و مسند أحمد ۵: ۱۸۹. و سنن الدارمی ۲: ۴۳۲ – ۴۳۱. و مصنف ابن أبی‌شیبة ۱۱: ۴۵۲ / ۱۱۷۲۵. و صحیح الترمذی ۵: ۶۶۲ / ۳۷۸۶. و للمزید راجع: دفاع عن الکافی / ثامر العمیدی ۱: ۱۵۳ – ۱۴۴ ففیه تفاصیل عن ألفاظ الحدیث و طرقه و دلالاته و مصادره.

[۱۳۱] سورة الأنعام: ۶ / ۱۰۳.

[۱۳۲] اصول الکافی ۱: ۹۹ / ۱۱.

[۱۳۳] سورة المائدة: ۵ / ۳.

[۱۳۴] سورة البقرة: ۲ / ۱۷۳.

[۱۳۵] و قیل فی ترتیبها غیر ذلک.

[۱۳۶] تهذیب الأحکام ۹: ۸۳ / ۳۵۴.

[۱۳۷] اصول الکافی ۱: ۸۲ / ۱ باب اطلاق القول بأنه شیء من کتاب التوحید.

[۱۳۸] اصول الکافی ۱: ۸۲ / ۲. و راجع: التوحید / الصدوق: ۱۰۷.

[۱۳۹] اصول الکافی ۱: ۸۷ / ۳ باب المعبود من کتاب التوحید.

[۱۴۰] اصول الکافی ۱۲ / ۱: ۱۱۸. و الآیة من سورة الزخرف: ۴۳ / ۸۷.

[۱۴۱] اصول الکافی ۱: ۱۱۶ / ۷. و راجع: التوحید / الصدوق: ۱۹۳.

[۱۴۲] أبوالخطاب: هو محمد بن أبی‌زینب مقلاص الأسدی الکوفی الأجدع. کان فی بادیء أمره من أصحاب الامام الصادق علیه‌السلام، ثم انحرف عن خط أهل البیت علیهم‌السلام، بل و عن الدین، فأخذ ینسب أباطیله و عقائده الفاسدة الی الامام الصادق علیه‌السلام کذبا و زورا، و تبعه عدد من المضللین و النفعیین حتی شکلوا فرقة سمیت فیما بعد بالخطابیة. من عقائدهم زعموا أن الصلاة و الصیام و التکالیف الاخری، و الخمر والزنا و السرقة و غیرها هی أسماء رجال، و الآیات القرآنیة الآمرة بأداء تلک الأعمال و الناهیة عنها، انما هی آمرة بمحبة أولئک الرجال أو النهی عن محبتهم فقط. کما أظهروا کثیرا من البدع و الضلالات و الاباحات، حتی وصل بهم الأمر الی الدعوة الی نبوة أبی‌الخطاب. بعث الیهم و الی المدینة جیشا - بعد أن استفحل أمرهم - فقاتلوهم حتی أبادوهم عن آخرهم الا رجلا واحدا منهم نجا من القتل.

[۱۴۳] اختیار معرفة الرجال: ۵۲۸ / ۱۰۱۲.

[۱۴۴] سورة الفرقان: ۲۵ / ۴۴.

[۱۴۵] راجع: تهذیب الأحکام ۳: ۲۸ / ۹۸.

[۱۴۶] سورة ق: ۵۰ / ۱۶.

[۱۴۷] سورة الأحزاب: ۳۳ / ۷.

[۱۴۸] سورة الحج: ۲۲ / ۷۵.

[۱۴۹] سورة الأنفال: ۸ / ۳۳.

[۱۵۰] الاحتجاج / الطبرسی ۲: ۲۴۵ طبعة النجف - دارالنعمان ۱۳۸۶ ه، تعلیق السید محمد باقر الخرسان.

[۱۵۱] تنبأ أی ادعی النبوة.

[۱۵۲] الارشاد ۲: ۲۹۱ - ۲۸۹. و راجع: دلائل الامامة: ۲۰۵ / ۳۶۶. و اعلام الوری: ۳۴۷. و کشف الغمة ۳: ۱۴۹.

[۱۵۳] الظاهر أنه: القاسم بن الحسن البزنطی، اذ لا وجود للقاسم بن المحسن فی کتب الرجال.

[۱۵۴] کشف الغمة ۳: ۱۶۰ - ۱۵۹.

[۱۵۵] سورة القمر: ۵۴ / ۲۴.

[۱۵۶] سورة القمر: ۵۴ / ۲۵.

[۱۵۷] کشف الغمة ۳: ۱۵۰.

[۱۵۸] تحف العقول: ۳۳۹ طبعة النجف ۱۳۸۰ ه.

[۱۵۹] تهذیب الأحکام ۶: ۱۸۴ / ۳۸۲.

[۱۶۰] الفروع من الکافی ۳: ۲۰۵. و راجع أیضا: ۲۱۸.

[۱۶۱] بحارالأنوار ۵۰: ۵۵ / ۳۰.

[۱۶۲] ثواب الأعمال: ۱۶۵ باب ثواب الاستغفار.

[۱۶۳] التذکرة الحمدونیة / ابن‌حمدون ۱: ۱۱۳ / رقم ۲۲۸.

[۱۶۴] الفروع من الکافی ۶: ۴۳۴ / ۲۴.

[۱۶۵] التذکرة الحمدونیة ۱: ۳۸۳ / رقم ۱۰۰۸.

[۱۶۶] التذکرة الحمدونیة ۱: ۳۸۳ / رقم ۱۰۰۵.

[۱۶۷] المصدر السابق ۴: ۳۶۳ / رقم ۹۲۷.

[۱۶۸] المصدر السابق ۲: ۱۸۲ / رقم ۴۲۵.

[۱۶۹] المصدر السابق ۲: ۱۸۳ / رقم ۴۲۷.

[۱۷۰] راجع فی مصادر هـذه الأقوال: تحف العقول: ۳۴۰ – ۳۳۹. و کشف الغمة ۳: ۱۴۲ – ۱۳۷. و الفصول المهمة: ۲۶۹ و قد أخذها عن کتاب «معالم العترة النبویة» لعبدالعزیز بن الأخضر الجنابذی. و بحارالأنوار ۷۸: ۳۶۵ – ۳۵۸.

[۱۷۱] راجع: مناقب آل أبی‌طالب / ابن‌شهر آشوب ۴: ۳۸۴.

[۱۷۲] راجع: اثبات الوصیة / المسعودی: ۱۹۲. و عیون المعجزات: ۱۳۱، و عنه فی بحارالأنوار ۵۰: ۱۶ و اصول الکافی ۱: ۳۲۳ / ۱.

[۱۷۳] اصول الکافی ۱: ۳۲۳ / ۱ باب الاشارة و النص علی أبی‌الحسن الثالث علیه‌السلام.

[۱۷۴] الثاقب فی المناقب / ابن‌حمزة الطوسی: ۵۱۶.

[۱۷۵] مناقب آل أبی‌طالب ۴: ۳۸۹.

[۱۷۶] الارشاد ۲: ۲۹۵. و روضة الواعظین ۱: ۲۴۳.

[۱۷۷] راجع الارشاد ۲: ۲۹۵، و السبب فی ذلک أن الشیخ المفید لا یعمل و لا یأخذ الا بالأخبار المتواترة.

[۱۷۸] اثبات الوصیة: ۱۹۲. و راجع: دلائل الامامة: ۳۹۵.

[۱۷۹] عیون المعجزات: ۱۳۲.

[۱۸۰] مناقب آل أبی‌طالب ۴: ۳۸۴.

[۱۸۱] اصول الکافی ۱: ۴۹۲.

[۱۸۲] اعلام الوری ۲: ۹۱.

[۱۸۳] اثبات الوصیة: ۱۹۲.

[۱۸۴] اصول الکافی ۳ / ۱: ۳۲۵.

[۱۸۵] تاریخ أهل البیت علیهم‌السلام: ۸۵، بتحقیق السید محمد رضا الجلالی، نشر مؤسسة آل البیت علیهم‌السلام ۱۴۱۰ ه – قم.

[۱۸۶] تفسیر العیاشی ۱: ۳۲۰ / ۱۰۹ و عنه بحارالأنوار ۵۰: ۵ / ۷. و الخلفة: ذهاب شهوة الطعام من المرض، أو الاسهال و التقیؤ نتیجة التسمم.

[۱۸۷] الارشاد ۲: ۲۹۵.

[۱۸۸] مروج الذهب ۴: ۶۰ الطبعة الاولی ۱۴۱۱ ه، تحقیق عبدالأمیر علی مهنا.

[۱۸۹] دلائل الامامة: ۳۹۵. و عیون المعجزات: ۱۳۱ و عنه بحارالأنوار ۵۰: ۱۶ / ۲۶.

[۱۹۰] مناقب آل أبی‌طالب ۴: ۳۹۱. و دلائل الامامة: ۳۹۵.

[۱۹۱] أشناس: من کبار قواد جیش المعتصم، ترکی الأصل. اشترک فی فتح عموریة سنة» ۲۲۳ ه». عهد الیه المعتصم بناء مدینة سامراء لتکون ثکنة للجیش الترکی الذی ضاقت به بغداد. تولی امرة دمشق فی عهد الواثق. مات سنة» ۲۳۰ ه»، و قیل سنة» ۲۵۲ ه».

[۱۹۲] الأتروج أو الأترنج: ثمر من جنس الحمضیات و یقال له (الترنج) أیضا و الحماض: ما فی جوف الأترج من اللب.

[۱۹۳] مناقب آل أبی‌طالب ۴: ۳۸۴.

[۱۹۴] الثاقب فی المناقب: ۵۱۷ / ۴۴۶.

[۱۹۵] مجموعة وفیات الأئمة: ۳۴۲.

[۱۹۶] مطالب السؤول ۲: ۷۴.

[۱۹۷] تذکرة الخواص: ۳۵۲.

[۱۹۸] كشف الغمة ۳: ۱۶۲.

[۱۹۹] تأريخ أبى‌الفداء ۱: ۳۴۳.

[۲۰۰] تاريخ الاسلام ۱۵: ۳۸۵ رقم ۳۷۲ وفيات سنة (۲۲۰ - ۲۱۱ ه).

[۲۰۱] منهاج السنة ۲: ۱۲۷.

[۲۰۲] مرآة الجنان ۲: ۸۰.

[۲۰۳] ديوان الاسلام ۲: ۶۷ رقم ۶۵۱.

[۲۰۴] الأعلام ۶: ۲۷۱.

[۲۰۵] بحارالأنوار ۷۹: ۲۹۰.

[۲۰۶] بحارالأنوار ۷۹: ۲۹۱ / ۹، نقلا عن عيون أخبار الرضا عليه‌السلام ۱: ۱۵ / ۱.

[۲۰۷] رياض المدح و الرثاء / الشيخ حسين البحرانى: ۷۲۳ طبعة المكتبة الحيدرية - قم ۱۴۱۰، تحقيق حسن عبدالأمير.

[۲۰۸] عبدالله بن أيوب، أبومحمد الخريبى البصرى: نسبة الى الخريبة و هو موضع مشهور بالبصرة. أديب، فاضل. لزم الامام الرضا عليه‌السلام، و لعله كان شاعره. ذكره ابن‌شهر آشوب فى المعالم: ۱۵۲ ضمن الشعراء المتقين. و ترجم له سيد الأعيان فى موسوعته الرجالية أعيان الشيعة ۸: ۴۶.

[۲۰۹] أعيان الشيعة ۲: ۳۶.

[۲۱۰] طلحة بن عبيدالله بن محمد بن أبى‌عون، أبومحمد العونى الغسانى: شاعر شهير، أكثر نظمه فى أهل البيت عليهم‌السلام. توفى حوالى سنة) ۳۵۰ ه) بمصر. ترجم له السيد الأمين فى أعيانه ۷: ۴۰۱. و العلامة الأمينى فى الغدير ۴: ۱۷۵ الطبعة المحققة.

[۲۱۱] مناقب آل أبى‌طالب ۴: ۳۸۸.

[۲۱۲] كشف الغمة ۳: ۱۶۴.

[۲۱۳] نزهة الجليس و منية الأنيس ۲: ۱۱۱.

[۲۱۴] الدمعة الساكبة ۸: ۸۷.

[۲۱۵] شعراء الغرى ۲: ۶۲.

[۲۱۶] موسوعة العتبات المقدسة ۹: ۸۳.

[۲۱۷] شعراء الغرى ۸: ۴۷۴.

[۲۱۸] رياض المدح و الرثاء: ۷۵۳ الطبعة المحققة.

تعريف مركز القائمية باصفهان للتحريات الكمبيوترية

جاهِدُوا بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ فى سَبيلِ اللَّهِ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (التوبة/۴۱).

قالَ الإمامُ علىّ بْنُ موسَى الرِّضا - علَيهِ السَّلامُ: رَحِمَ اللّهُ عَبْداً أحْيَا أمْرَنَا... َ يَتَعَلَّمُ عُلُومَنَا وَ يُعَلِّمُهَا النَّاسَ؛ فَإِنَّ النَّاسَ لَوْ عَلِمُوا مَحَاسِنَ كَلَامِنَا لَاتَّبَعُونَا... (بَنادِرُ البِحار - فى تلخيص بحار الأنوار، للعلاّمة فيض الاسلام، ص ۱۵۹؛ عُيونُ أخبارِ الرِّضا(ع)، الشّيخ الصَّدوق، الباب۲۸، ج۱/ ص۳۰۷).

مؤسّس مُجتمَع "القائميّة" الثّقافيّ بأصبَهانَ - إيرانَ: الشهيد آية الله "الشمس آباذى" - "رَحِمَهُ اللهُ" - كان أحداً من جَهابذة هذه المدينة، الذى قدِ اشتهَرَ بشَغَفِهِ بأهل بَيت النبىّ (صلواتُ اللهِ علَيهِم) و لاسيَّما بحضرة الإمام علىّ بن موسَى الرِّضا (عليه السّلام) و بساحة صاحِب الزّمان (عَجَّلَ اللهُ تعالى فرجَهُ الشَّريفَ)؛ و لهذا أسّس مع نظره و درايته، فى سَنَةِ ۱۳۴۰ الهجريّة الشمسيّة (=۱۳۸۰

الهجريّة القمريّة)، مؤسَّسةً و طريقةً لم يَنطَفِئ مِصباحُها، بل تُتَّبَع بأقوَى و أحسَنِ مَوقِفٍ كلَّ يوم.

مركز "القائميّة "للتحرّى الحاسوبىّ – بأصبَهانَ، إيرانَ – قد ابتدَأَ أنشِطتَهُ من سَنَةِ ۱۳۸۵ الهجريّة الشمسيّة (=۱۴۲۷ الهجريّة القمريّة) تحتَ عنايةِ سماحةِ آيةِ الله الحاجّ السيّد حسن الإمامىّ – دامَ عِزّهُ – و مع مساعَدَةِ جمعٍ من خِرّيجى الحوزات العلميّة و طلاب الجوامع، بالليل و النهار، فى مجالاتٍ شتّى: دينيّة، ثقافيّة و علميّة...

الأهداف: الدّفاع عن ساحة الشيعة و تبسيط ثَقافة الثَّقَلَين (كتاب الله و اهل البيت عليهِمُ السَّلامُ) و معارفهما، تعزيز دوافع الشّباب و عموم الناس إلى التّحَرّى الأدَقّ للمسائل الدّينيّة، تخليف المطالب النّافعة – مكانَ البَلاتيثِ المبتذلة أو الرّديئة – فى المحاميل (=الهواتف المنقولة) و الحواسيب (=الأجهزة الكمبيوتريّة)، تمهيد أرضيّةٍ واسعةٍ جامعةٍ ثَقافيّةٍ على أساس معارف القرآن و أهل البيت –عليهم السّلام – بباعث نشر المعارف، خدمات للمحققين و الطّلّاب، توسعة ثقافة القراءة و إغناء أوقات فراغة هُواةِ برامِجِ العلوم الإسلاميّة، إنالة المنابع اللازمة لتسهيل رفع الإبهام و الشُّبُهات المنتشرة فى الجامعة، و...

– مِنها العَدالة الاجتماعيّة: التى يُمكِن نشرها و بثّها بالأجهزة الحديثة متصاعدةً، على أنّه يُمكِن تسريعُ إبراز المَرافِق و التسهيلاتِ– فى آكناف البلد – و نشرِ الثّقافةِ الاسلاميّة و الإيرانيّة – فى أنحاء العالَم – مِن جِهةٍ اُخرَى.

– من الأنشطة الواسعة للمركز:

الف) طبع و نشر عشراتِ عنوانِ كتبٍ، كتيبة، نشرة شهريّة، مع إقامة مسابقات القِراءة

ب) إنتاجُ مئات أجهزةٍ تحقيقيّة و مكتبيّة، قابلة للتشغيل فى الحاسوب و المحمول

ج) إنتاج المَعارض ثُلاثيّةِ الأبعاد، المنظر الشامل (= بانوراما)، الرّسوم المتحرّكة و... الأماكن الدينيّة، السياحيّة و...

د) إبداع الموقع الانترنتى "القائميّة "www.Ghaemiyeh.com و عدّة مَواقِعَ اُخرَ

ه) إنتاج المُنتَجات العرضيّة، الخَطابات و... للعرض فى القنوات القمريّة

و) الإطلاق و الدَّعم العلمىّ لنظام إجابة الأسئلة الشرعيّة، الاخلاقيّة و الاعتقاديّة (الهاتف: ۰۰۹۸۳۱۱۲۳۵۰۵۲۴)

ز) ترسيم النظام التلقائىّ و اليدوىّ للبلوتوث، ويب كشك، و الرّسائل القصيرة SMS

ح) التعاون الفخرىّ مع عشراتِ مراكزَ طبيعيّة و اعتباريّة، منها بيوت الآيات العِظام، الحوزات العلميّة، الجوامع، الأماكن الدينيّة كمسجد جَمكرانَ و...

ط) إقامة المؤتمَرات، و تنفيذ مشروع "ما قبلَ المدرسة "الخاصّ بالأطفال و الأحداث المُشارِكين فى الجلسة

ى) إقامة دورات تعليميّة عموميّة و دورات تربية المربّى (حضوراً و افتراضاً) طيلة السَّنَة

المكتب الرّئيسىّ: إيران/أصبهان/ شارع"مسجد سيّد/ "ما بينَ شارع"پنج رَمَضان "ومُفترَق"وفائى/"بناية"القائميّة"

تاريخ التأسيس: ۱۳۸۵ الهجريّة الشمسيّة (=۱۴۲۷ الهجرية القمريّة)

رقم التسجيل: ۲۳۷۳

الهويّة الوطنيّة: ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

الموقع: www.ghaemiyeh.com

البريد الالكترونى: Info@ghaemiyeh.com

المَتجَر الانترنتى: www.eslamshop.com

الهاتف: ۲۵–۲۳۵۷۰۲۳– (۰۰۹۸۳۱۱)

الفاكس: ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱)

مكتب طهرانَ ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱)

التّجاريّة و المَبيعات ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور المستخدمين ۲۳۳۳۰۴۵(۰۳۱۱)

ملاحَظة هامّة:

الميزانيّة الحاليّة لهذا المركز، شَعبيّة، تبرّعيّة، غير حكوميّة، و غير ربحيّة، اقتُنِيَت باهتمام جمع من الخيّرين؛ لكنّها لا تُوافِي الحجمَ المتزايد و المتّسِعَ للامور الدّينيّة و العلميّة الحاليّة و مشاريع التوسعة الثّقافيّة؛ لهذا فقد ترجَّى هذا المركزُ صاحِبَ هذا البيتِ (المُسمَّى بالقائميّة) و مع ذلك، يرجو مِن جانب سماحة بقيّة الله الأعظم (عَجَّلَ اللهُ تعالى فرَجَهُ الشَّريفَ) أن يُوفِّقَ الكلَّ توفيقاً متزائداً لِإعانتهم – فى حدّ التّمكّن لكلّ احدٍ منهم – إيّانا فى هذا الأمر العظيم؛ إن شاءَ اللهُ تعالى؛ و اللهُ وليّ التوفيق.

مرکز القائمیة للبحوث والتخریبات الکمبیوتریة
اصبهان
WWW
للحصول على المكتبات الخاصه الاخرى
ارجعوا الى عنوان المـركز من فضلـكم
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
و للايصاء من فضلكم
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹